

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ
Навчально-науковий інститут психології,
менеджменту та інформаційних технологій
Навчально-науковий інститут права, економіки та соціології
Соціологічна асоціація України

Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти

Матеріали круглого столу

16 квітня 2008 р.

Харків 2008

ББК 60. 550. 8. + 88. 47. + 67. 61

*Друкується відповідно до розпорядження ректора
Харківського національного університету внутрішніх справ
№34 від 20 березня 2008 р.*

Д 311 Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти: Матеріали круглого столу (Харків, 16 квітня 2008 р.). – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 120 с.

Збірка містить програму і тези виступів учасників круглого столу за трьома основними напрямками, які є предметом дискусії науковців:

- 1) теоретичні проблеми девіації як соціального явища;*
- 2) дослідження окремих різновидів девіантної поведінки;*
- 3) девіантні прояви у співробітників органів внутрішніх справ.*

Матеріали видано в авторській редакції

ББК 60. 550. 8. + 88. 47. + 67. 61

© Харківський національний
університет внутрішніх справ, 2008

ОРГКОМІТЕТ КРУГЛОГО СТОЛУ

Голова – завідувач кафедри соціології ННІПЕС *Рущенко Ігор Петрович*.

Заступник голови – начальник НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС ННІПМІТ полковник міліції *Свеженцева Юлія Олександрівна*.

Секретар – науковий співробітник НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС ННІПМІТ ст. лейтенант міліції *Андрєєва Галина В'ячеславівна*.

Члени оргкомітету:

- начальник відділу ресурсного забезпечення підполковник міліції *Копаниця Олексій Вікторович*;
- начальник редакційно-видавничого відділу підполковник міліції *Львова Поліна Михайлівна*;
- начальник відділу фінансових ресурсів та економіки підполковник міліції *Потопальський Віталій Степанович*;
- т. в. о начальника кафедри соціології та соціальної роботи ННІПМІТ майор міліції *Гузьман Олена Анатоліївна*;
- доцент кафедри соціології та соціальної роботи ННІПМІТ підполковник міліції *Ляшенко Наталія Олександрівна*;
- старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи підполковник міліції *Форостовець Сергій Володимирович*.

РЕГЛАМЕНТ РОБОТИ КРУГЛОГО СТОЛУ

16 квітня 2008 р.

ХНУВС, корпус «Хартрон», вул. Академіка Проскури 1А,
приміщення НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС

8.30 – 9.00	Реєстрація учасників круглого столу
9.00 – 11.30	Перше засідання
11.30 – 11.50	Кава-брейк
11.50 – 13.50	Друге засідання
13.50 – 14.30	Перерва на обід
14.30 – 16.30	Третє засідання

доповіді – до 15 хвилин

виступи в обговоренні – до 5 хвилин

ПРОГРАМА КРУГЛОГО СТОЛУ

Перше засідання

Вітальне слово

Комзюк Анатолій Трохимович – проректор з наукової роботи Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, полковник міліції.

Теорія «бар'єрів» як спроба узагальненого пояснення девіацій

Рущенко Ігор Петрович – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології ХНУВС.

Роль правових норм в соціалізації особистості

Землянська Олена Володимирівна – професор кафедри прикладної психології ХНУВС.

Роль загальної довіри та довіри до влади в становленні продуктивних соціальних інститутів

Свеженцева Юлія Олександрівна – кандидат соціологічних наук, начальник НДІ соціальної та психологічної роботи в ОВС ХНУВС

Структура злочину як девіантної поведінки

Поклад Василь Іванович – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри кримінології і соціології Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.А. Дидоренко.

Соціальне здоров'я як фактор девіантної поведінки

Болотова Вікторія Олександрівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та політології Національного технічного університету «ХПІ»,

Ляшенко Наталія Олександрівна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС.

Девіація й безпека соціальних систем

Дубровський Ігор Михайлович – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології ХНУВС.

Порушення в ціннісно-смысловій сфері особистості як чинник девіантної поведінки

Садковий Олег Володимирович – старший оперуповноважений податкової міліції в Харківській області.

Діалогові технології як інноваційний механізм подолання системних девіацій

Варениця Володимир Антонович – завідувач сектору ЦВК України, аспірант ХНУ ім. В.Н. Каразіна.

Друге засідання

Про деякі особливості злочинної поведінки жінок

Шевченко Лариса Олександрівна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної психології та педагогіки ХНУВС.

Особливості агресивної поведінки неповнолітніх

Макаренко Павло Валентинович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології ХНУВС.

Підліткова агресивність як фактор, що сприяє розвитку делінквентної поведінки особистості

Грищенко Максим Віталійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДП з проблем профілактики та розслідування злочинів ХНУВС;

Мельников Владислав Олександрович – науковий співробітник НДП з проблем профілактики та розслідування злочинів ХНУВС.

Теоретичні пояснення феномену дитячої делінквентності

Саппа Ганна-Марія Миколаївна – викладач кафедри соціології ХНУВС.

Соціалізація «дітей вулиць» в умовах державних установ (на прикладі ХОП для неповнолітніх)

Белих Ольга Євгеніївна – викладач кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС.

Гузьман Олена Анатоліївна – т.в.о начальника кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС.

Діти-вулиці як соціальний феномен

Іваненко Вікторія Михайлівна – старший викладач факультету соціального партнерства Харківського соціально-економічного інституту.

Девіантна поведінка молоді як психосоціальна проблема

Солохіна Лариса Олександрівна – викладач кафедри прикладної психології та педагогіки ХНУВС.

Сімейне насильство. Масштаби й оцінка вартості явища в Україні

Кобзін Денис Олександрович – кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник НДІ соціальної та психологічної роботи в ОВС ХНУВС.

Проблема конструювання норми при дослідженні насильства, що здійснюють батьки стосовно дітей

Приколотина Юлія Леонідівна – аспірантка кафедри кримінології і соціології Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.А. Дидоренка.

Корупційна дія як делінквентна поведінка державного службовця

Грищенко Максим Віталійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ з проблем профілактики та розслідування злочинів ХНУВС.

Прокопенко Олексій Юрійович – науковий співробітник НДІ з проблем профілактики та розслідування злочинів ХНУВС.

Ненормативні відносини і корупція в українських вузах та шляхи їх подолання

Решетняк Сергій Борисович – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології ХНУВС.

Корупційні дії як прояв девіантної поведінки

Ромас Роман Володимирович – ад'юнкт кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС.

Взаємозв'язок споживання наркотиків і злочинності: дослідження серед ув'язнених, що тримаються в установах виконання покарань Харківського регіону

Сердюк Олексій Олексійович – кандидат соціологічних наук, провідний науковий співробітник НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС ХНУВС.

Марковська Ганна Олександрівна – викладач кримінології Англія Раскін Університет, Кембридж.

Деякі причини та умови, що сприяють поширенню наркотичних засобів в Україні

Літвінова Оксана Володимирівна – науковий співробітник НДЛ з проблем профілактики та розслідування злочинів ХНУВС.

Деякі аспекти легалізації наркотичних засобів та вплив на стан наркоманії в Україні

Стреляний Володимир Іванович – науковий співробітник НДЛ з проблем профілактики та розслідування злочинів ХНУВС.

Погребняк Оксана – курсант 3-го курсу ННШПФДС ХНУВС.

Про деякі причини алкоголізації

Макєєв Олексій Олегович – науковий співробітник НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС ХНУВС

Уявлення про здоровий спосіб життя та ставлення до нього юнаків

Штриголь Діана В'ячеславівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри прикладної психології та педагогіки ХНУВС.

Ксенофобія: соціальна норма чи патологія?

Горбачова Ольга Вікторівна – науковий співробітник НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС ХНУВС

Ксенофобія в Україні та за її межами

Зубарєв Максим Юрійович – аспірант кафедри соціології ХНУ ім. В.Н. Каразіна.

Психологічна корекція батьківської поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, в процесі ресоціалізації

Царькова Ольга Володимирівна – здобувач, ХНУВС.

Москаленко Андрій Петрович – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС ХНУВС.

Третє засідання

Фактори та умови формування девіантної поведінки курсантів вищого навчального закладу МВС України

Тюріна Валентина Олександрівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної психології та педагогіки ХНУВС.

Агресивна поведінка як форма прояву девіантної поведінки курсантів ВНЗ МВС України

Салівон К. І. – здобувач, ХНУВС.

Особливості професійної деформації працівників ОВС

Віденєєв Ігор Олександрович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри прикладної психології ХНУВС.

Особливості професійної деформації практичних психологів ОВС

Романенко Оксана Володимирівна – викладач кафедри прикладної психології ХНУВС.

Професійна деформація працівників ОВС – норма чи девіація?

Головінов Андрій Васильович – викладач кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС.

Традиція мобінгу в ОВС України як різновид організаційної патології

Проскуракова Оксана Сергіївна – науковий співробітник НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС ХНУВС.

Психологічний супровід особистості, схильної до суїцидальних форм поведінки

Лебедева Світлана Юріївна – кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Університету цивільного захисту України.

Суїцидальна поведінка фахівців екстремального профілю як відповідь на дію негативних стрес-факторів

Шевченко Іван Олексійович – директор Департаменту кадрової політики МНС України.

Профілактика виникнення девіантної поведінки у працівників рятувальних підрозділів МНС України

Оніщенко Наталія Вікторівна – старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Університету цивільного захисту України.

Аналіз механізмів виникнення поведінки, що відхиляється, у професійній діяльності фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС

Лебедев Денис Валерійович – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Університету цивільного захисту України.

Значення особистої охорони у попередженні замовлених вбивств

Осинський Євгеній Костянтинович – начальник відділу охорони ООО «Девелопмент Констракшн Холдинг», м. Київ.

Рущенко Ігор Петрович,
доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології ХНУВС

ТЕОРІЯ «БАР'ЄРІВ» ЯК СПРОБА УЗАГАЛЬНЕНОГО ПОЯСНЕННЯ ДЕВІАЦІЙ

1. Девіантологія: наукова дисципліна, міждисциплінарна га-лузь знань чи комплекс емпіричних фактів та їх теоретичних по-яснень? Статус девіантології є невизначеним. Це пояснюється ро-змитим предметом, відсутністю загальнотеоретичної бази, вели-кою кількістю різноманітних напрямків та тем досліджень, що часто не мають «точок дотику». До «класичних» девіантних форм поведінки відносяться: великий клас злочинних проявів, амора-льні вчинки, вживання наркотиків і алкоголізм, самогубства, про-ституція, бродяжництво. Сюди потрапляються різноманітні та різновекторні факти свідомого та вибіркового нехтування соціа-льними нормами. Список можна продовжити за рахунок тих чи інших аморальних проявів або стилів поведінки, притаманних асоціальним субкультурам. Кожен з напрямків є предметом окре-мих дослідницьких напрямків та теоретичних традицій, зв'язок між якими доволі умовний. Додамо до цього і проблему так зва-них «позитивних» відхилень, яка ще більше ускладнює теоретич-ний дискурс. Отже, некогерентність є суттєвою рисою девіантоло-гічних розвідок, що ставить під сумнів перспективи девіантології як самостійної дисципліни.

2. Для узагальнення «девіантологічного матеріалу» відповідні факти треба помістити у більш широкий соціальний контекст, наприклад, в рамках поведінкового підходу можна розглянути вичерпний список форм соціальної поведінки, де і будуть фігуру-вати різноманітні відхилення. Так чинить Я. Гілінський [1, с. 56] пропонуючи до розгляду тричлену формулу людської поведінки:

$$\sum_{e=1}^{e1} p_i + \sum_{e=1}^{e2} n_i + \sum_{e=1}^{e3} k_i = 1$$

Де **p** – квантифіковані позитивні форми девіантної поведінки;

n – квантифіковані форми негативної соціальної поведінки;

k – квантифіковані форми «нормальної», конформної поведінки.

З цієї формули випливає, що зменшення або збільшення однієї форми поведінки тягне за собою протилежні коливання інших форм. Але підхід Гілінського є суто структурним і не передбачає пояснень девіацій по суті.

3. Ми пропонуємо застосувати методологічний підхід, що отримав умовну назву – «теорія бар'єрів». Він, на наш погляд, дозволяє створити метатеорію, яка, з одного боку, має власні пояснювальні ресурси, з іншого – не утворює протиріч з відомими теоретичними традиціями, і може ними органічно доповнюватися. Мова іде про соціальні бар'єри і відповідні інтерналізовані структури свідомості індивіда. В основу «теорії бар'єрів» покладено тезис про ієрархічну будову індивідуальної психіки (З. Фрейд) і складну структуру соціальної дії (Т. Парсонс). Згідно цим уявленням людина є кібернетичною системою, де кожен умовно більш високий рівень (підсистема) є керуючою ланкою для нижчих структур. Наслідуючи традицію Парсонса ми виділяємо чотири рівні, що за змістом є підсистемами «біологічного», «індивідуального», «корпоративного», «ідеального» в людині та її психіці. Отже, потрібно визнати, що провідні мотиви тих чи інших дій формуються на одному з цих чотирьох рівнів та відрізняються за своїм змістом [Також див.: 2, 3].

4. Кожен рівень є ареною боротьби асоціальних, криміногенних імпульсів та гальмуючих механізмів. Поведінка є більш-менш «нормальною», коли гальмуючі механізми придушують асоціальні імпульси і відповідно девіантною, якщо «бар'єри» руйнуються або від початку не є сформованими у потрібному обсязі. Гальмуючі механізми мають філо- і онтогенетичні корені. Першоосновою тут є соціально-еволюційний процес. Культури різних епох та суспільств визначали «червону лінію», що відділяла прийнятні форми поведінки від таких, з якими соціум не міг миритися. Уводилися відповідні каральні санкції та методи соціального контролю і людина у своєму онтогенезі завжди мусила пристосовуватися до цих вимог. Існуючі системи соціалізації та виховання обов'язково включають відповідні методики, що сприяють інтерналізації соціальних бар'єрів і створенню індивідуальних гальмуючих механізмів.

5. Історично першим бар'єром, що було утворено умовами соціального життя у найдавніші періоди, на наш погляд, є заборони на вбивство членів клану, канібалізм, криваві оргії, наругу над тілами померлих родичів та інцест. Усі ці табу передбачали жорстокі покарання з боку членів клану і згодом через механізми витіснення перетворилися на елемент несвідомого у статусі архетипу заборони [Див. більш докладно: 4]. Отже, вказаний архетип на рівні несвідомого придушує «темні сили», біологічні криміногенні імпульси, що є зануреними у підсвідомість і живляться інстинктами Еросу і Танатосу.

6. Другий рівень – «індивідуальний» – формується вже на рівні свідомості, усвідомлених потреб та інтересів та чіткого розумінні відповідальності та наслідків тих чи інших дій. Соціальний бар'єр

формується як система загальносоціальних заборон юридичного або морального походження. На індивідуальному рівні в процесі соціалізації формується два потужних гальмуючі механізми: страх і стид. У якості криміногенних асоціальних імпульсів виступають викривлені соціальні потреби – прагнення мати комфортні умови, гроші, житло, освіту, певний статус тощо. Девіантна дія часто виступає як певний підрахунок, калькуляція, з одного боку, вигід, а з іншого – можливих втрат від покарання або осуду громади.

7. Третій рівень – «корпоративний» – є полем для конкуренції «привілейованих» асоціальних проявів з бар'єром у вигляді корпоративних правил, кодексів честі, уявлень про гідну поведінку членів корпорації. Аристократичні кола, еліти, члени релігійних громад, представники субкультур та закритих співтовариств, економічних або політичних спільнот, виходячи з свого статусу, особливого становища у суспільстві, певної безконтрольності, доступу до різних ресурсів завжди мали можливість легко скоювати широкомасштабні злочини та девіантні вчинки. Саме цей рівень пов'язується з так званою «привілейованою» або «білокомірцевою» злочинністю. Але історично зазначені соціальні кола виробляли власні запобіжники головним чином неформального характеру, що у певних випадках відігравали роль ефективних соціальних бар'єрів для приборкання свавілля «сильних цього світу».

8. Четвертий – «ідеальний» – рівень є схрещенням духовних, ціннісних мотивів злочину або порушень соціальних норм і гальмуючих механізмів, що включаються вищі ідеали, метафізичні принципи.

Таким чином, усі прояви девіантного можна помістити у цю модель і зробити предметом наукового дослідження, виходячи з принципів існування кібернетичної моделі людини та її психіки.

Література

1. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». – СПб., 2004.
2. Руценко І. П. Соціологія злочинності. – Х., 2001. – С.204–220.
3. Руценко І. П. Злочинна воля: кримінально-правовий, психологічний, соціологічний аспекти // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. – Х., 2006. – Т.1.
4. Руценко І. П. Архетип заборони як кримінологічна теорія // Соціальна психологія. – 2007. – №2.

Роль правових норм в соціалізації особистості

Правові норми кожного суспільства відбивають об'єктивні закономірності його розвитку і функціонування і втілюють у собі його політичні, економічні, державні інтереси. Правова соціалізація індивіда передбачає його адаптацію до інтересів даного суспільства, розвиток форм поведінки, адекватних його морально – правовим цінностям. Прийняті в суспільстві норми права значною мірою визначають характер правової соціалізації особистості.

Людина не пасивно пристосовується до правових норм суспільства, тому в ідентичних соціальних умовах спостерігається значний розкид від законослухняної до різноманітних проявів асоціальної і девіантної поведінки. Найважливішим чинником правової адаптації особистості є *ставлення суб'єкта до сприйманих правових норм суспільства*. Це ставлення залежить від того, наскільки правова структура суспільства надає громадянам свободу вибору, можливості творчої діяльності, участі в різноманітних сферах громадського життя, задоволення особистих потреб і інтересів, реалізації своїх життєвих перспектив.

Які ж чинники обумовлюють негативне ставлення до норм? Всякий закон або наказує, або забороняє – це з повним правом можна сказати і про норми, що тому подані у вигляді наказових і негативних пропозицій. Таким є весь масив найрізноманітніших норм – від біблійних заповідей, що склали підстави загальнолюдської моральності («почитай батька і матір», «не створи собі кумира», «не убий», «не вкради», «не роби перелюб», «не лжесвідчи», «не заздри»), до сучасних норм поведінки, запропонованих вже дошкільникам та школярам («звертайся чемно до старших», «не псуй шкільного майна») і т.д.

Виконання ж будь-яких вимог, що формулюються нормами, припускає готовність суб'єкта підкоритися і поступитися будь-чим, конкретніше – пожертвувати своїм спочинком, зручностями і безтурботним станом, устояти перед спокусою домогтися швидкої нетрудової наживи і незаслужених успіхів, відмовитися від легко досяжних матеріальних благ і соціальних переваг, зменшити свої потреби, значно обмежити прояв своїх потягів (еротичних, агресивних, честолюбних), а то і зовсім їх приглушити, утримуватися від низки природних реакцій і прагнень (образи, самовираження).. Добре відомо, як діти і підлітки противляться виконанню вимог низки культурних норм, сприймаючи такі вимоги як обмеження свобод і пригноблення особистості. Та й дорослі часто вбачають у

нормах насильство над собою і нав'язування чужої волі, що в результаті призводить до недотримання норм і вчинення проступків.

Істотним чинником негативного ставлення до тих або інших норм може служити також їх невідповідність актуальним умовам. Мова йде про застарілі норми, що були на момент їх впровадження раціональними, а з часом втратили смисл, а також із самого початку безглуздих і заснованих на забобонах (скажімо, суспільно-політичні норми надмірної таємності і загальної підозрілості, підвищеної формалізації в офіційних стосунках і багатоступінчастій системі перевірок).

Багато вдалих і правильних у конкретних умовах способів вирішення життєвих, наукових, правових і художніх завдань часто виводяться у ранг непорушних норм, що за інших умов стають гальмом прогресу. А це, звичайно, призводить до негативного ставлення до таких норм. Здійснювана в нашій країні перебудова відзначає багато характерних для адміністративно-командної системи норм: авторитарність і сваволя рішень вищого керівництва, категоричність його суджень, повне підпорядкування особистого суспільному, недопущення інакомислення і плюралізму думок.

За умов тоталітарної структури суспільства, людина змушена пасивно підпорядковуватися вимогам закону, спонукувана острахом покарання або виявляючи пасивний конформізм. За умов демократичної організації суспільства людина стає суб'єктом правосвідомості, виробляє активну життєву позицію при оцінці правових норм і формуванні власних планів поведінки. При оцінці суб'єктом правових норм виникає специфічне уявлення *соціальної справедливості*. Віра в існування в даному суспільстві соціальної справедливості виникає в громадян за умови, що держава не тільки декларує у своїх законах права особистості, але і створює реальні гарантії їх дотримання, надаючи при цьому рівні можливості і перспективи успішної реалізації своїх прав. Закони демократичної держави проголошують не тільки права людини і громадянина, але і покладають на нього певні обов'язки стосовно інших людей і суспільства в цілому. І суб'єкт сприймає ці вимоги як справедливі, якщо він переконаний у справедливості суспільного правопорядку й усвідомлює, що виконання продиктованих законом і мораллю вимог (обов'язку захисту батьківщини, сплати податків, охорони культурної спадщини, навколишнього середовища та ін.) є необхідним як для існування держави, так і для кожного громадянина, якому держава забезпечує захист його основних прав і свобод. Оцінка правової структури суспільства як несправедливого породжує в людях фрустраційні стани і на цій основі – соціальну напруженість, конфліктність, формування асо-

ціальних (протиправних) форм поведінки і таких, що відхиляються від норми (девіантних).

Правова соціалізація особистості, як відзначалося вище, має своїм призначенням формування соціально-адаптованої нормативної поведінки індивіда. Проте така поведінка не є однозначним результатом впливу на особистість правових соціальних норм. Особистість – суб'єкт правовиконавчої поведінки, організація і саморегуляція якої опосередкована розвитком *правової свідомості*.

Різноманітні форми девіантної поведінки зазвичай пов'язані з деформаціями правової свідомості: це або неповні, або перекручені морально-правові уявлення, або повна їх відсутність у зв'язку з несприятливими умовами і методами виховання в онтогенезі. Іноді суб'єкт має систему правових уявлень, адекватних вимогам суспільства, проте його правосвідомість ще не спирається на уміння і навички, необхідні для вольової регуляції і саморегуляції поведінки, і його правосвідомість позбавляється практичної спрямованості. Така людина залишається бездіяльною, відступає перед труднощами, легко йде на поступки в питаннях моралі і права. Формування повноцінної системи психологічних механізмів свідомої саморегуляції поведінки є надійною основою повноцінної правослужняної поведінки, а також – профілактики девіантної поведінки.

Свеженцева Юлія Олександрівна,

кандидат соціологічних наук, начальник

НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС ХНУВС

Роль загальної довіри та довіри до влади в становленні продуктивних соціальних інститутів

Сьогодні цілий спектр дій, які в багатьох країнах існують як відхилення від загальноприйнятих норм, правопорушення або, навіть, злочини, в Україні стали стійкими соціальними інститутами, які перешкоджають набуттю добробуту та стійкому процвітання країни. Прикладів таких дій багато, від банальної несплати за проїзд у транспорті або за спожиті комунальні послуги до несплати податків та корупції майже у всіх сферах суспільного життя. Ці пострадянські реалії примушують соціальних науковців зосередити увагу на причинах та механізмах становлення продуктивних та непродуктивних соціальних інститутів.

Інститути не обов'язково є соціально продуктивними та сприяють стабільному процвітання суспільств. Продуктивним ми називаємо той інститут, який сприяє зростанню спільних колективних благ або суми індивідуальних благ. Відповідно непродуктивним буде той інститут, який призводить до: 1) перерозподілу індивідуальних благ або до зменшення їх суми; 2) втрати або не

зростання спільних колективних благ. Особливо небезпечним для розвитку країни стає непродуктивний соціальний інститут тоді, коли він досягає стану інституційної пастки – соціально непродуктивної стійкої норми поведінки, непродуктивної стійкої рівноваги. Сама назва цього феномену свідчить про те, що система відносин, що виникає у інституційній пастці, попри її суперечність, достатньо стійка. Для того щоб з неї вирватися, треба затратити дуже багато зусиль та ресурсів. Дії для вивільнення мають бути радикальними. Як наслідок, таке вивільнення зазвичай є болісним для деяких соціальних груп та статусних позицій.

Продуктивні соціальні норми мають таку властивість: якщо вони інституціалізовані, то створюють та підтримують колективні цінності – спільні блага. Дійсно, багато з того, чого зараз не вистачає Україні – від загальної доброчесності у виконанні посадових обов'язків і не претендування на несправедливі привілеї до чистоти на вулицях – є соціально сконструйованими спільними (переважно, неподільними) благами, результатом певних дій (або відмови від певних дій) великої кількості осіб.

Спільним неподільним благом, у разі його існування, можуть користуватися всі рівною мірою, не залежно від того, вкладала чи ні людина зусилля у створення цього блага. Теорія колективних неподільних благ дала однозначний висновок – раціональному індивіду (тому, хто хоче отримати якнайбільше, витрачаючи якнайменше зусиль та ресурсів) не вигідно вкладати ресурси у створення спільних благ. Кожен раз, коли постає дилема спільних благ, індивід має вирішити, які цілі він буде підтримувати – колективні довготермінові чи власні тимчасові. Без додаткових факторів, які примушують до пріоритету спільних цілей та інтересів над індивідуальними, індивіди, кожен окремо, надають перевагу егоїстичним цілям, і благо не буде досягнуто. Тобто, для інституціалізації соціально продуктивних норм потрібні додаткові, переважно штучно створені державою та/або громадянським суспільством, фактори. Які це фактори і хто їх має створювати, розглянемо на прикладі такого спільного неподільного блага, як інститут загальної доброчесності (некорумпованості) посадових осіб.

Низький рівень корупції є спільне неподільне благо, що створюється великою кількістю людей, які, усвідомлюючи небезпечні наслідки корупції, відмовляються від корупційних практик. У корупційній дилемі вибору (вступати чи ні у корупційну угоду), з першого погляду, є тільки два суб'єкти – громадянин, який хоче отримати певні ресурси, права, пільги або переваги всупереч закону, встановленим процедурам та правилам, та посадова особа, яка наділена правом розподіляти названі вище блага відповідно до закону, правил та процедур. У цій ситуації, при послабленні

санкцій за корупційне діяння, у кожного учасника існує певна суперечність інтересів: з точки зору особистих короткотермінових інтересів корупційна угода буде вигідна обома учасникам; з точки зору спільних довготермінових інтересів корупційна угода не вигідна людям у цілому (це розуміє переважна більшість людей, як свідчать опитування), і тому не вигідна і обома учасникам дилеми вибору. Однак реалізація довгострокових спільних інтересів залежить від того, чи будуть інші люди (і посадовці, і претенденти на певні блага) відмовлятися від корупційних угод. Якщо ні, то благо – загальна доброчесність – не буде досягнуто, і тому немає сенсу себе обмежувати від тимчасової вигоди. Отже, на вибір доброчесної/корупційної дії обома учасниками буде впливати довіра/недовіра до інших посадовців і інших громадян, яка базується на уявленні про їх доброчесність/корумпованість та дієвість зовнішнього соціального контролю, який може (або не може) примусити до доброчесних дій. Наші дослідження показують, що для досягнення спільних благ віра у дієвість соціального контролю значить набагато більше, ніж віра у доброчесність інших людей.

Хто має здійснювати такий контроль? У першу чергу держава та громадянське суспільство. Є і друге завдання для цих суб'єктів – запобігати виробленню «психології безбілетника», бажання отримати спільні блага, не вкладаючи власних зусиль, як з боку рядових громадян, так і з боку можновладців. Останнє завдання дуже складне і довготермінове, бо досягається цілеспрямованою діяльністю: виробленням взаємної відповідальності, формуванням позитивно забарвленої «Ми» – ідентифікації через накопичення досвіду попереднього продуктивного співробітництва між громадянами та представниками влади, через цілеспрямоване формування відносин партнерства і загальної довіри.

Враховуючи слабкість контролю з боку держави, низький рівень довіри в українському суспільстві (особливо до представників влади), низьке усвідомлення особистої шкоди від корупції, відсутність партнерських відносин з владою, побудованих на досвіді відмови з боку представників влади від суто власних інтересів заради інтересів громадян, – за таких умов інституціалізується альтернативна псевдо-норма – загальне прийняття корупції. З моменту усвідомлення того, що більшість людей, зокрема посадовців, безкарно отримують особисту вигоду завдяки корупційним угодам, поширення корупції набуває лавиноподібного характеру. Країна опиняється у корупційній пастці, в якій майже всі спроби подолати корупцію перетворюються у ще більшу корупцію. Всі, крім найбільш радикальних та болісних для суспільства.

Поклад Василий Иванович,
кандидат философских наук, доцент,
начальник кафедры криминологии и социологии
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко

СТРУКТУРА ПРЕСТУПЛЕНИЯ КАК ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Характеристика преступности как разновидности девиантности практически не изменилась со времен Э. Дюркгейма, утверждавшего, что, «поскольку не может быть общества, в котором индивидуумы не отличались бы в большей или меньшей степени от среднего коллективного типа, постольку неизбежно, что среди такого рода отклонений существуют и отклонения преступного характера. Такой характер они приобретают не в силу каких-либо внутренне присущих данному деянию качеств, а в связи с определением, которое дает этому деянию коллективное сознание» [1, с. 42]. «Преступления не существует, – пишет норвежский криминолог Н. Кристи, – существуют поступки, которые в условиях того или иного общества становятся преступлениями» [2, с. 15]. По мнению российского социолога-девиантолога Я.И. Гилинского, «в реальной социальной действительности не существует видов деятельности, форм поведения «нормальных» или же «девиантных» по своей природе, по содержанию, per se, sui generis. Те или иные виды, формы, образцы поведения «нормальны» или «девиантны» только с точки зрения сложившихся (установленных) социальных норм в данном обществе в данное время» [3].

Из сказанного выше следует, что сами по себе поступки (виды деятельности) внутренне однотипны и различаются вследствие внешней по отношению к ним нормативной селекции. Преступление, следовательно, имеет точно такую же внутреннюю структуру, как и все другие человеческие поступки. И в то же время можно предположить, что все элементы внутренней структуры индивидуального поведения также могут быть представлены как нормальные или девиантные.

Преступление (делинквентное поведение) является одним из видов социального действия, поскольку оно «...по предполагаемому действующим лицом или действующими лицами смыслу соотносится с действием других людей и ориентируется на него» [4, с. 603].

В структуре социального действия обычно выделяются такие элементы, как потребности, мотивы, цели, средства и т.д. Рассмотрим их содержание в контексте дихотомии «норма-девиация».

Потребности – нужда в чем-либо, объективно необходимом для поддержания жизнедеятельности и развития человека. Исходя из критерия «объективной необходимости», можно предположить, что потребности у всех людей в сущности одинаковы. Это –

биологические (сохранение себя как живого существа), социальные (сохранение себя как члена общества в целом и отдельных групп), духовные (сохранение себя как мыслящего и творческого существа). Поэтому любые потребности нормальные, поскольку их удовлетворение объективно необходимо для поддержания жизнедеятельности человека во всех трех его ипостасях. Ненормальными (девиантными) могут стать *желания* – результат субъективного оценивания потребностей. Алкоголь, наркотики, сексуальные извращения, стремление к безоговорочному доминированию и т.п. не являются объективно необходимыми для поддержания жизнедеятельности, значит, никак не могут быть отнесены к потребностям в строгом смысле этого слова. Состояние *дискомфорта*, неудовлетворенности является внутренним побудителем любой индивидуальной активности, деятельности по удовлетворению потребности либо желания (как нормального, так и девиантного). Вряд ли можно согласиться с Ю. Антоняном, который считает глобальной причиной преступности *недовольство личности ее актуальным положением* [5, с. 81], без дополнения о том, что данный дискомфорт является следствием ненормальных желаний.

Мотив – осознанное побуждение к действиям. Мотивы также могут быть дифференцированы на нормальные (дружба, любовь, благородство, самопожертвование) и ненормальные (эгоизм, гнев, ревность, заблуждение, неведение, месть, злость).

Цель – идеальный образ действий по удовлетворению потребности (желания). Нормальность либо девиантность цели как результата субъективного моделирования является следствием специфики процесса ее формирования, в котором особое значение имеет ценностно-нормативная корректировка предполагаемых действий, их соотнесение с ценностями и нормами. Ценности и нормы бывают нормальными и девиантными (делинквентными) и способны формировать самые разные ценностно-нормативные ориентации.

Оценка ситуации (неконтролируемых человеком условий и обстоятельств) и *принятие решения*. Нормальными являются адекватные ситуации оценка и решение, напротив, неадекватность оценки и решения есть признак их девиантности. Чаще всего девиантными (и потенциально делинквентными) являются переоценка личных способностей, неумение прогнозировать последствия, душевное волнение, стресс, аффект.

Таким образом, последовательное экстраполирование принципа нормативной селекции человеческих поступков на их внутреннюю структуру приводит к выводу о том, что нормальными и девиантными являются не только формы поведения, а и их структурные элементы: желания, мотивы, процесс формирования цели и принятия решения.

Литература

1. Дюркгейм Э. Норма и патология // Социология преступности. – М., 1966.
2. Кристи Н. Удобное количество преступлений. Пер. с англ. – СПб, 2006.
3. Гилинский Я. И. Социология девиантности и социального контроля как специальная социологическая теория // <http://2001.isras.ru/Publications/deviant/2004icdeviance.htm>.
4. Вебер М. Основные социологические понятия // Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.
5. Криминологический семинар в Петербурге // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. – 2005. – № 6.

Болотова Вікторія Олександрівна,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та політології
Національного технічного університету «ХПІ»,

Ляшенко Наталія Олександрівна,
кандидат соціологічних наук, доцент
кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС.

СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ЯК ФАКТОР ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Сучасне українське суспільство опинилося в складних економічних і політичних умовах, які характеризуються невизначеністю майбутнього й нестабільністю сьогодення, що негативно впливає на соціальне й фізичне самопочуття населення, провокуючи підвищення рівня різного роду відхилень.

Самогубства, запеклі конфлікти, безвідповідальність, бюрократизм, корупція, ксенофобія, тероризм, соціально-економічні кризи – все це можна назвати симптомами «захворювання» суспільства і якщо його вчасно не лікувати, то наслідки можуть бути катастрофічними. Таким чином, мова йде про відновлення й підтримку так званого соціального здоров'я, що вимагає не меншої турботи, уваги й видатків суспільства, ніж фізичне здоров'я його членів.

Аналіз сучасної соціологічної літератури дозволяє зробити висновки про те, що здоров'я як предмет соціологічного аналізу цікавив соціологів давно, і практично починаючи із витоків формування соціологічної науки цей аспект розвитку людини й суспільства був закладений в працях класиків соціології, які досліджували сутність соціальних процесів і явищ та їхню обумовленість соціально-економічними, політичними, особистісно-індивідуальними особливостями. Засновниками соціології здоров'я вважаються Е. Дюркгейм, який досліджував залежність індивідуальної поведінки люди-

ни від соціальних процесів, і М. Вебер, який заклав основи для вивчення способу життя. Серед сучасних вітчизняних і закордонних дослідників, що залишили свій слід у соціології здоров'я, можна назвати таких, як М. Блакстер, Р. Вільямс, О. Дутард і М. Філд, О. В. Баранов, О. М. Ізуткін, Ю. П. Лісцин, В. П. Скарбників, Т. В. Карсаєвський, В. М. Дімов, В. Н. Іванов, У. М. Лупандін, В. В. Корченко, А. Г. Матрос, А. В. Сахно, К. Н. Хабібুলін, Г. И. Цагегородцев і С. Я. Чікін.

Однак слід зазначити, що досліджень, присвячених аналізу й діагностиці соціального здоров'я в контексті його впливу на рівень поширеності соціальних девіацій, у вітчизняній науці поки недостатньо. Проте, обмежений обсяг даної роботи дозволяє лише окреслити коло проблем, що потребують рішення.

Здоров'я – один з основних універсальних ресурсів людини, володіння яким дає можливість оволодіти значимими соціальними цінностями. Види здоров'я істотно різняться, будучи тісно взаємозалежними. Можна виділити фізичне, вітальне, психічне й соціальне здоров'я. За фізичними параметрами здоров'я являє собою значення біологічних (соматичних) показників стану людини для її життєдіяльності. Вітальні характеристики здоров'я розкривають значення його біопсихосоціальних показників, але на індивідуальному рівні, без включеності людини до системи суспільних відносин. Психічне здоров'я фіксує значення ідеальних феноменів, що дозволяють людині бути повноправним членом суспільства.

Що стосується соціального здоров'я, то ми згодні з думкою, що соціально здорова людина – це людина, що пройшла соціалізацію, в неї сформовані й розвинуті основні соціальні якості, вона засвоїла соціальні норми. В результаті вона стала суб'єктом діяльності, суб'єктом власної свідомості й спілкування, розвинула здатність здійснювати себе в житті. Соціально-здорова особистість рівномірно розподіляє сферу інтересів між особистим і загальними (тобто розвиває не тільки свої здібності, але й сприяє розвитку здібностей інших членів суспільства). Соціально-нездорова – замикається на задоволенні власних інтересів. Отже, соціально здорова людина – це людина, що вільно розвивається як у благо собі, так і у благо суспільства [1].

Носіями здоров'я можуть виступати не тільки окремі особистості, але й соціальні групи, суспільство в цілому, що дозволяє говорити про три рівні аналізу: мікро-, мезо- і макро-.

На мікрорівні, тобто рівні окремої особистості, соціальне здоров'я являє собою якісну характеристику системи цінностей і установок особистості. На мезорівні ми вже маємо справу із груповими цінностями й нормами, а на макро – із суспільними. Природно, у нездоровому суспільстві, де відсутні повага й захист прав

кожної людини, утруднений вільний розвиток всіх його членів, формування соціально-здорової особистості малоймовірно. І навпаки, порушення на індивідуальному рівні призводять до суспільної дезорганізації.

По суті, основу й вершину соціального здоров'я представляє духовно-моральне здоров'я, тобто співвіднесення своєї поведінки (мотивів, бажань, дій) з моральними імперативами. Руйнування духовно-моральної сфери приводить до заперечення значимості соціуму, цінності людської особистості та її здоров'я. По суті, відбувається придушення соціальної складової людини його біологічною природою. Егоїзм, прагнення до наживи й збагачення будь-якими способами, зневага до свого і чужого життями заради одержання миттєвого задоволення, стають домінуючими мотивами поведінки. Звідси виникнення різного роду соціальних відхилень, які можуть руйнівно впливати як на саму особистість девіанта, так і на суспільство [2].

Формування соціального здоров'я індивіда представлено двома взаємозалежними процесами: становленням структури особистості й системи взаємодій із зовнішнім світом (окремими людьми й соціальними інститутами).

Залежно від структури й характеру ціннісних орієнтацій, можна виділити кілька типів особистостей [3], що розрізняються за рівнем соціального здоров'я й, відповідно, схильністю до девіантної поведінки.

1. Соціально здорові. Цю групу представляють люди, що сповідають систему цінностей, яка не дозволяє їм робити протиправні або аморальні вчинки, що наносять шкоду іншим людям. Вони толерантні до будь-яких точок зору. Відчувають відразу до всіх видів насильства, жорстокості, несправедливості.

2. Соціально конформні (так звані обивателі). Найпоширеніший тип, схильний до соціальних хвороб. Його представляють люди, що некритично прийняли правові й моральні норми суспільства й готові, за корисливими мотивами, порушити ці норми, якщо впевнені в тому, що їх безпосереднє соціальне оточення закриє очі на їхні провини. Вони знаходять задоволення в досягненні запланованого рівня соціального благополуччя. Толерантні до всього, що не стосується їх особисто.

3. Соціальні невротики. Це люди, що характеризуються прагненням до високого статусу. При виникненні соціальної фрустрації можуть вдаватися до наркотиків, алкоголю, знаходити задоволення в діях, що ображають особистість.

Крайнім вираженням соціального невротизму є соціальний ідіотизм. Соціальні ідіоти – це люди, що досягли високого положення в суспільстві або державі, але несприйнятливі до проблем

інших людей, до проблем країни, світу. Для таких людей характерно єдине прагнення – зміцнювати власне фінансове й владне положення, або – як мінімум – зберегти status quo, причому будь-якими способами.

4. Соціальні психопати (злочинці – потенційні та реальні). Особи з «переверненими» цінностями: все, що значимо в соціумі, ними відкидається, і, навпроти, вони приймають як норму свого способу життя те, що суспільством засуджується.

Кожний з виділених типів особистості (крім першого) схильний до здійснення певних видів девіантних учинків. Наприклад, конформісти – до злочинів проти власності, невротики – проти прав і свобод особи тощо. Відповідно, за перевагою того або іншого типу нездоров'я можна скласти прогноз щодо криміногенної ситуації в суспільстві, розробляти заходи щодо профілактики девіацій.

Література

1. Ларионова И.С. Здоровье современного человека как ценность. – <http://genmir.ru/b/dok/lar2.htm>
2. Приступа Е. Н. Социально-педагогическая интервенция аномий социального здоровья подростков – <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/1/Pristupa/>
3. Спартин В. Социальное здоровье и школа. К вопросу о целях школьного образования. – http://sputnik.master-telecom.ru/Docs_38/Ped.journal/5.htm

Дубровский Игорь Михайлович,
кандидат социологических наук, доцент
кафедры социологии ХНУВД

ДЕВИАЦИИ И БЕЗОПАСНОСТЬ СОЦИАЛЬНЫХ СИСТЕМ

В настоящее время в научной литературе накоплен обширный материал по различным аспектам безопасности, однако научная практика в этой области нуждается в переосмыслении, в поиске новых решений. В рамках традиционного подхода к проблемам национальной безопасности, теоретические разработки вплоть до настоящего времени отличались одномерным взглядом, как на саму природу безопасности, так и на возможные пути ее обеспечения. Такое положение уводит от формирования единой концепции обеспечения безопасности вне специфических особенностей исследуемых объектов и многочисленных угроз.

Реалии сегодняшнего дня позволяют говорить о формировании концепций социально-гуманитарной безопасности, подчеркивающих необходимость обеспечения комплекса факторов функционирования социальных систем: устойчивость – целостность –

жизнеспособность – развитие – устойчивость. Само понятие устойчивости (способности адекватно реагировать на разного рода угрозы при сохранении структуры) в общем смысле обозначает процесс, в ходе которого устанавливается или поддерживается адаптивность системы при изменении условий внешней и внутренней среды.

Исследователями предлагаются различные варианты классификации угроз с разной степенью их детализации. Общим признаком для них является определение таких характеристик, как «объективность-субъективность», «случайность-целенаправленность» и «явность-скрытость» [1].

При этом в качестве непосредственной угрозы устойчивости социальной системы практически не рассматривается (или рассматривается опосредованно) девиация. Это объяснимо тем, что социальные отклонения являются понятием относительным. Более того, некоторые авторы подчеркивают, что абсолютных социальных девиаций не существует, в одном и том же обществе определенное поведение может рассматриваться и как нормативное (даже социально поощряемое), и как девиантное. Однако сам исследовательский интерес к девиациям объясним именно угрозами (явными или гипотетическими), которые они могут представлять для адаптивности общества и поиском механизмов их нейтрализации или управления ими.

В первую очередь нас интересует адаптация социальная, то есть процесс приспособления индивида (группы) к социальной среде, предполагающий *взаимодействие и согласование ожиданий обеих сторон*, цель которого – в обеспечении повторяемости социального опыта и его изменении на основе инновационного обогащения [2].

Характер адаптации существенно меняется по мере того, как социум входит в состояния: перманентных флуктуаций (П. Сорокин); динамичной неравновесности (Т. Парсонс); функциональной амбивалентности систем (Р. Мертон); все большей открытости и игры структур (Ж. Деррида).

Современные общества характеризуются возрастанием сложности, открытости и неустойчивости, что предопределяет принципиально новый характер динамики взаимоотношений индивидов и общностей. Границы социальных систем утрачивают охранительные функции, становятся все более проницаемыми в процессе обмена культурных образцов и практик, независимо от их полезности или опасности для реципиентов.

Такое состояние Э. Гидденс определяет как радикальный модерн, среди черт которого – возникновение в общественном сознании чувства фрагментации и дисперсии (рассеивания) социальной реальности. В результате, повседневная жизнь превращает-

тся в комплекс реакций на абстрактные системы, что влечет за собой как приобретения, так и потери [3].

К угрозам, вызванным дисперсией, несомненно, относится и развитие, в котором нет направления. Последствия новой социокультурной динамики могут принимать любые конфигурации, иметь дисфункциональное воздействие на социальных акторов или способствовать переходу акторов в иное социальное состояние [4]. В такой ситуации стихийности и неопределенности стираются различия между нормой и девиацией, например, традиционные пути формирования профессионализма подменяются стремлением к известности или немедленному вознаграждению. То есть, происходят изменения в структуре общественного сознания, что влияет и на формирование моделей индивидуального и группового поведения. Это может привести социальную систему к точке бифуркации – пограничному состоянию, за которым следует или утрата адаптивных свойств или приобретение нового качества развития.

Украинское общество сегодня находится именно в таком состоянии, что приводит, по мнению Н. Моисеева, к пониманию необходимости превращения стихийного развития в направляемое [5]. С этой целью определим ряд факторов, позволяющих обозначить направления в изучении нелинейно развивающегося общественного сознания [6].

1. Аномия и девиация, традиционно выступающие как патология социальной системы, в определенных сферах сегодня обретают характер созидательных тенденций, укрепляющих неустойчивые динамичные системы через разрывы в преемственности общественного развития.

2. Рациональные действия, предполагающие общественную детерминацию, все более заменяются на самоорганизацию, саморефлексию отдельных социальных акторов.

3. В условиях самоорганизации востребованы креативно-инновационные отношения и способы деятельности, что ведет к принципиально новому типу упорядоченности и согласованности, адаптивному к инновациям во внешней социокультурной среде.

4. Производство симулякров реальности формирует у индивидов особые фоновые ожидания – социально-культурные установки на те или иные коды, которые, как правило, латентны, не осознаются, но являются, по существу, механизмами социальной коммуникации.

Таким образом, вышеперечисленные факторы могут стать тем исследовательским ориентиром, следование которому позволит конкретизировать амбивалентный характер девиаций, определить их, с одной стороны как угрозы устойчивости социальных систем, с другой – как возможные механизмы их развития.

Литература

1. Волобуев С.В. Философия безопасности социотехнических систем: информационные аспекты. – М.: Вузовская книга, 2004. – С. 63.
2. Социологическая энциклопедия / Рук. научного проекта Г. Ю. Семигин; гл. ред. В. Н. Иванов. – М.: Мысль, 2003. – Т. 1. – С. 16–17.
3. Гидденс Э. Устройство общества: очерк теории структуризации. – М.: Академический проспект, 2003. – С. 40–41.
4. Ризома // Постмодернизм: Энциклопедия. – Минск: Интерпрес-сервис: Книжный дом, 2001. – С. 656–660.
5. Моисеев Н. Н. Расставание с простотой. М.: Аграф, 1998. – С. 24.
6. Кравченко С.А. Нелинейная социокультурная динамика: играйзационный подход. – М.: МГИМО-Университет, 2006. – С. 26–28.

Садковий Олег Володимирович,
*старший оперуповноважений податкової міліції
в Харківській області*

Порушення в ціннісно-смісловій сфері особистості як чинник девіантної поведінки

В умовах швидкого та всебічного розвитку нашого суспільства дедалі актуальнішою стає проблема вивчення чинників виникнення та розвитку девіантної поведінки особистості. Існує безліч типів девіації та форм її прояву. Майже будь-який відхід людини від загальноприйнятих норм та правил вважається проявом відхиляючої поведінки. Необхідно зауважити, що деякі типи такої поведінки згодом перестали інтерпретуватись як «ненормальні». Поступово змінюється соціальне сприйняття певних форм девіацій, з'являється «нове розуміння» девіантної поведінки. Такі зміни здебільшого обумовлені нестійкістю поняття «соціальної норми», яке, хоча й недосить швидко, проте суттєво, змінюється під впливом різноманітних соціальних процесів.

Однією з найважливіших характеристик суспільних норм виступають соціальні цінності, які, як правило, є показником стабільності та цілісності суспільства [6–7]. В якості цінностей, з точки зору громадськості, виступають не зовсім конкретні поняття про загальнолюдські принципи буття, розуміння добра та лиха, визначення основ життєдіяльності людини. Іншими словами, норми та цінності визначають основи й правила життєдіяльності суспільства взагалі та конкретної людини зокрема. Отже, без чіткої системи цінностей уявити собі повноцінне функціонування суспільства практично неможливо.

Ціннісні орієнтації є невід'ємною складовою частиною загальної спрямованості особистості [1–4]. Вони є відображенням, проєк-

кцією внутрішніх устремлінь, потреб та, певною мірою, смислів існування особистості. Життєві цінності майже завжди обумовлюють смисл життя людини, наповнюють його змістом, надають життю повноти та визначають вектор його течії. Аналіз їх структури включає співвідношення смислоутворюючої і стимулюючої функцій, змістовного та динамічного компонентів. Ціннісні орієнтації можуть бути представлені в цілях, ідеалах, інтересах, принципах та переконаннях. Свій прояв вони знаходять в реальній поведінці особистості. Система стійких ціннісних орієнтацій людини є показником її внутрішнього світу, соціальної позиції та рівня духовного розвитку.

Виникнення протиріч та неузгодженості в системі цінностей як окремої людини, так і суспільства в цілому, може призвести до дезорганізації особистості, порушення стабільності в суспільстві, а також розвитку неоднорідності соціальних зв'язків й плутанині в соціальній свідомості. Перераховані процеси можна віднести до ряду чинників, що обумовлюють виникнення у людини різноманітних форм девіантної поведінки. Девіантна поведінка проявляється у вчинках, що відхиляються від норми, у вчинках, що не співпадають з правилами, які є загальноприйнятими в суспільстві. Зазначені особливості здебільшого можна віднести до соціальних факторів, що викликають появу відхилень в поведінці особистості. Проте, найбільш суттєвими та вагомими детермінантами девіантної поведінки конкретної людини, на наш погляд, є її індивідуально-психологічні особливості.

Як вже зазначалось, сукупність ціннісно-сміслових орієнтацій та життєвих цілей людини визначають її особистісну спрямованість, характеризують її рівень домагань, проєктуються на рівні самооцінки особистості [2-4]. Отже, ціннісно-смістова сфера є своєрідним стрижнем особистості та індикатором її внутрішньої сили і впевненості в собі. Таким чином, будь-які порушення або неузгодженість в ієрархії життєвих цінностей особистості, здатні викликати в неї появу соціально несхвальних вчинків та формуванню певних типів девіантної поведінки. Людина переживає стан фрустрації через втрачену можливість реалізації поставлених цілей, через розчарування в існуючих ідеалах та життєвих смислах. Відмічається підвищення напруженості, яке може нівелюватись шляхом прояву як зовнішніх так і внутрішніх агресивних дій та вчинків з боку людини. В такій складній ситуації може розвинутих складний міжособистісний конфлікт, що може бути проявом зіткнення об'єктивної реальності та суб'єктивних уявлень особистості. В цьому випадку людина не може розраховувати на реалізацію поставлених цілей, не розуміє як саме потрібно діяти в подібних умовах. Саме такі обставини найчастіше провокують

виникнення нерациональних, неефективних та асоціальних форм поведінки особистості, що націлена на реалізацію та досягнення запланованого.

Окрім цього, неузгодженість цілей та життєвих цінностей особистості може призвести до зневірення людини в своїх силах, до зниженню рівню самооцінки та впевненості в собі. Такі обставини також можуть стати чинником виникнення девіацій в поведінці особистості.

Отже, узагальнюючи вищенаведене, можна з впевненістю сказати, що порушення в ціннісно-смысловій сфері особистості можуть обумовлювати виникнення у неї окремих форм девіантної поведінки.

Література

1. Агафонов А.Ю. Основы смысловой теории сознания. – СПб.: Изд-во «Речь», 2003. – 296 с.
2. Балакірева О.М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві // Український соціум. Соціологічні дослідження та моніторинг соціальної політики. – № 1. – 2002. – С. 32–38.
3. Бодалев А.А. О смысле жизни человека, его акме и взаимосвязи между ними // Мир психологии. – № 2(26). – 2001. – С. 54 – 57.
4. Кон И. С. В поисках себя. – М.: Просвещение., 1984. – 462 с.
5. Конфликты: Борьба, взаимодействие, сотрудничество / Под ред. Г. М. Потанина. – Москва – Белгород: Изд-во БГУ, 1997.–345 с.
6. Смелзер Н. Социология / Пер. с англ. – М.: Феникс, 1994.–688с.
7. Якуба Е. А. Социология. Уч. пособие для студентов. – Харьков: Константа, 1996.–192 с.

Вареница Владимир Антонович,
заведующий сектором ЦИК Украины,
аспирант ХНУ им. В. Н. Каразина

ДИАЛОГОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ИННОВАЦИОННЫЙ МЕХАНИЗМ ПРЕОДОЛЕНИЯ СИСТЕМНЫХ ДЕВИАЦИЙ

В теории пока не разработаны единые подходы к изучению девіантного поведения. Концепция социализации, сформулированная представителями чикагской школы (А.Коэн и др.), основана на утверждении, что отклоняющемуся поведению люди обучаются в процессе освоения культуры определенных групп. Индивиды, социализация которых проходит в такой социальной среде, где преобладают и считаются нормальными ценности, располагающие к девіации, становятся носителями отклоняющегося поведения. Согласно теории аномии Р. К. Мертонa, если индивиды имеют общие цели, но узаконенные средства для достижения

этих целей доступны не всем в равной мере или вовсе недоступны определенным социальным группам, то в обществе следует ожидать высокий уровень отклоняющегося поведения. А. Коэн, Р. Клоуард и Л. Олин, рассматривая процессы, посредством которых индивиды в определенных группах воспринимают образцы девиантного поведения, объединили мертоновскую теорию отклонения с концепцией девиации как передачи культурных норм [1].

Такой подход вполне справедлив относительно трансформирующихся обществ, характеризующихся: во-первых, изменением социокультурных норм общения и взаимодействия, трансформацией или отмиранием устаревших образцов, появлением новых моделей поведения; во-вторых, все возрастающей дифференциацией возможностей, возникновением протестного потенциала. В свою очередь, это приводит к возникновению социальных противоречий практически во всех сферах жизнедеятельности общества и, как следствие, к усиливающимся системным девиациям.

В этой связи, возникает необходимость разработки диалоговых технологий, реализации которых позволит снизить остроту противоречий через участие всех социальных субъектов (их представителей) в процессе формирования и достижения социально-значимых целей. Одной из таких технологий может быть социальное партнерство – универсальный механизм оптимизации взаимодействия социальных субъектов во всех сферах человеческой деятельности, механизм, использование которого позволяет достичь консенсуса в решении любого из социальных противоречий.

В научной литературе и на практике социальное партнерство характеризуется неоднозначно. Одни понимают его как конкретный тип социально-трудовых отношений между органами государственной власти, работодателями и наемными работниками [2]. Другие – в более широком смысле: как специфический вид общественных отношений между профессиональными, социальными группами, слоями, классами, их общественными объединениями, органами власти и бизнесом [3]. Третьи – как мировоззренческую основу согласования и защиты интересов различных социальных групп, слоев, классов, их общественных объединений, бизнеса и органов власти [4].

В любом случае, речь идет о формировании принципиально новой для нашего общества управленческой культуры – культуре диалога. Сегодняшний политический кризис в Украине обостряется именно из-за отсутствия в обществе диалоговой культуры.

Последняя четверть XX – начало XXI века – время становления новых технологий управленческой деятельности, когда главной действующей силой становится стремление к экономической выгоде. В этой ситуации очень важна именно культура управления,

допускающая реестр различного рода предпочтений и возможностей самовыражения личности, создание творческой обстановки, вовлечение всех участников в процесс выработки решения.

Таким образом, мы можем рассматривать управленческую культуру как определенный уровень компетентности и информированности, предполагающий развитие заинтересованности граждан участия в деятельности государственных органов, органов местного самоуправления или в непосредственном ведении управленческих дел.

И здесь мы сталкиваемся еще с одним аспектом проблемы: без сформированного и развитого гражданского общества невозможное установление партнерских отношений в регуляции взаимодействия между всеми социальными акторами. Гражданское общество – необходимое условие демократизации управления, без чего невозможны ни формирование реализации социально-значимых целей, ни их реализация.

Проблема формирования гражданского общества заключается в структуризации общества на основе общественной инициативы, отображающей разнообразные интересы всех его членов. Данная проблема по своей масштабности является социетальной, поскольку касается интересов и потребностей общества в целом; по глубине противоречия – системной, то есть отображающей не отдельные процессы, а дисбаланс социальной системы в целом.

В результате сопоставления классических концепций и современных представлений о гражданском обществе, определяется инвариантная сущность данного феномена, универсальная для разных обществ, и его специфическое значение в транзитивных обществах, связанное с воссозданием публичной сферы и социальных связей за рамками авторитарного государства, с общественной консолидацией, необходимой для проведения демократических реформ.

Использование технологии социального партнерства в межсекторном взаимодействии может стать фактором снижения социальной напряженности во всех сферах жизнедеятельности общества. Это свидетельствует о необходимости институционализации системы социального партнерства в социальном пространстве, создании координационных структур, действия которых будут направлены на обеспечение реализации интересов социальных субъектов в разных сферах жизнедеятельности общества.

Литература

1. Ритцер Дж. Современные социологические теории. 5-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – 688 с.

2. Михеев В. А. Основы социального партнерства. Теория и практика. Учебник для вузов. – М.: Экзамен, 2001. 447 с.
3. Социальное партнерство в условиях становления и развития рыночных отношений: Курс лекций / Под. об. ред. В. Н. Киселева. – М.: АТ и СО, 2000. – 174 с.
4. Мартекс Б. Социальное партнерство и социальный диалог: сущность и принципы. / Сборник: Социальное партнерство государственных органов и неправительственных организаций как фундаментальный принцип гражданского общества. М., 2000. – С.111–119

Шевченко Лариса Олександрівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної психології та педагогіки ХНУВС

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК

Тема девіантної поведінки є міждисциплінарною та дискусійною, тому її вивченням займаються соціологи, психологи, правохоронці, філософи, педагоги та ін. Девіантною поведінкою вважається стійка поведінка особистості, що відхиляється від соціальних норм та спричиняє шкоду суспільству і особистості [4, с. 15]. Крайнім варіантом девіантної поведінки є злочинна поведінка.

Злочинність жінок та злочинність чоловіків породжуються спільними причинами, які з неминучістю визначають існування злочинності в цілому. Діючи на поведінковому рівні в кожному певному випадку вони призводять до неоднакових результатів через різницю в статевій належності людей. Розуміючи під механізмом злочинної поведінки процес «взаємодії зовнішніх факторів об'єктивної дійсності і внутрішніх психічних процесів та станів, що детермінують рішення скоїти злочин та контролюючих його виконання» [2, с. 36]. Є сенс визначити ще один аспект вивчення та дослідження даної проблематики – психологічний. Дослідження цього аспекту проблеми має вестись в напрямку пошуку та визначення особистісних детермінант злочинної поведінки.

Відомо, що протягом життя особистість проходить через кризи вікового розвитку, вихід з яких при нормальному розвитку збагачує індивідуальний досвід, при аномальному розвитку – виникають різноманітні девіації. Як свідчать результати досліджень – період переживання кризи середини життя є найбільш характерний для жінок, що скоїли вбивство. Максимальна кількість вбивств здійснюються жінками у віці 41–45 років. В цей період переоцінюються цінності, дедалі актуальним стає питання про сенс життя, дорослі діти потребують меншої уваги, змінюється ставлення до супутника життя. Сучасне соціально-економічне становище, різкий розподіл суспільства на «бідних» та «багатих»,

девальвація базових цінностей, та інші фактори призводять до того, що основним способом виходу з кризи, що переживається, є асоціальний спосіб. Агресія, що накопичується у особистості, відсутність можливості реальної зміни власного становища переростає в делінквентні та девіантні форми поведінки [3, с. 43].

Проведене нами вибіркове дослідження кримінальних справ в жіночій колонії м. Харкова, дозволяє зробити деякі висновки про психологічну характеристику злочинниць. Вивчення термінальних (цінностей – цілей) та інструментальних (цінностей – засобів) цінностей у різноманітних категорій злочинців показало, що характерним для злочинців є відсутність сприйняття життя іншої людини як цінності, негативне відношення до життя, відмова від майбутнього, агресивність.

Так, вбивство не є випадковим фактором біографії злочинниці, породжуючись певним характером взаємовідносин між людьми, і, поперед усе, в сім'ї [1, с. 87]. жертвами злочинів стають близькі – чоловіки, співмешканці, які своїми попередніми діями: пияцтвом, бійками, лайками, знущаннями спровокували злочин. Досить часто в систематичних сімейних сварках тільки випадок вирішує хто стає жертвою, а хто – злочинцем.

Агресивна злочинна поведінка жінок не може бути зрозумілою, коли об'єктом дослідження не стає агресивність як особистісна риса.

Взагалі жінкам-злочинницям менше, ніж чоловікам притаманні агресивність та асоціальні установки. Відомо, що для жінок досить важливі оцінки з боку інших людей і те, яке враження вони справляють. Багатьом притаманна така риса як демонстративність, але підвищення демонстративності у жінок одночасно поєднується із зниженням контролю. Демонстративність та агресивність мають певний зв'язок. Демонстративність, що визначає злочинні прояви, в тому числі агресивного характеру, може виконувати у них захисні (в психологічному плані) функції і служить метою самоствердження [2, с. 18]. Потреба у самоствердженні, що проявляється у формі фізичної, непрямой або вербальної агресії, стає у злочинниць нав'язливою, застрягаючою і суттєво впливає на весь їх образ життя. Так, наприклад, характерне для злочинниць-вбивць застрягання афективних психотравмуючих переживань призводить до ігнорування чи недостатнього обліку усіх необхідних обставин, неадекватному сприйманню та оцінці життєвих ситуацій, що виникають, поганому прогнозуванню наслідків своїх вчинків, необміркованості та агресивності поведінки.

Характеризуючи особистість як агресивну важливо виявити в її поведінці готовність агресивно реагувати на певні позивні сигнали агресії.

Жінкам-злочинницям притаманні такі якості особистості як високий рівень агресивності, підозрілість, наявність афективних станів, ригідність мислення, егоїзм. Навколишня дійсність для них цікава лише тоді, коли вона стосується їх особи. Вони постійно готові до афективної реакції на будь-яку дійсну, або уявну дію щодо них. Це призводить до викривленої оцінки поведінки людей, що незгодні з ними і сприяє побудові захисної агресивності.

За загальним показником агресії, яка є сумою показників фізичної агресії, непрямой агресії, роздратування та вербальної агресії, найбільш агресивною групою є злочинниці, що скоїли крадіжку приватного майна громадян. За ними йдуть особи, які займалися збутом наркотичних засобів, потім – особи, що скоїли вбивство. Найбільш схильні до фізичної агресії вбивці (80%), друге місце за показником фізичної агресії займають наркоманки (38%), за ними йдуть злодійки (25%). Найнижчий показник фізичної агресії зафіксовано у розкрадачок державного майна (15%). Разом з тим непряма агресія найбільш притаманна розкрадачкам (70%). Цей вид агресії найбільш складний, бо сюди входить дійсно чимось опосередкована непряма агресія, коли шкода об'єкту завдається без фізичного впливу. Непряма агресія це агресія, яка різними шляхами направлена на іншу особу (плітки, злі жарти). Злодійки займають друге місце за виразністю непрямой агресії (50%). Їм властиві ненаправлені та невпорядковані вибухи люті, які іноді можуть бути лише демонстрацією. Вбивці та наркоманки за цим показником мають досить близькі значення, вони становлять біля 20%. Схильність до роздратованості – готовність до прояву негативних почуттів при найменшому збудженні, виявляється у таких рисах як запальність, різкість, брутальність. Аналіз показників схильності до роздратованості показує близькість показників розкрадачок державного майна (35%) і злодіжок (45%). Це можна пояснити особливостями адаптації до умов середовища, бо ці засуджені свідомо приховують свою брутальність та різкість, намагаючись виглядати краще.

Збільшення показників роздратованості, непрямой агресії, негативізму, підозри і образливості може бути пов'язано з проблемою субкультури злочинців, що існує в місцях позбавлення волі, одним з істотних елементів якої є висока агресивність.

Негативізм – це опозиційна манера поведінки особи від пасивного опору до активної боротьби проти норм, звичаїв, що встановилися. Негативізм також найбільш виражений у наркоманок (83%), а у злодіжок та вбивць він майже однаковий. Рівень негативізму дуже близький до рівня підозри у наркоманок і злодіжок і образливості у розкрадачок державного майна. Максимальний рівень образливості і підозри мають вбивці. Образа – заздрість та

ненависть до оточуючих за дійсні та неіснуючі факти. Підозра фіксується у діапазоні від недовіри і обережності у відношенні до людей, до впевненості в тому, що всі інші люди завдають шкоду. Особливо варто підкреслити високий рівень підозри у вбивць (85%) та наркоманок (64%). Підозра примушує їх триматися відокремлено від загальної маси злочинниць, з тією різницею, що вбивці за весь час відбування покарання у колонії не придбають подругу, з якою ділять радість, горе. Наркоманки будуть підтримувати стосунки лише з засудженими за аналогічні злочини, бо мають спільний інтерес – наркотики, а вживати їх, або ж здобувати краще гуртом. Найнижчі показники образливості мають розкрадачки державного майна.

Вербальна агресія це висловлення негативних почуттів як через форму, так і через зміст відповідей. До вербальної агресії найбільш схильні злодійки. Слабо розвинуті трудові навички, підвищена тривожність, досить низька самооцінка роблять їх вразливими, крім того ці злочинниці найбільш від усіх зловживають алкоголем. Тому вони захищають себе від існуючих та неіснуючих пригноблень найбільш доступним способом – лайкою, погрозами.

Особливості сприйняття умов життя, особистісні характеристики, нівелювання загальнолюдських цінностей можуть виступати як особистісні детермінанти делінквентної поведінки злочинниць, але це припущення потребує подальшого комплексного дослідження.

Література

1. Антонян Ю. М. Психология убийства. – М.: «Юристъ», 1997.
2. Анциферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита // Психологические исследования, 1994. – N1.
3. Ениколопов С.Н. Некоторые результаты исследования агрессии / Личность преступника как объект психологического исследования. – М., 1979.
4. Змановская Е. В. Девиантология. – М.: «Академия», 2003.

Макаренко Павло Валентинович,
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри прикладної психології ХНУВС

ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Дослідження особливостей агресивної поведінки неповнолітніх проводилось у 2007 року в Сумській та Харківській області, в якому прийняло участь 60 неповнолітніх віком від 14 до 17 років. До першої групи увійшли 20 підлітків які стоять на обліку в

КМСН, до другої – 20 підлітків які навчаються в школі-інтернат для дітей сиріт та до третьої групи 20 підлітків які навчаються в середній загальноосвітній школі.

Об'єктом дослідження є агресивність неповнолітніх. Мета дослідження – виявити форми агресивної поведінки неповнолітніх за допомогою опитувальника Басса-Дарки. Провівши дослідження особливостей агресивної поведінки неповнолітніх нами отримані результати, які наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Виразність агресивності в групах неповнолітніх (у %)

Види агресії	Перша група			Друга група			Третя група		
	Низ	Серед.	Вис	Низ.	Серед.	Вис	Низ	Серед.	Вис
Фізична	20%	70%	10%	35%	55%	10%	10%	70%	20%
Косвена	60%	40%		50%	50%		40%	60%	
Роздратування	70%	30%		40%	35%	25%	30%	65%	5%
Негативізм	100%			100%			80%	20%	
Образа	30%	70%		40%	60%		30%	70%	
Підозрілість	20%	80%		20%	75%	5%	15%	75%	10%
Вербальна	10%	40%	50%	10%	50%	40%	5%	45%	50%
Почуття вини	30%	70%		30%	65%	5%	5%	90%	5%

Проаналізуємо всі три групи по видам агресивності. Фізична агресія в першій групі на низькому рівні складає 20%, в другій 35%, а в третій 10%. Середній рівень фізичної агресії самий вищий в першій та третій групі – 70% респондентів. Високий рівень фізичної агресії нами виявлено в третій групі респондентів – 20%. Ми припускали, що самий високий відсоток цієї агресії буде у підлітків, які стоять на обліку КМСН, але результати це заперечують і говорять про те, що самий високий відсоток фізичної агресії нами виявлено у неповнолітніх які навчаються в звичайній школі, де вважається, що діти найменш агресивні і більш соціально захищені.

Косвена агресія в низькому рівні найменше проявляється в першій групі. На середньому рівні найбільший відсоток займає третя група – 60% респондентів. Високого рівня прояву нами не виявлено в жодній із груп, що говорить про невисокий рівень косвеної агресії в цілому. Але дивлячись на отримані дані можна сказати, що найбільш виражена косвена агресія в третій групі, що також не характерно для звичайної школи.

Аналізуючи роздратування, ми побачили такі результати: на низькому рівні самий високий відсоток виявлено в першій групі – 70% респондентів. На середньому рівні самий високий відсоток займає третя група – 65%. Це вказує на загально-низький рівень роздратування в першій групі, тому що високий рівень в цій групі відсутній. В третій групі високий рівень роздратування складає 5% респондентів, а в другій групі – найбільше 25%.

Негативізм як вид агресивності особистості в цілому є на рівні низького прояву. У третій групі нами виявлено 80% респондентів на низьким рівні і 20% на середньому.

Образу на низькому рівні нами виявлено в другій групі у 40% респондентів. Середній рівень виразності у першій та третій групі досліджених однаковий – 70% респондентів. Високий рівень прояву невиявлене нами не в одній з груп досліджуваних.

Підозрілість як вид агресивності виражена на середньому рівні у всіх досліджених. Прояв підозрілості на високому рівні в першій групі відсутній, в другій групі він складає 5%, а в третій групі 10%.

Вербальна агресія нами виявлена в основному на середньому та високому рівні прояву у всіх досліджених неповнолітніх. Найбільший відсоток респондентів на середньому рівні виявлено в другій групі – 50%. На високому рівні найбільший прояв вербальної агресії в третій групі та в першій групах досліджених – по 50% респондентів. Мабуть неповнолітні дуже часто використовують вербальні засоби спілкування не тільки для співпраці, але і тоді коли вони сваряться між собою та дорослими.

Почуття вини на середньому рівні самий значний серед трьох груп, тому що високий рівень займає невеликі відсотки: в другій групі 5%, в третій групі 5%, а в першій групі він зовсім відсутній.

З проведеного нами дослідження ми з'ясували, що в першій групі досліджених самий низький рівень виразності займає негативізм, але вони мають виражений високий рівень вербальної агресії – 50% респондентів. Фізична агресія з'ясована нами у 10% респондентів. Більш високого рівня не займає жоден з видів агресії.

В другій групі досліджуваних, як і в першій, є низький рівень негативізму – 100%. На другому місці стоїть косвена агресія, а на третьому образу. Самий високий рівень займає вербальна агресія,

за ним йде роздратування. В цілому у другій групі досліджених нами виявлено високий рівень агресивності.

При розгляді третьої групи самий низький рівень займає негативізм, але не такий як у попередніх двох групах. На другому місці стоїть косвена агресія, а на третьому роздратування та образа. Самий високий рівень нами виявлено у вербальній агресії – 50% та фізичній агресії – 20% респондентів.

Розглядаючи все це ми побачили, що третя група досліджених учнів загальноосвітньої школи відрізняється від двох інших груп. В цій групі середній рівень агресивності набагато вищий, розвинена вербальна та фізична агресія. Можливо це пов'язано зі зниженням соціального контролю за поведінкою зі сторони батьків та керівництва закладу середньої освіти.

Література

1. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М., Изд-во Института Психотерапии. 2005. – 490 с.

Грищенко Максим Віталійович,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник

НДЛ з проблем профілактики та розслідування злочинів ХНУВС;

Мельников Владислав Олександрович,

науковий співробітник

НДЛ з проблем профілактики та розслідування злочинів ХНУВС

ПІДЛІТКОВА АГРЕСИВНІСТЬ ЯК ФАКТОР, ЩО СПРИЯЄ РОЗВИТКУ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

За останні десятиліття в соціологічних, психологічних, кримінологічних дослідженнях злочинності неповнолітніх проведена значна кількість робіт присвячених вивченню впливу агресивності на формування стійкої делінквентної поведінки. Неоднозначність поглядів учених щодо вирішальних факторів, які обумовлюють засвоєння і закріплення асоціальної поведінки неповнолітніх, коливається в діапазоні від визнання особистісних рис у якості головних детермінант делінквентної поведінки до більш пильної уваги до когнітивної сфери і факторів, пов'язаних із розвитком особистості. Таке розмаїття думок змушує вивчати значення агресії в структурі формування механізму делінквентної поведінки неповнолітніх.

Незважаючи на велику кількість досліджень присвячених даній тематиці, однозначного погляду на природу агресивності, як схильності до насильства у дітей, не існує. Схильність до насильс-

тва може бути результатом цілого ряду різноманітних впливів. У їхньому числі дефіцит любові і ніжних почуттів з боку матері або батька, жорстоке і непослідовне виховання, спадковість і пагубні невротичні зміни, ступінь реалізації дитиною своїх особистих прагнень [2, с. 198]. Відповідно до більшості існуючих концепцій про розвиток особистості можна стверджувати, що формування схильності до делинквентної поведінки можна спостерігати ще в раннім дитинстві. Персонологи відзначають індивідуальні розходження в імпульсивності, розвитку соціальних навичок і емоціях, які виявляються у відносинах з іншими дітьми, що вже в ранні шкільні роки виділяли дітей, які стали згодом правопорушниками. Такі агресивні войовничі діти з раннього дитинства не користуються популярністю і виключаються з груп однолітків. Дослідники стверджують, що агресивність є фактично єдиною важливою причиною неприйняття дитини однолітками [1, с. 44]. Очевидно, чим частіше агресивна дитина демонструє готовність до насильницьких дій, тим більш стороняться його однолітки, що у свою чергу позначається на розвитку соціально – корисних навичок і засвоєнні адаптивних моделей поведінки. У цілому рівень розвитку соціальних і міжособистісних навичок у надмірно агресивних, неспокійних дітей виявляється нижче середнього. Ті агресивні діти, що у юнацькому і ранньому дорослому віці стають правопорушниками, погано поведуться в школі вже починаючи з першого класу, а більшість шкільних тестів виконують нижче середнього рівня. Виявляється істотна кореляція між низькими оцінками, бідним лексичним запасом і примітивними міркуваннями з делинквентністю в більш пізньому віці.

Однак, саме по собі, неприйняття однолітками агресивних дітей не є вирішальним чинником, який прямо сприяє розвитку девіантної поведінки. На наш погляд відторгнення однолітками надмірно агресивних дітей приводить до того, що такі діти на кожній ланці свого розвитку упускають можливості засвоїти і опрацювати на практиці ті або інші соціально-корисні і соціально-адаптивні навички. У якомусь ступені це обумовлено тим, що по-перше, них уникають однолітки, а по-друге, такі діти одержують і засвоюють відповідні соціальні ярлики «важких дітей», «малолітніх хуліганів» тощо. Така дитина не повністю розуміє, як поводитися при зустрічі з тими, кого він ще не знає, недостатньо відчуває думки, потреби і інтереси інших людей. Цих дітей відрізняє те, що вони часто неправильно витлумачують дії однолітків, з якими їм приходить мати справу, тобто агресивна дитина може бачити погрози і виклики там, де їх фактично нема і помилово приписувати іншим злісні умисли. Крім того, маючи прогалину ефективних міжособистісних навичок, такі діти вчаться за-

довольняти свої потреби шляхом більш агресивних прийомів, включаючи погрози і залякування. У подальшому, якщо які-небудь соціальні або навчальні навички не засвоєні з дитинства, то востаннє загублені можливості згодом дуже складно.

Надалі такі діти знаходять подібних собі однолітків з асоціальними поглядами (тих, хто розділяє подібні цінності і цілі) і групуються в делинквентні компанії. У цьому випадку входження в асоціальну групу підлітків можна розглядати як елемент, що сприяє закріпленню протиправної поведінки підлітка, а не як основну детермінанту.

Підсумовуючи сказане можна відзначити, що надмірна агресія у підлітка повинна служити важливою ознакою, що дозволяє діагностувати схильність до делинквентної поведінки у майбутньому. При плануванні корекційної профілактичної програми у відношенні таких дітей необхідно враховувати основні соціально-психологічні сфери в яких відбувається розвиток особистості підлітка як: родина, школа, референтна група однолітків. У першу чергу аналізу піддаються взаємовідносини в родині агресивної дитини, особливості виховання, відношення братів (сестер) і ін. Разом з тим, необхідно проаналізувати оточення даного підлітка, ізолювати від асоціального і створити більш здорове життя.

Література

1. Бартол К. Психология криминального поведения. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 352 с.
2. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 512 с.

Саппа Ганна-Марія Миколаївна,
викладач кафедри соціології ХНУВС

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЯСНЕННЯ ФЕНОМЕНУ ДИТЯЧОЇ ДЕЛІНКВЕНТНОСТІ

Проблема відхилень у поведінці неповнолітніх турбує вчених дуже давно. В XIX ст. дитяча злочинність набула значного розмаху, тому вчені почали ретельно вивчати її природу.

Найчастіше в працях англійських та американських учених стосовно особистості, яка порушує норми і правила поведінки, вживається термін «delinquent», що в перекладі з англійської означає: винний, правопорушник, злочинець, а термін «delinquency» означає, таким чином, і проступок, і правопорушення, і навіть злочин, тобто будь-які види відхилень у поведінці. В той же час для відхилень, які не мають яскраво вираженого антисоціального характеру, вживається термін «deviant», девіація,

девіантність – відхилення від норми. Американський вчений Р. Кассенбаум вважає, що в групу дітей деліквентів слід віднести певну групу неповнолітніх віком від 7 до 16 років, які здійснюють такі вчинки, які у випадку здійснення їх дорослими, розглядаються як злочинні.

Питання про причини і профілактику підліткової злочинності, віддаються на розгляд медикам, психологам, юристам, соціологам. Фактори і теорії девіантної та злочинної поведінки можна поділити на три групи: біологічні теорії, психологічні концепції, соціальні причини та соціологічні пояснення відхилень у поведінці неповнолітніх.

Згідно з вченням Ч. Ломброзо, причини злочинної поведінки слід шукати в першу чергу в особистості самого злочинця. Він говорив про «природжених злочинців», що володіють особливими фізичними рисами, прагнучи провести чорту між «ними» і «нами» на основі природного дефекту.

У багатьох зарубіжних країнах деякі вчені висловили гіпотезу про вплив додаткової 47-ї хромосоми типу X або типу Y на злочинність.

У. Шелдон вважає, що фізична структура людини і її поведінка являють собою нерозривну єдність, в якій вирішальна роль належить саме фізичній структурі.

Досить чисельною на Заході продовжує залишатися група вчених, які в своїх дослідженнях намагаються довести, що індивіду з антисоціальною поведінкою властива не тільки особлива анатомічна структура, але й специфічна психіка.

Відомий вчений І. Хіллі стверджує, що будь-які форми поведінки індивіда, в тому числі і злочинна поведінка, знаходяться в безпосередній залежності від його душевного стану. Різні психічні травми, хвороби, інтелектуальна недорозвиненість породжують злочинність.

Популярні також ідеї З.Фрейда, суть яких у тому, що будь-який проступок особистості зумовлений конфліктом між свідомим і підсвідомим. По своїй природі «воно» складне, ірраціональне, керується та підкопюється лише чуттєвому принципу задоволення і знаходиться в конфліктних відносинах зі свідомим, тобто тою частиною підсвідомого, яка змінилась під впливом зовнішнього світу, але все ж продовжує в значній мірі залежати від підсвідомого.

Автори «теорії фрустрації» вважають, що фрустрація найчастіше приводить до агресії. Американський вчений Л. Берковіц визначає фрустрацію як відповідну реакцію на будь-яке втручання в людську діяльність, спрямовану на досягнення тих чи інших життєвих планів, важливої для індивіда мети. Нemoжливiсть досягнення бажаного, як правило, викликає негативні емо-

ційні реакції, зістє, що в свою чергу, є внутрішньою умовою формування агресивних проявів.

В основі деяких теорій лежить ідея про вирішальну роль раннього дитинства у виникненні відхилень у поведінці. Прихильники цієї думки вважають, що процес формування особистості закінчується у ранньому дитинстві і під впливом несприятливих соціальних факторів у дитини вже може сформуватися підсвідомою готовність до асоціальної поведінки. Так, відомі американські вчені Елеонора і Шелдон Глюк, які досліджували неповнолітніх делінквентів, прийшли до висновку, що більшість з них почали виявляти ознаки відхилень у поведінці в дитинстві. Вони пропонують відповідні профілактичні заходи, так зване «прогнозування поведінки неповнолітніх», яке полягає в ретельному обстеженні дітей раннього віку з метою виявлення у них небезпечних криміногенних властивостей.

У цьому ж напрямку працював і Дж. Боублі. Він обґрунтував теорію «патології раннього дитинства» і вважає, що дитина, яка не отримала в ранньому віці достатньо батьківського тепла, ласки, ніжності, турботи – в майбутньому обов'язково буде відзначатися тими чи іншими відхиленнями, не виключена можливість скоєння правопорушень, злочинів. Дж. Боублі спостерігав за дітьми – сиротами, дітьми з неповних сімей і прийшов до висновку, що переважній більшості з них властиві певні відхилення в моральному розвитку і поведінці.

Цю ідею також підтримує сучасна американська дослідниця Сандра Рей. На її думку, якщо народження дитини є небажаним у сім'ї, а мати з негативними емоціями виношує дитину, то це приводить до патологічних змін у складних мозкових структурах у період їх формування. Такі діти часто агресивні і жорстокі вже в перші роки життя. Згідно з дослідженнями С.Рей, 90% неповнолітніх правопорушників, яких вона вивчала, були небажаними дітьми (за свідченнями їх батьків).

Соціологічні теорії, на відміну від психологічних концепцій акцентують увагу на соціальних фактах, явищах, які провокують девіантну та делінквентну поведінку.

Е. Дюркгейм у своєму дослідженні сутності самогубства, як форми девіації показав, що девіантній поведінці сприяє «порушення колективного порядку», «соціальна дезорганізація» – аномія, тобто стан суспільства, коли культурні цінності, норми і соціальні взаємозв'язки відсутні, чи слабшають суперечать один одному, що відбувається під час економічних, політичних криз і соціальних змін.

Р. Мертон підхопив ідею Дюркгейма пояснювати девіацію соціальними чинниками. Він розробив класифікацію девіантних

вчинків, називаючи їх «формами індивідуального пристосування». Інновація і ретризм – найбільш показові типи для з'ясування суті злочинності. Інновація як тип соціального пристосування, тісніше за все пов'язана з різними порушеннями закону. Мертон зв'язує поширеність інновацій з особливостями соціальної структури суспільства. З руйнуванням соціальної структури, коли неможливе використання легальних засобів для досягнення поставлених життєвих цілей, існує небезпека, що молодь віддасть перевагу інновації як самому прийнятному типу реагування.

Американський соціолог Едвін Сазерленд запропонував теорію диференційного зв'язку. Розповсюдження злочинності через контакти, «погану кампанію», навчання злочинному ремеслу – ось основні тези теорії. Ця теорія пояснює, що злочинної поведінки, як і будь-якій іншій поведінки, навчаються, і навчаються у тих, з ким мають більш тісний зв'язок.

Теорія стигматизації або навішування ярликів стверджує, що вельми небезпечними є різні визначення, які «липнуть» до особистості. Більш того, якщо підлітка називати злочинцем, то психологічною реакцією буде підтвердження ярлика шляхом посилення девіантної поведінки.

Белих Ольга Євгеніївна,
викладач кафедри соціології та
соціальної роботи ХНУВС

Гузьман Олена Анатоліївна,
т.в.о начальника кафедри соціології
та соціальної роботи ХНУВС

СОЦІАЛІЗАЦІЯ «ДІТЕЙ ВУЛИЦЬ» В УМОВАХ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ (НА ПРИКЛАДІ ХОП ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ)

Актуальність дослідження проблеми існування «дітей вулиць» обумовлена, перш за все, постійним зростанням чисельності таких дітей в Україні. Проте збільшення кількості притулків для неповнолітніх і навіть удосконалення їхньої роботи, зростання фінансування діяльності не вирішують зазначеної проблеми. Як і в багатьох країнах, в Україні більшість дітей, які потребують соціальної допомоги це ті, хто залишилися без батьківської опіки з соціальних причин. В нашій країні 90 тисяч дітей втратили батьківську опіку, з них – близько 10% – біологічні сироти, решта – діти-сироти при живих батьках, соціальні сироти. При цьому загальна чисельність дітей, які перебувають в умовах вулиці, на цей час не можна точно встановити, тому що до притулків потрапляє тільки частка неповнолітніх. Тобто, як соціальне явище, дитяча безпритульність має латентний характер. Одним з не-

контрольованих та загрозливих для суспільства наслідків цього стає зростання рівня підліткової злочинності.

Якісне вирішення проблем соціальної реабілітації «дітей вулиць» неможливе без наукової розробки новітніх ідей соціальної допомоги, які базуються на обґрунтуванні причин та наслідків цього соціального явища в українському суспільстві. **Науковим підґрунтям** розробки означених проблем виступають дослідження соціальних норм та інтеграції індивіда в соціальну систему (Т. Парсонс, Р. Мертон, Е. Дюркгейм, А. Коен), соціалізації в дослідженнях українських та російських вчених (Б. Ананьєв, В. Паригін, І. Кон, С. Боженко, П. Лямцев та інші), особливостей соціалізації неповнолітніх в умовах притулків (А. Волинець, Н. Комарова, О. Антонова-Турченко, І. Іванова, І. Пеша, Т. Максимова). Але, на наш погляд, потребують подальшої наукової розробки питання про вплив соціальних змін на формування особистості «дітей вулиць» та про можливості врахування типових особистісних характеристик у визначенні напрямків соціально-реабілітаційної роботи в українських притулках для неповнолітніх.

Тому **метою даного дослідження** виступає визначення напрямків соціально-реабілітаційної діяльності в умовах притулків для неповнолітніх з урахуванням типових соціально-психологічних характеристик сучасних «дітей вулиць».

Очевидно, що найбільш важливі процеси соціалізації, такі як виховання, навчання, розвиток особистості, відбуваються в сім'ї. До чинників соціалізації в сім'ї відносяться цілеспрямоване виховання і навчання, випадкові соціальні впливи в діяльності і спілкуванні. Результат виконання сім'єю функції соціалізації може бути позитивним і сприяти адекватному нормативному входженню людини в суспільство, або негативним, який за суттю є девіацією. Отже, соціалізація – це найбільш значна функція сім'ї, яка інтегрує інші функції (виховну, емоційну, духовну, економічну й ін.). Саме при порушенні даної функції виникають різноманітні девіації, соціальна дезадаптація в поведінці підлітків.

В нашому суспільстві, як і в більшості інших, існування неповнолітньої дитини без піклування дорослих визначається як девіація, тобто відхилення від норми. За визначенням ЮНІСЕФ (Дитячого фонду ООН) до «дітей вулиць» належать діти, які не спілкуються з власними родинами і живуть у тимчасових сховищах (закинутих будівлях тощо), або не мають взагалі постійного сховища і кожен день ночують будь-де; першочерговими потребами їх є фізіологічне виживання і пошук житла; діти, які підтримують контакт із сім'єю, але через бідність, перенаселеність, різні види експлуатації та зловживань по відношенню до них проводять більшу частину дня, а інколи і ночі на вулиці.

Виявлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, а також неповнолітніх, які перебувають в неблагополучних умовах життя, є одним із основних завдань і обов'язків органів опіки та піклування. І якщо влаштування безпритульних до дитячого закладу (дитячого будинку, інтернату, патронажної сім'ї) потребує певних зусиль, пов'язаних з оформленням документів, то влаштування у притулок подібних труднощів не передбачає.

Притулок для неповнолітніх – заклад, що призначений для адаптації і соціалізації дітей, які опинилися поза родиною. Тут формуються не тільки знання і переконання, але і спосіб подальшого поведіння в суспільстві. В діяльності міських притулків для неповнолітніх активну участь беруть громадські та благодійні організації, підприємці. Таке соціальне партнерство дозволяє зробити роботу названих закладів більш результативною, розширити їх матеріальні, кадрові та фінансові можливості, сконцентрувати громадську думку на актуальних проблемах соціального захисту і допомоги дітям, що опинилися на вулиці.

Як правило, у притулку виховуються діти, обділені увагою і турботою батьків, які у свою чергу зловживають спиртними напоями, ведуть аморальний спосіб життя, або взагалі, позбавлені батьківських прав. Діти з таких сімей відрізняються небажанням учитися, не визнають загальноприйнятих норм і цінностей. Їм властиві ознаки девіантної поведінки, небажання підкорятися елементарним правилам порядку. Вони агресивні, замкнені, легко йдуть на конфлікт.

За той короткий час, коли діти знаходяться в притулку, задача колективу полягає в здійсненні безперервного виховного процесу з метою розвитку в кожній дитині таких рис як повага до закону, добropорядність, готовність прийти на допомогу, відповідальність перед собою та іншими людьми. Виступаючи однією з цілеспрямованих форм соціалізації, виховання має за кінцеву мету формування таких якостей, які забезпечать включення дитини в різноманітні соціальні зв'язки. При реалізації методів виховання стосовно групи дітей з ознаками соціально-негативної поведінки, поряд із традиційними, використовувався метод «вплив через довіру». Даний метод передбачає активне включення особистості в життєдіяльність притулку. Навіть невеликі доручення, які дозволяють виконувати самостійно, без контролю вихователя, дуже популярні в середовищі дітей. Поступове розширення кола доручень, а відповідно до цього і довіри до дитини, формує впевненість в своїх діях, збільшення самостійності і відповідальності. В результаті дитина, що до надходження в притулок почувала відторгнення від суспільства, некомпетентність і страх перед майбутнім, починає відчувати власну самостійність і значущість. Усе це

позитивно впливає на подальшу поведінку: зникає агресія, замкненість, формуються нові риси характеру, нерідко відкриваються здібності в області малювання, музики, поезії.

При формуванні цілей і задач виховання, пошуків засобів і методів його реалізації враховується вплив різноманітних факторів соціалізації особистості. Зробити виховний вплив більш ефективним допомагає, перш за все, врахування особливостей розвитку кожної дитини та набуті в результаті цього індивідуальні риси особистості. В знаходженні індивідуального підходу до дитини та формуванні її самостійності і почуття власної значущості полягає специфіка виконання виховної функції притулку. Під впливом позитивного, на відміну від вуличного, соціального середовища притулку, система цінностей, норм і стандартів поведінки «дітей вулиць» можуть значно змінюватися. Сукупність різноманітних зовнішніх впливів, проходячи через призму індивідуальних особливостей, поступово створюють соціально-психологічну систему особистості. Одним з головних напрямків виховного процесу при цьому стає формування самостійності, впевненості у своїх діях, відповідальності за свої вчинки та довіри до інших людей.

Слід зазначити, що можливості притулків для неповнолітніх досить обмежені стосовно отримання стійких результатів реадaptaції «дітей вулиць» в суспільстві. Це пов'язано з низкою причин, але чи не найголовнішою є те, що сучасна система реабілітаційних установ для таких дітей не передбачає дотримання принципу безперервного соціального супроводу. Тому актуальним, на наш погляд, є питання про пошук новітніх альтернативних форм і методів роботи з «дітьми вулиць», кількість яких в Україні постійно зростає.

Иващенко Виктория Михайловна,
*старший преподаватель факультета социального партнерства
Харьковского социально-экономического института,*

ДЕТИ-УЛИЦЫ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН

Эта тема является актуальной в настоящее время, т.к. современные условия общественной жизни, сопровождающиеся социально-политическими противоречиями, экономической нестабильностью в обществе, оказывают негативное воздействие на нормальное функционирование общественных институтов в государстве. В этой ситуации особую остроту приобретает проблема социальной безнадзорности, беспризорности и появления детей улицы. Считается, что в XX веке возникло принципиально иное отношение к несовершеннолетним детям, которые достойны лучших условий существования, заботы и всесторонней защиты со стороны любого государства.

На сегодняшний день в Украине не существует единого общепринятого определения относительно несовершеннолетних, которые лишены семейного воспитания и проживают в среде улицы. В средствах массовой информации, научных психолого-педагогических работах, результатах социологических исследований, а также в деятельности служб, органов и специальных учреждений, для несовершеннолетних употребляются такие термины как «беспризорные», «дети улицы», «безнадзорные», «бездомные», «дети, лишённые родительской заботы», «социальные сироты», «несовершеннолетние группы риска». Характеристику этих понятий можно найти в работах современных русских (О. М. Панов, Е. И. Холостова) и украинских (С. В. Толстоухова, И. М. Пинчук) ученых.

Беспризорность не является принципиально новым явлением, проблема уличных детей существовала на протяжении всей истории. Наибольшее распространение она получила в периоды социальных потрясений. Так, в бывшем СССР наибольший пик беспризорности наблюдался после Первой мировой и гражданской войн. По данным официальной статистики в 1922 году общее число беспризорников составило 7 миллионов. Затем беспризорность детей как массовое явление вновь поражает общество как следствие голода 30-х годов и Второй мировой войны, но официальных статистических данных об этих периодах, в силу закрытости такой информации в советское время, нет.

Каковы же причины возрождения этой социальной патологии в современной Украине?

Глобальной причиной выступает кардинальное преобразование украинского общества: его трансформация из тоталитарного в демократическое, из командно-административного в рыночное. Глубинные изменения современного украинского общества сродни революционным переменам. Изменилась ценностная система общества. Морально-нравственные ориентиры, существовавшие в советские времена, обществом отвергнуты. Религиозные нормы и каноны в стране, где 70 лет прививался атеизм, работают слабо. Наибольшее распространение получила идеология индивидуализма, когда каждый пытается выжить в стихии рынка и не интересуется проблемами ближнего. Как следствие, основная масса индивидов столкнулась с потерей ценностных ориентиров, обесцениванием прежде важных ресурсов: образования, порядочности, уважения к законам, – с необходимостью переориентации с коллективистских норм на индивидуалистские. В обществе возникло описанное Э. Дюркгеймом состояние аномии, которое порождает всплеск различных видов девиантного поведения, в том числе беспризорности и наркомании.

С ростом больших городов растет число беспризорных детей. Это явление актуально не только для Украины, но и для всего ми-

ра. Для решения этой проблемы в нашей стране необходимо, по меньшей мере, уделять ей должное внимание.

В конце 80-х – начале 90-х годов проблема уличных детей стала предметом обсуждения во многих странах Центральной и Восточной Европы и в СНГ. Это было продиктовано быстрыми изменениями, произошедшими за этот период в системах управления данными государствами.

Предметом обсуждения в 90-х годах стал фактор идентификации уличных детей. Ранее присутствие детей на улицах было ограничено правительственными усилиями. Дети содержались в принудительных государственных учреждениях, их уход на улицу мог повлечь за собой арест. Возможность проведения наблюдений и исследований была ограниченной.

Переход от командного стиля руководства экономикой к свободному рынку, осуществленный в странах Центральной и Восточной Европы и СНГ, привел к глубоким социальным изменениям. Люди очутились в условиях экономического кризиса, повлекшего за собой безработицу и быструю инфляцию. Для некоторых семей деньги, которые зарабатывают их дети, собирая милостыню, являются единственным средством существования.

В нашей стране дети, работающие и/или живущие на улице, находятся в ужасных условиях. Существуют и некоторые характерные черты. Холод зимой – это реальная угроза для здоровья и одновременно проверка их изобретательности. Детям не обойтись без теплой одежды. Приходится находить способы, чтобы сохранить тепло. Для работы с уличными детьми и основаны некоммерческие группы и неправительственные организации (НПО), именуемые фондами и ассоциациями. Они являются частью растущего добровольного сектора, который начал формироваться в Центральной и Восточной Европе и СНГ после отмены правительственных запретов на инициативы такого характера.

При работе с уличным ребенком полезно учитывать его связи с окружением. У каждого уличного ребенка налажена невидимая или заметная сеть личных контактов. Эти связи тем крепче, чем теснее контакт ребенка с семьей. Также можно наблюдать и следующие связи: с торговцами рынка, около которого работает ребенок, с братьями или сестрами, со школьными друзьями, с детьми, которых ребенок знает по улице.

Государству и обществу нужно больше уделять внимания на жизнь и воспитание этих детей и тогда можно будет избежать множества проблем.

На сегодняшний день ситуация значительно улучшилась, что связано с появлением и развитием сети социального обслуживания.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА МОЛОДІ ЯК ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Девіантну поведінку людини можна визначити як систему вчинків чи окремі вчинки, які суперечать прийнятим у суспільстві нормам та проявляються у вигляді незбалансованості психічних процесів, неадаптивності, порушенні процесу самоактуалізації чи у вигляді ухилення від морального та естетичного контролю над власною поведінкою. Різні форми негативної девіантної поведінки молоді враховуються й вивчаються з різною ступінню повноти. Проблема злочинності молоді зараз набуває актуальності, тому вона потребує комплексного вивчення. В сучасній літературі виділяється декілька підходів до оцінки поведінкової норми та девіантної поведінки [3, с. 13].

Гендерний підхід походить з уявлення про існування традиційних статевих стереотипів поведінки, чоловічий та жіночий стилі; **віковий підхід** розглядає девіації поведінки з позиції вікових особливостей та норм; **соціальний підхід** базується на уявленні про суспільну безпеку чи небезпеку поведінки людини; **психологічний підхід** на різницю від соціального розглядає девіантну поведінку у зв'язку з внутріособистісним конфліктом, деструкцією та саморуйнуванням особистості. Мається на увазі той факт, що суттю девіантної поведінки варто вважати блокування особистісного росту і навіть деградацію особистості.

Всі форми поведінки реалізуються в соціальному середовищі, де молода людина шукає сенс життя, будує своє майбутнє. Нами було проведено дослідження особливостей сенсу життя жінок-злочинниць віком з 18 до 25 років (група №1). В якості контрольної групи (№2) виступили робітниці швацького підприємства цього ж віку. В установах виконання покарань молода жінка переживає мотиваційно-цільову кризу, відчуває тривогу, пригніченість, збудженість, втрачає сенс життя, її соціальне оточення одностатеве, з високим рівнем кримінальної зараженості [4, с. 27]. Взагалі соціальне середовище є багатофакторним утворенням. Це зумовлює різноманіття особливостей існування та функціонування в ній особистості. Багатофакторність соціального середовища характеризується високою соціальною значущістю для особистості, спрямованою на формування у неї життєвих претензій, авторитету, статусно-рольових взаємовідносин, позицій, диспозицій, поведінки та ін. Претензії на соціальне визнання є важливою потребою цього віку.

Соціальне середовище «диктує» особистості свій набір норм існування; вона ж намагається слідувати цим нормам і правилам. Припускається змінювати алгоритм дій та вчинків, не змінюючи при цьому суті соціальних норм середовища. Інакше буде порушений гомеостаз соціального середовища, який призводить і особистість, і соціальне середовище до деякого дисбалансу. В особистісному плані цей дисбаланс виражається в стресі з приводу незадоволеності претензій, в соціальному (середовищному) – в аномії, конфліктах та девіантній поведінці. І те, і інше дестабілізує соціальну взаємодію, порушує звичний процес соціалізації [2, с. 291].

Спочатку соціальні норми запам'ятовуються, засвоюються, тиражуються особистістю, потім стають керівництвом до дії в багатьох життєвих ситуаціях в процесі формування й прояву життєвих претензій, пошуку сенсу життя [1,43].

Таблиця 1

Показники осмисленості життя

Показники осмисленості життя	Середнє значення	
	Група №1	Група №2
1. Ціль в житті	23,26	31,01
2. Процес життя	23,78	32,67
3. Задоволеність життям	21,16	26,4
4. Локус-контролю Я	17,08	22,62
5. Керованість життям	26,44	29,05
Загальний показник осмисленості життя	85,24	92,03

Аналіз результатів СЖО (таблиця 1) дозволяє виявити розбіжності між показниками двох груп. Насамперед жінки групи №1 демонструють суттєво більш низький середній показник осмисленості життя – 85,24, порівняно з 92,03 групи №2. Виявлені значущі розбіжності (3,4522) цього показника між двома групами, що дозволяє зробити висновок, що злочинниці в значній мірі більш переживають своє життя як пусте, безцільне існування, яке не має смислу та перспектив, знаходяться в депресивному стані. Депресія в жінок-злочинниць характеризується занепадом сил, зниженням активності й негативним фоном, загальною пасивністю поведінки, ригідністю та зумовлена умовами деривації, а саме – обмеженням можливості дій, стабільним розпорядком дні, обмеженням соціальних взаємодій, наявністю стереотипізації групової думки.

Попередні результати дослідження дозволяють припустити, що жінки-злочинниці більше переживають своє життя як позбавлену інтересу, перспектив та смислу. Цілі в житті дуже обмежені, вони орієнтовані на теперішній час, із задоволенням ситуативних

потреб. Вони не бачать своєї життєвої перспективи, слабо прогнозують реальне майбутнє після звільнення з установи виконання покарань. Оцінюючи себе, вони орієнтовані на зовнішні критерії оцінки. Для них характерне некритичне прийняття норм та правил поведінки соціального середовища. Зокрема, досить легко вони адаптуються до норм злочинної субкультури.

Література

1. Васильева Ю. А. Особенности смысловой сферы личности при нарушениях социальной регуляции поведения / Психологический журнал. – Т.2. – 1997.
2. Клейберг Ю. А. Социальная среда, жизненные притязания, девиантное поведение // Человек и общество: тенденции социальных изменений. Материалы международной научно-практической конференции. – Вып. 1. – СПб, Минск, Ростов-на-Дону, 1997.
3. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения. – М., 2001.
4. Шевченко Л. А. Возрастные аспекты женской преступности // Право, поведение, личность. – Белгород, 1998.

Кобзін Денис Олександрович,

*кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник
НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС ХНУВС*

СЕМЕЙНОЕ НАСИЛИЕ. МАСШТАБЫ И ОЦЕНКА СТОИМОСТИ ЯВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

25 февраля 2008 года на очередной сессии ООН семейное насилие было признано «эпидемией мирового масштаба». Действительно, практически каждый день средства массовой информации сообщают о новых, все более и более диких случаях насилия, которое носит внутрисемейный характер. К сожалению, именно это определяет уровень латентности явления. Страх мести, стыд перед окружающими, нежелание разрушать семью и надежда на самостоятельное разрешение конфликта приводит к тому, что семейное насилие фиксируется только в крайних проявлениях, когда скрывать его становится уже невозможно.

В то же время, является очевидным тот факт, что сегодня семейное насилие уже перестало быть исключительно «семейным делом». Оно наносит ущерб не только лично жертве и семье. Ликвидация последствий семейного насилия часто опирается на работу правоохранительных органов, медицины, социальных служб, вовлекая таким образом в акт семейного насилия и рядового налогоплательщика. Таким образом, актуальность исследований стоимости насилия в семье трудно переоценить – сегодня они не

только нужны для оценки феномена, но в первую очередь для четкого планирования и бюджетирования программ, направленных на борьбу с этим социальным злом.

Следует отметить, что подобные исследования уже ведутся во многих странах с начала 90-х годов. Наибольшее количество исследований проводились в США, Канаде, Великобритании, Австралии, Новой Зеландии и Швейцарии, что позволило исследователям этих стран усовершенствовать методологию и свести измеряемые показатели в значимые группы. Отдельно следует отметить, что в Великобритании с 2000 года блок вопросов, посвященных оценке стоимости семейного насилия, вообще стал неотъемлемой составной частью знаменитого криминологического опросника British Crime Survey.

В оценке стоимости семейного насилия существует несколько подходов. Так, некоторые исследователи предлагают отдельно оценивать, анализировать и сравнивать прямой и косвенный ущерб, который был нанесен жертвам. Другие, предлагают оценивать стоимость семейного насилия по трем ключевым сферам – стоимость социальных сервисов по устранению последствий, экономические потери из-за снижения или потери работоспособности, стоимость боли и страдания жертв. Учитывая сравнительно небольшую историю исследований такого рода, единого подхода к оценке, к сожалению, еще не выработано, что в значительной степени затрудняет сравнение стоимости насилия в разных странах. Следует отметить, что еще одним важным и нерешенным вопросом в исследованиях такого рода является оценка морального вреда, причиненного жертвам.

Методология исследования, предпринятого Харьковским институтом социальных исследований в сотрудничестве с организацией «La Strada Украина» была построена на показателях оценки стоимости семейного насилия, предложенных профессором Сильвией Уолби (Университет Лидса, Великобритания) и Лесли Лейн (Университет Нового Южного Уэльса, Австралия). Подсчет стоимости одного случая семейного насилия включал в себя ряд показателей, среди которых:

- прямые потери имущества;
- расходы, связанные со здоровьем;
- экономические потери, вызванные пониженной работоспособностью или невыходом на работу;
- расходы, связанные с правоохранительными органами;
- расходы, связанные с судами;
- расходы социальных служб;
- расходы, связанные с пребыванием в приютах, кризисных центрах;

– расходы, связанные с детьми жертвы.

В ходе интервьюирования 50 женщин, пострадавших от семейного насилия в 2007 году, расходы по каждому из показателей подробно и детально изучались. Для оценки расходов на оплату труда работников социальной сферы, медицины и правоохранительных органов использовались данные Госкомстата Украины.

Это позволило вывести среднюю стоимость одного случая семейного насилия в Украине – 7 306,38 грн. Несмотря на такой, весьма высокий показатель, можно отметить, что он не включает оценку морального ущерба. Хотя женщины и затрудняются оценить его масштаб, средняя компенсация, которую они считают достойной, за нанесенный им и их детям моральный ущерб составляет 31 152, 53 грн. Следует отметить, что стоимость насилия в семье напрямую зависит от ее достатка. Так, исследование показало, что насилие в семье с достатком выше среднего имеет соответственно более высокую цену.

Выявление в стоимости насилия расходов, которые вынуждены нести бюджетные организации (реагирование скорой, милиции, социальных служб) показало, что украинскому налогоплательщику один случай семейного насилия обходится в 1730 гривен. Согласно данным отчета МВД Украины про выполнение Закона Украины «О предупреждении насилия в семье» (для Верховной Рады Украины) – в 2007 году, по фактам семейного насилия было составлено 91 598 протоколов (по ст. 173 – 2 КУпАП). Таким образом, украинскому бюджету реагирование только на зарегистрированные случаи насилия обошлось в 158 464 540 грн.

Общая же стоимость зарегистрированных случаев насилия над женщинами в Украине в 2007 году составила 669 249 795, 24 грн, причем в силу ряда причин (таких как нежелание сообщать о случаях семейного насилия, а также инертности реагирования на эти случаи государственных органов) большую часть расходов украинские женщины были вынуждены понести сами. В структуре расходов, которые возникают из-за насилия в семье, более половины составляют расходы, которые ложатся непосредственно на плечи жертвы – связанные с потерей имущества (42,2 %) и со здоровьем (19,3%).

Таким образом, проведенное пилотажное исследование проблемы, даже без попытки изучать латентную сторону феномена, показывает его масштабность и степень негативного влияния на общество. Совершенно очевидно, что нельзя откладывать ни совершенствование законодательства в сфере противодействия насилию в семье, ни дальнейшее проведение исследований этого явления. Совершенствование же самой методологии оценки сто-

имости насилия в семье, на наш взгляд, должно в будущем принять во внимание такие не решенные на сегодня вопросы как:

- отсутствие достоверных методов оценки морального ущерба,
- необходимость оценки стоимости насилия с учетом латентности явления,
- необходимость отдельной оценки и сравнения стоимости насилия против различных субъектов (женщины, дети, старики),
- составление карты стоимости насилия Украины.

Приколотина Юлія Леонідівна,
*аспірантка кафедри кримінології і соціології
Луганського державного університету внутрішніх справ
імені Е.А. Дидоренка*

ПРОБЛЕМА КОНСТРУИРОВАНИЯ НОРМЫ ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ НАСИЛИЯ, СОВЕРШАЕМОГО РОДИТЕЛЯМИ В ОТНОШЕНИИ ДЕТЕЙ

1. Одним из элементов анализа ситуации насильственного поведения является выяснение критериев отнесения принудительного воздействия к насилию.

2. В системе критериев анализа принудительного воздействия выделяется, в частности, нормативный критерий, состоящий в формальном фиксировании допустимого способа действия.

3. Принцип, применяемый при формулировании нормы (нормального поведения), предопределяет результаты исследования отклонений от нормы.

4. Используя в качестве нормы социальную (преобладающую по факту форму отношений между родителями и детьми), исследователь бывает вынужденным прибегнуть к «нормализации» применения физического воздействия в отношении детей. Естественно, в таком случае аномальным (девиантным) будет являться отказ от применения физического воздействия.

5. Между тем, факт распространенности и даже одобрение какого-либо поведения не является достаточным для признания его допустимым либо желаемым. Социальная логика весьма вероятно будет противоречить юридической либо моральной.

6. Таким образом, неизбежно возникает первоочередная методологическая проблема выбора между несколькими нормативными измерениями – правовыми нормами (в форме писаного и естественного права), моральными (не тождественными социальным) и религиозными нормами. Кроме того, ни одно из указанных нормативных измерений не является однородным.

7. Указанная методологическая проблема проистекает из отождествления социальных и ценностных (правовых, моральных и религиозных) норм, подмены ценностного исторически обуслов-

ленным. В частности, иногда исследователи принимают в качестве идеального типа нормы писаного права.

8. Вариантом выхода из указанной проблемы является анализ источников «нормотворчества», вычленение объективной и субъективной составляющих.

Грищенко Максим Віталійович,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
НДЛ з проблем профілактики та розслідування злочинів ХНУВС,*

Прокопенко Олексій Юрійович,

*науковий співробітник
НДЛ з проблем профілактики та розслідування злочинів ХНУВС.*

КОРУПЦІЙНА ДІЯ, ЯК ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Населення України дуже високо оцінює масштаби поширення корупції в державних органах влади України. Наближену до реальності ситуацію розповсюдження корупції серед державних органів в Україні надає Оціночний звіт по Україні Генерального директорату з прав людини та юридичних питань Ради Європи. Так у п. 239 говориться, що «Україна сприймається як країна, вражена значним чином корупцією, при цьому вказана проблема поширена практично у всій державі та у всіх державних установах, як на центральному, так і на місцевому рівнях. Корупція є великомасштабною проблемою. Довіра до публічних установ – включно із системою правосуддя – та їхніх представників є критично низькою, і немає ознак покращення ситуації. Корупція не розглядається як ізольована проблема в Україні, оскільки вона вражає все суспільство. Сучасний рівень корупції становить реальну загрозу принципам демократії і верховенства права» [1]. До протидії корупції за останні десять років активно підключились крім правоохоронних органів практично усі вищі інститути законодавчої, виконавчої та судової влади. Останнім часом стало дуже модно використовувати лозунги про боротьбу з корупцією у політичній агітації в період виборчих кампаній. Нормотворчість законодавця з приводу протидії корупції за останні роки перевищила усі можливі уявлення. З цього приводу слід підтримати твердження М.І. Мельника про те, що «в останні роки в нашій державі неодноразово організовувались антикорупційні кампанії, які в основному зводились до виголошення гучних гасел про необхідність боротьби з корупцією, прийняття «суворих» програм, постанов і указів, проведення показових нарад на найвищому рівні тощо. Однак відчутних результатів такого роду заходи не дали і дати не могли. Більше того, масштаби корупції збільшились, її дія

розповсюдилась фактично на весь державний апарат, а це у свою чергу негативно відбилось на всіх сферах соціального життя» [2].

Вчені, що досліджують корупційні діяння в руслі адміністративного права, розуміють корупційний вчинок як дію (діяльність), що має суспільно негативні наслідки. Така точка зору важлива для кваліфікації корупційних дій та дозволяє визначити ступінь провини. Але антикорупційне законодавство є сукупністю не лише соціальних норм, а також практичних відносин, що складаються відповідно до них. Тобто поняття «корупційна поведінка» істотно більш широке ніж законодавчо встановлене поняття «корупційне діяння». Поняття «корупційна поведінка» включає не тільки зовнішнє негативне діяння, але й його джерела: виникнення мотивів, постановка цілей, вибір засобів, прийняття суб'єктом майбутнього негативного рішення й ін. Такий погляд на корупційний вчинок є важливим для запровадження профілактичних заходів. Розуміння корупційного проступку як вчинку, який підготовлений більш-менш тривалим періодом формування мотивів, планування й ухвалення рішення про його здійснення дозволяє розглядати корупційну поведінку, як форму делінквентної поведінки яка посягає на загальний об'єкт державної служби – службовий обов'язок. Під обов'язком можна розуміти визначене коло професійних і суспільних зобов'язань при виконанні своїх професійно-службових завдань. Щоб правильно виконати обов'язки, їх необхідно до кінця усвідомити, як необхідність, як керівництво до дій, тоді у людини з'являється обґрунтована потреба виконувати свої обов'язки.

Характерна риса делінквентної поведінки полягає в тому, що поряд із зовнішніми факторами (причини й умови), що її обумовлюють, активно діють і внутрішні (психологічні) фактори. Явища зовнішнього середовища стають мотивоутворюючими тільки переломившись скрізь призму свідомості особистості. Вже на стадії мотивації особа керується визначеною системою особистісних оцінок: цінність бажаного результату, значимість ситуації (перешкоджає, утрудняє, сприяє здійсненню задуму), ефективність наміченого способу дії в конкретній ситуації, імовірність настання небажаних наслідків (покарання) оперуючи власною системою поглядів, ідей і переконань, що є керівними в її активній діяльності (спрямованість особистості). Тобто вже в процесі мотивації корупціонер ставить собі двояку мету – здійснити задумане (незаконно одержати матеріальні блага) й уникнути відповідальності.

Аналізуючи корупційне правопорушення як делінквентну поведінку, необхідно враховувати й деформацію окремих сторін правосвідомості корупціонера, насамперед інтелектуальні програми правовиконавчої діяльності. Тобто особа, перебуваючи на державній службі та виконуючи функції держави, вже заздалегідь допускає можливість вчинення корупційних дій у майбутньому. Антиправова деформація окремих сторін індивідуальної правос-

відомості завжди детермінована навколишнім соціальним середовищем. На його формування впливають численні фактори як загальносоціального порядку, так і того мікросередовища, що безпосередньо оточує дану особистість. У процесі деформації індивідуальної правосвідомості особистості ці фактори переломлюються через конкретні умови життя і психологічні особливості особистості і знаходять свій зовнішній вираз у корупційному вчинку. Зв'язок правосвідомості з моральними рисами особистості звичайно виявляється в єдності правових і моральних оцінок. Відхилення від правових норм свідомості і поведінка особистості залежать від цілого ряду причин, серед яких велике значення має вплив негативних факторів (суб'єктивних і об'єктивних) на формування правосвідомості особистості.

При запровадженні профілактичних заходів на державній службі ефективне використання таких засобів, як правове виховання особистості, правова пропаганда дозволяють забезпечити високий рівень індивідуальної правосвідомості, який є чинником, що забезпечує права й інтереси особистості в умовах, коли більшість громадян упокорилися з корупційними порушеннями у державі. Отже, при профілактиці корупційних правопорушень необхідно працювати над посиленням і становленням не правосвідомості взагалі, а саме тих її складових, що збиткові або заперечуються особою схильною до корупційної поведінки.

Література

1. Оціночний звіт по Україні. Спільні перший та другий раунди оцінювання // GRECO EVAL I-II Rep (2006) 2E. – Затверджено GRECO на 32-у пленарному засіданні – Страсбург. – 19–23 березня 2007 р.
2. Мельник М.І. Наукове забезпечення антикорупційної діяльності в органах державної влади. – Київ: «Основа» – 1999. – <http://www.inter.criminology.org.ua>.

Решетняк Сергій Борисович,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології ХНУВС

НЕНОРМАТИВНІ ВІДНОСИНИ І КОРУПЦІЯ В УКРАЇНСЬКИХ ВУЗАХ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Відсутність реальних прав і свобод громадян, постійна криза влади, дисфункціональний стан соціальних інститутів сприяють подальшому розквіту ненормативних відносин та корупції у українському суспільстві. Корупційна практика продовжує існувати як повсякденна реальність на всіх суспільних рівнях.

Добре відомо, що проблема ненормативних відносин, хабарництва, протекціонізму і поборів стає все більш актуальною для

системи вищої освіти України. Правопорушення у вищій школі, різноманітні види девіантної поведінки суб'єктів освітнього та виховного процесу погіршують моральний стан суспільства, деформують свідомість молодого покоління, спричиняють знецінення суспільних ідеалів, зниження якості освіти і науки.

Ненормативні відносини у вищих навчальних закладах поділяються на два типи. Перший тип – облаштування справ поза легальними нормами і правилами через неофіційні домовленості, на основі взаємних послуг чи за висловлену в різних формах вдячність (прохання колег-викладачів, керівництва, співробітників вузу, друзів, знайомих). Такі взаємовідносини існують в багатьох вузах і є, безперечно, відхиленням від соціальних норм, певною формою девіації, яка оцінюється громадською думкою неспхально. Другий тип ненормативних відносин виходить за рамки суто етичних порушень і тягне за собою кримінальну відповідальність. Він охоплює різні види хабарництва, поборів, підношення-підкупу, корупції. Соціологічні дослідження останніх років підтверджують поширеність таких відносин в українській вищій школі.

Корупція та хабарництво існують на різних рівнях функціонування системи вищої освіти: при вступі до вузу, на заочній та денній формі навчання, в керівних ланках органів управління на місцях і в центрі, на сесіях, серед рядових викладачів. Тільки хабарів в цій системі за даними спільного українсько-польського соціологічного дослідження, проведеного в червні 2007 року, щорічно роздається понад 300 мільйонів доларів (1, с. 23). Традиційно «беруть» за заліки та іспити. Причому офіційний рейтинг популярності вузу співпадає з неофіційним рейтингом рівня хабарництва: в самих престижних вузах платити треба більше. До найбільш корумпованих вузів сьогодні можна віднести медичні, юридичні, фармацевтичні, економічні навчальні заклади.

На думку сучасних студентів, існує різне відношення викладачів до хабарів. Найбільш високою повагою користуються викладачі, які ніколи та не при будь-яких умовах не беруть підношення-підкуп чи підношення-подяку. Далі в студентській ієрархії розташовані викладачі, які не відмовляються від хабара, але самі його не вимагають. І наприкінці – «наставники», які беруть у всіх без виключення і все підряд: кошти, подарунки (парфуми, косметику, цукерки), не відмовляючись від батьківських «презентів» з села сільськогосподарського походження.

Ще одна достатньо розповсюджена складова корупційного механізму підготовки сучасних фахівців – «виробництво» рефератів, курсових та дипломних робіт так званими інформаційно-аналітичними агентствами. Дивно, що ці організації існують легально, завдаючи величезної шкоди сучасній вищій школі. Велика

кількість студентів користуються послугами таких комерційних фірм. Об'яви типу «Пишемо курсові та дипломні. Якісно. Швидко. Недорого» розклеєні на стовпах, вони є в Інтернеті, їх розповсюджують на вулицях, біля станцій метрополітену та міському транспорті. Наприклад, один з сайтів українського Інтернету пропонує дипломи бакалавра чи магістра любого вузу країни будь-якої спеціальності за 680-780 доларів в залежності від року випуску. Як відмічається на сайті, дипломи що купуються, нічим не відрізняються від справжніх.

Правопорушення, посадові зловживання і хабарництво у вищій школі – явища, які не лежать на поверхні, вони приховуються і замовчуються, тому боротися з ними доволі складно. З огляду на це важливо створити механізми їх профілактики, умови, що унеможливають корупцію.

На наш погляд, причини поширеності корупційних відносин у вищих навчальних закладах такі:

- корупція та хабарництво є системними і дуже розповсюдженими явищами в освіті, історичні коріння яких сягають радянських часів;
- відсутність адекватних механізмів соціального контролю у суспільстві: прояви корупції не відстежуються, їм не дається відповідна оцінка з боку прокуратури, громадськості, засобів масової інформації;
- економічне приниження викладачів вищої школи. Невисокий рівень зарплатні не дає можливість реалізовувати першочергові викладацькі потреби: придбання нової літератури, витрати на відрядження, на наукові конференції, на видання книжок, на придбання комп'ютерної техніки, тощо, без чого сучасному викладачу важко належно виконувати свої професійні обов'язки і бути взірцем для студентів;
- занепад суспільної моралі. Попередня система цінностей зруйнована, а нова ще не утвердилася на належному рівні. Відсутність розуміння того, що освіта – суспільна відповідальність та велика особиста цінність, її можна дістати тільки постійною напруженою працею;
- невисокий рівень викладання дисциплін. Якщо предмет викладається цікаво, викладач захоплений своєю роботою, за таких умов корупція неможлива;
- значне посилення тиску хабародавців, спокуса великих хабарів, які пропонують нові українці за вступ своєї дитини до вищого навчального закладу чи під час її навчання;

- наявність слабкого у своїй підготовці контингенту студентів, які готові заплатити за оцінку, ніж вивчити матеріал і успішно скласти іспит;
- викладацький загал і студентство не генерують атмосфери активного неприйняття і морального осуду цих ганебних явищ;
- недостатнє фінансування вищих навчальних закладів, яке створює спокусу і підштовхує службовців до заохочення «спонсорства» з боку громадян.

Існування загрози корупції і ненормативних відносин в академічному середовищі усвідомлюють майже всі, але соціальні технології їх подолання поки що недостатньо спрацьовують. Справа в тому, що подолання корупції у вузах – дуже складне завдання, яке потребує часу і величезних зусиль всього суспільства та його окремих інститутів. Реальний успіх антикорупційної роботи можливий лише за системних позитивних зрушень в українському суспільстві, його демократизації та духовного відродження, економічного зростання. Крім того, в цьому процесі важко переоцінити суттєву роль політичної волі керівників держави різного ступеню. громадськості в боротьбі з корупцією як соціальним злом у всіх ланках суспільного організму.

Крім того, на наш погляд, можна назвати ще такі шляхи боротьби з корупцією у вищих навчальних закладах: 1) системне реформування сфери освіти, впровадження нових соціальних технологій управління вищим навчальним закладом; 2) забезпечення на законодавчому рівні більш прозорого вступу громадян до навчальних закладів, перехід до системи тестових випробувань (зовнішнього оцінювання); 3) правова освіта громадян; 4) впровадження інноваційних технологій в організацію учбово-виховного процесу; 5) спільна антикорупційна діяльність вузівських кафедр і громадських організацій, викладачів і студентів, яких об'єднує прагнення до нових учбових і моральних цінностей; 6) регулярні соціологічні опитування громадян щодо корупції; 7) громадський контроль за навчальними закладами з боку незалежних ЗМІ та неурядових організацій; 8) посилення міри покарання за корупційні діяння.

Розглянута проблема потребує подальшого наукового аналізу та нових соціологічних досліджень.

Література

1. Коберник К., Панова К. Незачет. – Корреспондент, 15 декабря 2007 г.

КОРУПЦІЙНІ ДІЇ ЯК ПРОЯВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Сьогодні в Україні корупція набула великих масштабів, стала чинником що реально загрожує національній безпеці і конституційному ладу нашої держави. Корупційні дії є порушенням існуючих у суспільстві норм, що негативно впливає на різні сфери суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини.

До сих пір не існує чіткого розуміння даного явища та теорій, які могли б його пояснити. Тому, виникає потреба в вивченні корупційних дій з точки зору різноманітних теорій, які пояснюють девіантну поведінку, що і є темою роботи.

У вузькому значенні девіація означає незначну провину, ті дії, що не підпадають під статтю кримінального кодексу. Для більш значних форм порушень використовують такі терміни як делінквентність чи злочинність.

В широкому значенні девіантна (лат. deviation – відхилення) поведінка це вчинки людини, що не відповідають офіційно прийнятим або фактично існуючим у конкретному суспільстві нормам; також під девіацією розуміється соціальне явище, виражене в масових формах людської діяльності, які не відповідають офіційно встановленим або фактично усталеним у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам) [1]. Російськими соціологами Добреньковим та Кравченком замість визначення девіантної поведінки в широкому значенні використовується поняття «поведінка що відхиляється», яке охоплює девіантну, делінквентну і кримінальну поведінку[2]. В нашій роботі будемо використовувати поняття девіантної поведінки саме в широкому значенні.

До основних складових девіантної поведінки відносять: 1) соціально діючу людину; 2) норму, що врегульовує той чи інший вид діяльності; 3) соціальні групи, інститути, організації, які реагують на поведінку актора, виконують функції соціального контролю [3].

Корупція в нашій роботі розглядається як складне, багатоаспектне соціальне явище, яке негативно впливає на виконання функцій соціальним інститутом, і характеризується масовими корупційними діяннями, які виникають в процесі реалізації владних відносин уповноваженими на це особами, що використовують надану їм владу для задоволення особистих інтересів. Сутність даного явища полягає в підміні зв'язків та відносин, що існують в тому чи іншому соціальному інституті, і як результат – зниження ефективності діяльності соціального інституту.

Таким чином, для корупції як прояву девіантної поведінки основними складовими відповідно будуть: 1) наявність суб'єктів корупційних діянь (з однієї сторони особа яка наділена владними повноваженнями, з іншої – особа – клієнт); 2) наявність відповідних підрозділів ОВС та інших організацій, які виконують функцію соціального контролю; 3) наявність норм, які порушуються корупційними діями.

Сьогодні існує велика кількість теорій, які пояснюють девіантну поведінку: біологічні, психологічні та соціологічні. Для розгляду корупційних дій біологічні та психологічні теорії безсилі, тому що пояснюють девіантну поведінку людей з точки зору їх біологічних та психологічних якостей, які в даному випадку не є основними детермінантами таких дій.

Однією з перших соціологічних теорій девіантної поведінки, була теорія самогубства, запропонована Е. Дюркгеймом. Причиною відхиленя від норми він вважає наявність аномії в суспільстві, тобто ціннісно-нормативну кризу. Слід зауважити, що під нормою Е. Дюркгейм розглядає наявність будь-якого явища (соціального факту), яке проявляється в певних статистичних межах. Тому, зростання рівня корупції, яка існувала на всіх етапах розвитку суспільства, є наслідком ціннісно-нормативної кризи в суспільстві.

Розглядаючи теорію індивідуального пристосування людей до соціальних норм Р. Мертон, корупційні дії можна пояснити такою формою пристосування як інновація. Суть її полягає в тому, що людина для досягнення власних цілей здатна використовувати заборонені, не інституціональні засоби.

Альберт Т. Коен продовжуючи теорію Р. Мертон наголошує на тому, що в сучасному суспільстві масового споживання індивід не в змозі встояти перед спокусою отримати нову річ чи послугу не порушуючи соціальних норм. Корупційні дії, в такому випадку, є одним з прикладів нехтуванням норм заради задоволення нав'язаних потреб [3].

Однією з причин корупції як девіантної поведінки можна розглядати «соціальну невлаштованість». Дану концепцію запропонував Я. І. Гілінський, який вважає що загальною причиною девіантної поведінки є невідповідність якостей особистості соціальним позиціям і ролям, які належать індивідові. Таким чином, корупційні дії виступають засобом для досягнення певної рівноваги між якостями особистості і відповідною соціальною позицією та роллю [1].

Девіантну поведінку також можна пояснити наявністю неадекватних норм чи відсутністю соціально адекватних норм, які регулюють певний вид діяльності, особливо економічної. Тому порушення таких норм може носити масовий характер і в більший

мірі виправдовуватися її учасниками. В даному випадку корупція виступатиме необхідним засобом для досягнення певної мети [4].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що корупційні дії є проявом девіантної поведінки, розуміючи останню в широкому значенні слова. А розглянуті причини девіантної поведінки в певній мірі можна використовувати при поясненні корупційних дій в тій чи іншій сфері суспільного життя.

Література

1. Гишинский Я.М. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория // Социс. – 1991. – №4. – С. 74.
2. Социология: Том 3 Социальные институты и процессы. Добренков В. И., Кравченко А. И. М, 2000г.
3. Рущенко І.П. Загальна соціологія: Підручник. Харків: Вид-во НУВС, 2004.
4. Шипунова Т. И. Проблема синтеза теорий девиантности // Социс. – 2004. – №12, с.103.

Сердюк Олексій Олексійович,

*кандидат соціологічних наук, провідний науковий співробітник
НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС ХНУВС*

Марковська Ганна Олександрівна,

викладач кримінології Англія Раскін Університет, Кембридж

ВЗАЄМЗВ'ЯЗОК СПОЖИВАННЯ НАРКОТИКІВ І ЗЛОЧИННОСТІ: ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕД УВ'ЯЗНЕНИХ, ЩО ТРИМАЮТЬСЯ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Дослідження проблем зв'язку наркотизму та злочинності з'явилися ще у кінці XIX – початку XX ст.. Цей зв'язок на теперішній час не викликає сумніву, але існує ряд питань, які потребують уточнення. До цих питань належить вплив на злочинну поведінку різних видів адиктивних речовин, а також взаємний зв'язок зі злочинністю різних видів адиктивної поведінки.

В умовах процесу трансформації споживання наркотиків в Україні, якісної трансформації на фоні кількісної стабілізації, актуальним залишається дослідження структури й механізмів споживання наркотиків у кримінальній популяції, а також впливу різних компонентів цієї структури на кримінальну поведінку в цілому і її різні типи. З метою вивчення цього впливу нами було проведено масове опитування ув'язнених, що утримуються у виправних установах Харківської області з використанням формалізованого анкетного опитувальника. Опитування ув'язнених проводилось у червні – жовтні 2007 року. Всього нами було опитано

605 в'язнів, що тримаються у кримінально-виконавчих установах Харківської області (опитування проводилось у ВК №18, ВК №43 та ВК № 54, жіночий).

Перший блок встановлених респондентам питань стосується їх думки про алкогольні та наркотичні проблеми. Нами було виявлено, що суб'єктивна оцінка респондентами гостроти наркотичних проблем є вищою ніж суб'єктивна оцінка гостроти алкогольних проблем. Цей феномен, описаний нами раніше в молодіжному середовищі, свідчить про алармістський характер сприйняття проблеми зловживання наркотиками в середовищі засуджених.

Більшість респондентів (58%) вважає заходи з протидії незаконному обігу наркотиків, які впроваджує держава, не ефективними. Поряд з цим 51% вважає необхідним легалізувати «легкі наркотики» і лише 27% вважають що легалізація «легких наркотиків» неприпустима.

Значення індексу толерантності до споживачів наркотиків за шкалою Богардуса є дуже низьким становить ($t = 6,2$). Поряд з цим, у ході дослідження також було виявлено негативне суб'єктивне емоційне відношення до споживачів наркотиків, а також існування «негативного стереотипу» споживача наркотиків у свідомості засуджених. Але респонденти, які знаходились на близькій соціальній дистанції з споживачами наркотиків (їх виявилось 51%), значно більш толерантні до них та сприймають їх набагато менш негативно, ніж ті респонденти, у найближчому соціальному оточенні яких споживачів наркотиків не було.

Оцінюючи зв'язок власного перебування у в'язниці з різними видами адиктивної поведінки 55% респондентів визнали наявність такого зв'язку з зловживанням алкоголем; 26% – з вживанням ін'єкційних наркотиків; 16% – з курінням «травки»; 14% – з вживанням не ін'єкційних наркотиків; 10% – з азартними іграми. Таким чином, з усіх перерахованих видів адиктивної поведінки, найбільш явний та усвідомлений зв'язок з перебуванням у в'язниці визначається респондентами відносно зловживання алкоголем.

Межі допустимої поведінки відносно алкоголю у респондентів набагато ширші за межі допустимої поведінки відносно наркотиків. Лише 8% опитаних вважає, що алкоголь треба ніколи не вживати і 51% респондентів вважає що наркотики не потрібно вживати ніколи. Але група опитаних, які вважають, що можливо вживати алкоголь та наркотики завжди, якщо є гроші та зручні обставини становить 5% для обох цих класів адиктивних речовин.

Важливим моментом є оцінка вірогідності споживання наркотиків та алкоголю засудженими у майбутньому. Це відображає вплив ув'язнення на адитивну поведінку засуджених, а саме на їх свідомі установки «на споживання» або «на утримання від спожи-

вання» тієї чи іншої адиктивної речовини. Впевнені що алкоголь вживати після звільнення не будуть 58% респондентів, а наркотики – 45%. У той же час лише 10% вважає що не буде утримуватись від вживання алкоголю, і 27% респондентів не буде утримуватись від вживання наркотиків.

Суб'єктивно визначаючи взаємний зв'язок різних типів адиктивної поведінки 48% респондентів схиляються до того, що споживання «легких» наркотиків (куріння «травки») раніше або пізніше приведе до споживання «важких» наркотиків (внутрішньовенні ін'єкції), а 32% впевнені що цього не відбудеться.

Лише 13% респондентів вважає, що споживання наркотиків пов'язано з споживанням алкоголю і 73% впевнені що такого зв'язку не існує. 23% респондентів вважає, що споживання алкоголю пов'язано з захопленням азартними іграми, і 60% вважає, що такого зв'язку не існує. 16% опитаних вважає, що споживання наркотиків пов'язано з захопленням азартними іграми, і 56% респондентів вважає, що такого зв'язку не існує.

З опитаних нами респондентів на пряме питання «Ви коли-небудь вживали наркотики?» 49,5% респондентів відповіли «Так», а 50,5% – «Ні». За зізнанням респондентів у 49% це було куріння «травки», у 28% – уколи у віну, у 19% – вживання таблеток, капсул та ін., у 9% – нюхання порошку і у 6% вдихання хімічних препаратів.

Найпоширенішими мотивами вживання наркотиків виявились псевдокультурні (міфологічні уявлення, що легкі наркотики не можуть серйозно нашкодити, їх вживання має навіть позитивні сторони), психологічні мотиви гіперактизації поведінки та атактична мотивація (прагнення позбутись неприємних відчуттів, емоцій), а також субмісивна мотивація (тиск соціального оточення). Дещо менш вираженою виявилась гедоністична мотивація та абстинентні мотиви (прагнення позбутись «ломки»).

Більшість респондентів вперше спробували алкоголь та тютюн (сигарети) у проміжок між 12 та 17 роками, а наркотики у 14 – 19 років.

Структура споживання наркотиків респондентами до ув'язнення наведена у таблиці 1. Звертає на себе увагу досить великий процент споживачів ін'єкційних наркотиків. Медичні опіоїди вживали близько третини респондентів, а кустарні – 39%. Героїн вживали 20% респондентів. Первитін (вінт) вживали 30% опитаних. Трамадол вживали 33% респондентів. Препарати конопі до засудження вживали 71% респондентів, чифір – 75%. Такий великий процент розповсюдження споживання наркотичних речовин у середовищі засуджених, на нашу думку свідчить

про безумовне існування зв'язку споживання адиктивних речовин та кримінальної поведінки.

На питання «Якщо Ви вживали наркотики, чи намагалися Ви коли-небудь припинити їх вживання?» – 35% респондентів відповіли «Так», а 10% – «Ні». З них за медичною допомогою до лікаря-нарколога, з метою припинення вживання наркотиків, звертався 21% опитаних. З них 21% проходили примусове лікування. У теперішній час виживають наркотики 7% ув'язнених.

Таблиця 1

Процентний розподіл відповідей респондентів на питання
«До якого ступеню Ви знайомі з різними
психоактивними речовинами?» (% до тих, хто відповів)

	Ніколи не пробував	Пробував 1-2 рази	Пробував декілька раз	понад 10 разів, але не регулярно	Вживав регулярно	Процент спроб
Препарати коноплі: марихуана, план, анаша, дядя, гашиш, молоко, каша...	29	13	20	22	17	71
Опіати медичні: морфін, омнопон, метадон, промедол, фентанил...	71	6	8	7	8	29
Трамадол, трамалгін	67	7	10	9	8	33
Опіати кустарні: ханка, черняшка, солома, ширево, бинти...	61	4	7	12	17	39
Героїн	80	6	5	5	4	20
Кокаїн, крек	87	5	3	1	4	13
Чіфір	25	4	7	20	44	75
Первитін (вінт)	70	7	6	8	9	30
Амфетаміни, фенамін, метаамфетамін	86	4	3	4	4	14
Ефект, Колдакт, Трайфед та ін.	88	5	3	2	2	12
Ефедрон (мулька, джеф)	81	5	6	5	3	19
Транквілізатори: сібазон, радедорм, мепробомат та ін.	72	7	7	9	5	18
Барбітурати: люмінал, барбаніл, етамінал натрію та ін.	87	4	4	3	2	13
Кетамін (каліпсол)	90	5	3	2	1	10

Оксібутират натрію («бутират»)	92	2	4	2	1	8
Інгалянти: клей, розчинники, ацетон та ін.	86	8	3	2	1	14
Димедрол	62	11	7	9	11	38
Тарен	80	13	4	3	1	20
ЛСД (LSD, марки)	87	7	3	2	1	13
Псилоцибін, Мескалін, DMT	97	1	1	1	0	3
Фенциклідін (PSP)	98	1	1	1	0	3
Гриби, галюциногени місцевого походження	95	2	2	1	0	5
Екстазі (МДМА, Е, ХТС)	86	7	4	3	1	4
Інші наркотики і психоактивні речовини	84	4	5	5	2	6
Алкоголь (пиво, вино, коньяк, водка)	8	2	6	52	33	92
Табак, сигарети (нікотин)	8	0	2	10	80	92

Алкоголь до ув'язнення вживали 92% респондентів, з яких 33% – регулярно, а 52% – часто, але не регулярно. На питання «Якщо Ви вживали алкоголь, чи намагалися Ви коли-небудь припинити його споживання?» – 53% респондентів відповіли «Так», 24% – респондентів відповіли «Ні». З них за медичною допомогою до лікаря-нарколога, з метою припинення вживання алкоголю, звертались 14% опитаних. З них 22% проходили примусове лікування. У теперішній час виживають алкоголь 5% ув'язнених. Що свідчить про меншу доступність алкоголю у в'язниці ніж наркотиків.

У стані алкогольного сп'яніння вчинювали правопорушення 66% респондентів. У стані наркотичного сп'яніння вчинювали правопорушення 22% респондентів. З метою знайти гроші на наркотики вчинювали правопорушення 18% респондентів.

З опитаних нами респондентів 43% коли-небудь в житті грали в азартні ігри «на гроші», у більшості у карти. З опитаних нами респондентів 40% коли-небудь в житті вигравали у азартні ігри суттєві для них суми грошей, а 31% визнали що вони коли-небудь в житті програвали у азартні ігри суттєві для них суми грошей. У 12 % опитаних виникали «борги» із за програшів у азартні ігри. По причині програшу (чи виграшу) у азартні ігри вчинювали правопорушення 7% респондентів.

Звертає увагу на себе той факт, що 25% респондентів витрачали усі свої гроші на наркотики, якщо не хватало – займали, продавали речі. Теж саме робили 19% респондентів, щоб дістати гроші на алкогольні напої, і 11% респондентів – щоб отримати гроші на азартні ігри. Зовсім не витрачали гроші на наркотики

43% опитаних, на алкоголь – 19% респондентів, на азартні ігри – 45% респондентів. На нашу думку це є потужним криміногенним фактором, бо для залежної людини дістати гроші на наркотики законним шляхом дуже проблематично внаслідок втрати постійної роботи. І у більшості випадків брак грошей на об'єкт залежності компенсується за рахунок протиправних вчинків.

Отримані дані дозволяють зробити висновок про багатомірність зв'язку адиктивної поведінки з злочинною поведінкою, що потребує подальшого докладного вивчення.

Літвінова Оксана Володимирівна,
науковий співробітник НДЛ
з проблем профілактики та розслідування злочинів
ННІ ПФПСД ХНУВС

ДЕЯКІ ПРИЧИНИ ТА УМОВИ, ЩО СПРІЯЮТЬ ПОШИРЕННЮ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ

Розвиток сучасного суспільства, пов'язаний не лише позитивних явищами такими як науковий та технічний прогрес, стабілізація політичної ситуації та економічних відносин тощо. Не менш бурхливо, на жаль, у суспільстві поширюються СНІД, алкоголізм, наркоманія тощо. Суспільна небезпечність наркоманії полягає не лише в тому, що вживання наркотиків негативно впливає на життя та здоров'я громадян. Потреба у коштах на придбання наркотичних засобів штовхає наркозалежних осіб на вчинення злочинів, вживання наркотиків є однією з причин поширення СНІДу, народження дітей з психічними та фізичними вадами. Це лише деякі негативні наслідки, до яких призводить вживання наркотичних засобів та розповсюдження наркоманії у суспільстві. Розробка ефективних заходів боротьби з наркоманією, комплекси профілактичних дій, в першу чергу, повинні будуватись на знанні причини, що штовхають певні верстви населення на вживання наркотиків, та умов, в яких відбувається розповсюдження наркоманії.

Як відомо, людина не народжується наркоманом, а може стати ним під впливом тих чи інших чинників. Багато соціологів, психологів, лікарів намагаються знайти відповідь на питання – що штовхає особу на перший крок зближення з наркотиками, звідки беруться в суспільстві наркомани? Однак, поки що відсутня однозначна відповідь на такі питання. Причини наркоманій, шляхи і механізми їх поширення складні і різноманітні.

Кількість чинників, що впливають на розвиток наркоманії, постійно збільшується, їх якісна характеристика також постійно трансформується. Тому причини наркоманії не можна звести до єдиного фактора. Іноді особу штовхає до вживання наркотиків

одна причина, в інших же випадках до цього призводить низка причин, що діють на особистість в одному напрямі, ведуть до її розвитку. Може бути комплекс причин, несприятливих умов і сприятливих чинників, кожний з яких різною мірою зумовлює схильність та готовність особи до вживання наркотиків. Ми зробимо спробу з'ясувати найбільш типові причини (ситуації), що підштовхують людей на небезпечний шлях, здатний спричинити моральну і фізичну деградацію, а часто – і загибель.

Причини наркоманії умовно можна поділити на соціальні, соціально-психологічні та психологічні. Як свідчить історія розвитку суспільства, людина у важкі часи більш підвладна таким явищам, як наркоманія, алкоголізм тощо. Економічні та політичні перебудови в нашій державі призводять до певної розгубленості деяких осіб перед ситуацією. Більш явне розшарування суспільства на «бідних» та «багатих», несформованість так званого «середнього» класу, безкарність деяких явно злочинних вчинків та інші соціальні причини, призводять до того, що певний прошарок населення бачить невпевненість у завтрашньому дні, не відчуває можливості змінити ситуацію на краще. Не останню роль у поширенні наркоманії відіграє зростання кількості безпритульних дітей. Такі діти, з їх несформованою психікою, безвихідним становищем, необхідністю якось існувати, є потенційними жертвами наркоділків.

До соціально-психологічних чинників вживання наркотиків деякі автори відносять негативні явища суспільної психології, які впливають на волю та свідомість молоді. У результаті тих трансформаційних процесів, що відбуваються на сьогодні у суспільстві, було втрачено моральний вплив на молодь. Організаційні обставини пов'язані з тим, що довгий час проблеми наркоманії в нашій державі начебто не існувало, і через це не велась цілеспрямована боротьба з нею, як наркотизм, була відсутня належна координація та взаємодія органів охорони здоров'я та правоохоронних органів у цій сфері [2]. Одночасно із соціальними, політичними, економічними змінами у суспільстві починає з'являтися мода на ті чи інші види наркотиків. Так, приблизно у 90-ті роки наполегливо поширювалась точка зору про існування наркотиків для інтелектуалів, богемі, пізніше – для сучасної молоді тощо. Мода та наслідування є одним із вирішальних факторів поширення наркоманії серед молоді [1, с. 209].

Безпосередньо психологічні фактори розвитку наркоманії полягають, насамперед, у тому, що все більша кількість людей у нашому суспільстві відчувають себе самотніми. Це можна навіть назвати своєрідною хворобою сучасної цивілізації. Люди ізольовані один від одного, у суспільстві стали не популярними такі категорії як «взаємодопомога», «взаємоповага» [1, с. 211]. Сенс нар-

команії полягає в тому, що людина змінює свій психічний стан штучним шляхом. Намагання втекти від проблем, самотність, наявність пасивного оточення, а також одноманітність та незаповненість життя досить часто штовхають особу (особливо підлітка) до вживання наркотиків.

Важливо усвідомлювати, що заходи попередження наркоманії у суспільстві повинні будуватись на виявленні та усуненні причин та умов, які сприяють її існуванню. Вплинути на ситуацію можна шляхом активізації заходів соціальної профілактики, удосконалення організаційно-правових заходів боротьби з наркоманією, забезпечення невідворотності покарання осіб, що займаються розповсюдженням наркотичних речовин тощо. Не останнє місце при цьому займає удосконалення законодавства, що забезпечує протидію наркоманії на загальнонаціональному та міжнародному рівнях, зміцнення міжнародних зв'язків у боротьбі з контрабандою наркотиків тощо [2].

Вищезазначені заходи попередження поширення наркоманії можна віднести до так званих репресивних. Вони є ефективними лише у їх поєднанні із заходами профілактики соціального та психологічного характеру. Не слід забувати про моральний та психологічний розвиток сучасної молоді, збільшення кількості психологічних бесід із підлітками щодо негативних наслідків наркоманії, облік осіб, що зростають у неблагополучних сім'ях, збільшення кількості доступних спортивних, культурних, розважальних заходів для молоді, тощо.

Не слід забувати, що проблема поширення наркоманії у нашому суспільстві стосується кожного його члена. Лише спільними зусиллями, шляхом поєднання комплексу профілактичних та попереджувальних заходів різної спрямованості можна зупинити темпи поширення наркоманії.

Література

1. Романова Л. И. Наркомания и наркотизм. – СПб: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 481 с.;
2. Мирошниченко Н. А. Некоторые криминологические проблемы борьбы с наркобизнесом. // Інформаційне забезпечення протидії організованій злочинності / Збірник наукових статей/ За ред. М.П.Орзіха, В.М. Дрьоміна. – Бібліотека журналу «Юридичний вісник». – Одеса: ФЕНІКС, 2003. – С. 47–51. // <http://www-inter.criminology.org.ua/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=383>.

Стреляний Володимир Іванович,
науковий співробітник
НДЛ з проблем профілактики та розслідування злочинів ХНУВС

Погребняк Оксана,
студент 3-го курсу, 9 гр. ННІ ІПФПСД ХНУВС

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТА ВПЛИВ НА СТАН НАРКОМАНІЇ В УКРАЇНІ

В останній час в Україні гостро постає питання легалізації деяких заборонених наркотичних засобів. Але, так як і у всьому світі, з цього питання немає одностайної думки серед юристів, медичних працівників, науковців та інших фахівців.

Сьогодні крім наболілої проблеми трамадолу, яка існує й обговорюється в Україні не перший рік, вольовим рішенням уряду зроблено важливий крок у бік легалізації ще одного наркотичного засобу – це метадонова програма.

4 червня 2007 року Міністерство охорони здоров'я України видало Наказ № 295 «Про затвердження графіку розподілу препаратів «Еднок» (бупренорфіну гідрохлорид) і «Метадол» (метадону гідрохлорид)».

Відповідно до цього наказу впроваджується замісна підтримуюча терапія для хворих з опіїдною залежністю та супутньою ВІЛ/СНІД – інфекцією в закладах охорони здоров'я [2].

Надано право начальником обласних управлінь охорони здоров'я визначити аптечні заклади, які мають ліцензії на відпуск «метадону» для закладів охорони здоров'я, який надається в якості гуманітарної допомоги МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні» та Фондом Вільяма Дж. Клінтона [1].

В рамках даної програми буде надано лікування замісною підтримуючою терапією для 3,5 тис. осіб споживачів ін'єкційних наркотиків хворих на СНІД у більшості регіонів України. Головним аргументом прибічників метадонової програми є зменшення нелегального обігу наркотиків та зниження ризику зараження ВІЛ – інфекцією ін'єкційних наркоманів.

Ускладнення та смертельні випадки, пов'язані з наркотиками (наприклад, СНІД) в значній мірі викликані забрудненими голками та шприцями або тим, що наркотичний засіб змішаний з іншими речовинами, тому використання замісної підтримуючої терапії можна вважати кроком до зменшення розповсюдження ВІЛ-інфекції серед наркоманів.

Але багато експертів не розділяють «благі» наміри міжнародних організацій. Одні супротивники метадонової програми вказують, що таке лікування наркозалежних не ефективне, бо мета-

дон є також наркотиком, який дозволяє врятувати лише від інших, більш сильних – кокаїну та героїну. Існує багато не наркотичних засобів – препаратів, що мають менше побічних дій та є більш ефективними при лікуванні наркоманії [3].

Інші вказують на те, що дана програма може породити «чорний» ринок метадону. Легалізація вживання важкого наркотичного засобу та його розповсюдження, викликає появу нової форми наркоманії – метадономанію. Адже до цього часу випадки вживання метадону були поодинокими.

Багато фахівців стурбовані тим, що численна поява таких наркозалежних може виявитися непосильним тягарем для державного бюджету після закінчення гуманітарної допомоги міжнародних організацій, та може призвести до неочікуваних наслідків в результаті закриття програми замісної підтримуючої терапії в Україні. Це збільшить смертність серед метадонових наркозалежних.

Поява такого інституту, як замісна підтримуюча терапія, за словами лікарів та науковців, в тих країнах, де вони застосовувалися, не вирішила проблеми наркотичної залежності. Головною проблемою є те, що участь у метадоновій програмі не виключає можливість вживання «вуличних» наркотиків, в тому числі й ін'єкційних. Використання метадону має деякі відмінності від застосування «вуличних» опійних наркотичних засобів. Тому хворі на наркоманію не покидають надію знайти дозу «на боці», що призведе до отримання бажаного «кайфу» [4].

Необхідно зазначити, що метадон використовується для лікування ВІЛ-інфікованих осіб, що страждають від наркотичної залежності. Але за деякими даними, він прискорює розмноження вірусу імунодефіциту людини, тому вражені ВІЛ клітини після обробки метадоном випускають більше вірусних часток, що послаблює імунітет.

Метадон – синтетичний опіоїд. Це означає, що по своїм фармакологічним властивостям він дуже близький до опіоїдних наркотиків, таких, як морфін та героїн. Його тривале застосування, як й інших наркотичних засобів, супроводжується зростанням толерантності (стійкості організму до препарату). Припинення застосування метадона залежною від нього людиною призводить до розвитку синдрому відміни («ломки») [5].

Треба сказати, що в даному випадку легалізація метадону має дещо інший вигляд, ніж, наприклад, легалізація наркотичних засобів у вільний обіг, тому назвати її так, можна лише умовно. Адже мова йде про медичне застосування наркотиків, а це передбачає наявність надійного контролю з боку держави за рухом цих наркотичних засобів. Але й таке, на перший погляд, контрольоване застосування метадону тільки розвиває дискусію навколо цьо-

го питання в Україні. Тому для того, щоб не допустити тяжкі наслідки для суспільства, вважаємо, що при використанні програми замісної підтримуючої терапії необхідно дотримуватися певних правил:

- застосовувати більш безпечні для лікування препарати, що дозволять зменшити наркозалежність хворих осіб;
- збільшити витрати на лікування наркозалежних осіб;
- необхідна тверда та цілісна політика по відношенню до наркотиків (посилення відповідальності за використання наркотичних засобів повинно супроводжуватися збільшенням можливості для лікування);
- необхідно поєднувати просвітницьку роботу й лікування хворих на наркоманію;
- розробка та реалізація профілактичних програм, направлених на недопущення вживання наркотиків;
- забезпечити відмову від застосування «вуличних» наркотиків серед наркоманів, до яких застосовується замісна підтримуюча терапія.

Вважаємо, що тільки всебічне вивчення проблеми замісної терапії та виважені й науково обґрунтовані кроки з легалізації заборонених наркотичних засобів дозволять уникнути помилок, яких не можна допустити у важливій справі боротьби з наркоманією.

Література

1. Наказ МОЗ України від 4.06.2007 року № 295 «Про затвердження графіку розподілу препаратів «Еднок» (бупренорфін гідрохлорид) і «Метадол» (метадон гідрохлорид)».
2. Наказ МОЗ України від 13.04.2005 року № 161 «Про розвиток та удосконалення замісної підтримуючої терапії для профілактики ВІЛ/СНІДу серед споживачів наркотиків».
3. Журбенко Н. На транзитной игле // Газета 24 від 26.06.2007 року.
4. Паладінов В. – <http://oligarh.net> від 21.12.2007.
5. МБФ «Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні» та Фондом Вільяма Дж. Клінтона Замісна терапія: аналітичний огляд. К. 2005. Друге видання. с.3.

Макєєв Олексій Олегович,
науковий співробітник

НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС ХНУВС

О НЕКОТОРЫХ ПРИЧИНАХ АЛКОГОЛИЗАЦИИ

Анализ существующих результатов исследований позволил выделить те причины возникновения алкогольной зависимости,

которые лежат в области семейной системы и истории семьи. Рассмотрим каждую из причин в отдельности.

1. Лояльность ребенка к исключенному родителю. В том случае, когда отец и мать разводятся и мать, воспитывая сына, не поддерживает отношения с мужем, препятствует каким-либо контактам, отец ребенка оказывается исключенным из семейной системы. Одним из свойств системы является – стремление к поддержанию целостности, принцип гомеостаза. С точки зрения функционирования систем – за каждым членом семьи сохраняется право на принадлежность и если кто-то оказывается исключенным, то один из членов системы пытается восстановить его в правах. Но делает это, как выяснилось, таким своеобразным способом – он начинает повторять какие-то особенности исключенного. В данном примере сын начинает воспроизводить (повторять) именно то, что отвергается матерью в отце – пристрастие к алкоголю. Так ребенок решает для себя к конфликт лояльностей по отношению к обоим родителям, ведь он любит одинаково и папу и маму. «Зависимость чаще всего встречается у того, кому запрещали доступ к отцу мать запрещала. Это основной образец». Таким дисфункциональным образом ребенок восстанавливает в правах отца и мать внутри себя.

Похожим образом возможно формирование алкогольной зависимости, когда родители ссорясь между собой обвиняют друг друга, осуждая способы воспитания ребенка. Тогда чтобы не занять сторону кого-либо из родителей, потому что тем самым он предаст папу или маму, ребенок становится гипофункционален и таким образом сохраняет верность обоим родителям.

2. Лояльность потомка к исключенному предку. В данном случае действует почти тот же механизм. Только связь не выглядит такой очевидной, как в примере с ребенком и их родителями. Замечено, что алкогольная зависимость может «повториться» через поколение, а не в следующем поколении, хотя казалось бы видимых причин для этого нет – родители алкоголиков следуя анти-сценарию вели трезвый образ жизни, у ребенка в пространстве семьи не было отрицательной модели для подражания. Но существует ли достаточное объяснение такому феномену? Системный подход, предлагает следующее объяснение – существует расширенное информационное поле семьи, другими словами – поле рода или система рода. И у каждого члена семьи есть информация о других членах системы. Если кто-то исключается: о нем забыли, его считают «паршивой овцой», не уважают и стараются о нем не говорить, тогда кто-то из потомков может попробовать повторить какие-то элементы его судьбы, став как и дедушка алкоголиком.

Хотя этого дедушку внук мог никогда не видеть, а сам дедушка мог давно умереть.

3. Способ сепарации внутри подсистем и между ними.

Когда семейная система имеет неадекватно прочные связи между родительской и детской подсистемой, когда отсутствуют границы и автономия между ними. Или скажем незрелый вид партнерских отношений, когда сын еще не отделился от матери до конца и переносит на жену образ матери, а та в свою очередь находится в контр переносе по отношению к мужу – воспринимает его как сына. Например, гиперопекающая мать или жена. Тогда, одним из девиантных способов отсоединения, является алкоголизация. Когда посредством химического вещества человек «уходит» из мира в котором слишком много матери\жены в мир «алкогольной зависимости», таким образом отделяется, устанавливая непроницаемую границу между этими мирами.

4. Стабилизация неустойчивой семейной системы. Закон гомеостаза обычно «обеспечивает семейную систему сложными и вычурными стабилизаторами. Это могут быть к примеру – регулярные измены, которые небрежно скрываются для того, чтобы скандалы и следующие за ними примирения создавали иллюзию близости и сохраняли семью. Подходит также хроническое заболевание у одного из супругов или любые другие формы личной нежизнеспособности – алкоголизм, неспособность к профессиональному успеху и т.п.» [1].

5. Следование устоявшемуся семейному стереотипу. Вариант, когда алкоголизм служит формой реализации права на принадлежность к семейной системе посредством следование устоявшемуся стереотипу поведения, который условно можно назвать «семейной традицией», вариант «у нас так принято». И эта «традиция» повторяется из поколения в поколение. Когда в браке женщина является гиперфункциональной – много работает, спасает от пьянства мужа, а мужчина – гипофункциональным – пьет, не зарабатывает. При таком взгляде – стать трезвенником означает пойти против всей своей семейной системы, против всего рода – это означает если не утратить право на принадлежность, то поставить его под угрозу. И выходцам из таких семей действительно трудно выдержать «давление» семейной системы, он неизбежно будет чувствовать угрызения совести, так словно он предаст своих предков.

6. Отсутствие равновесия власти в браке. В данном случае алкоголизм является попыткой восстановить равновесие власти в браке. По мнению Клу Маданес и Клаудио Маданес пьянство одного из членов семьи, как пассивное иррациональное поведение подрывает ее структуру не только тем, что нарушает общее рав-

новесие, но и тем, что влияет на способность всей семьи нормально функционировать. Мужчина-алкоголик посредством такого иррационального поведения «отнимает» власть у жены, говоря тем самым – «будет по моему» или «так как решила ты не будет – я этому помешаю».

7. Стремление умереть во искупление. Если рассматривать алкоголизм как отсроченный суицид, то в данной системной динамике зависимый хочет умереть вместо другого во искупление. Что это означает. Когда в семье произошло событие в котором принимали участие двое и в следствие которого, один из членов семьи стал, скажем, инвалидом. Тогда второй может решить, что ответственность или вина за случившееся лежит на нем, например, если это были два брата и старший не смог уберечь младшего. И в качестве искупления старший брат принимается пить, отказываясь жить счастливой, полной жизнью из-за вины перед младшим братом-инвалидом.

Литература

1. Варга А. Я. «Параметры семейной системы» – Системная семейная психотерапия: Краткий лекционный курс. – СПб.: Речь, 2001.
2. Вебер Г. – «Практика семейной расстановки: Системные решения по Берту Хеллингеру» – Москва, 2004
3. Сердюк А. А. Структура мотивации потребления алкоголя в различных возрастных группах харьковчан. [Электронный ресурс] // Новости харьковской психиатрии. – Харьков, 2001. – Режим доступа: www.psychiatry.ua/brief/paper005.htm
4. Сердюк О. О., Белоусов Ю. Л. Соціальна робота з особами з наркотичною та алкогольною залежністю // Соціальна робота в органах внутрішніх справ України: Навчальний посібник. – Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2006. – С. 303–324.
5. Сердюк О. О. Особливості структури мотивації вживання алкоголю: досвід соціологічного вивчення. // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Зб. наук. праць. Вип.5. – Харків: Ун-тет внутр. справ, 1999. с. 183-187.
6. Хеллингер Б. «Порядки помощи», Москва, 2006.
7. Черников А. В. – «Системная семейная терапия: классика и современность», Москва – 2005
8. Шереги Ф. Э. Причины и социальные последствия пьянства // Социологические исследования. – 1986. – №2. – С.144–151.

Штрыголь Дарья Вячеславовна,
кандидат медицинских наук, доцент
кафедры прикладной психологии и педагогики ХНУВД

ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ЗДОРОВОМ ОБРАЗЕ ЖИЗНИ И ОТНОШЕНИЕ К НЕМУ У ЮНОШЕЙ

Один из существенных элементов антиалкогольной и антинаркотической профилактики – это отношение к собственному здоровью. Понятие «здоровый образ жизни» одно из ключевых понятий в программах профилактики аддиктивного поведения. Главная цель профилактики приобщения к психоактивным веществам – выбор здорового образа жизни, отказ от любых вредных воздействий, мешающих сохранению и поддержанию здоровья [1, 2].

Разработка адекватных профилактических мероприятий и воспитание у населения навыков здорового образа жизни требуют знания отношений различных категорий населения к своему здоровью, представлений о здоровом образе жизни. Рост распространенности употребления психоактивных веществ, неэффективность существующих профилактических программ требует более пристального внимания представлениям о здоровом образе жизни и отношению к нему.

Основной задачей исследования явилось изучение представлений юношей о здоровом образе жизни, а также выявление внутриличностных факторов риска употребления алкоголя и наркотиков. Для решения поставленных задач был разработан опросник об отношении к здоровью и употреблению алкоголя и некоторых психологических особенностях. В исследовании принимали участие 68 юношей учащихся 10–11 классов школ г. Харькова

Было установлено, что юноши знают о психоактивных веществах, последствиях их потребления. Эта информация поступает к ним из телевизионных программ (91%), и только 9% получили сведения о вреде наркотиков и алкоголя от родителей. Причем, как правило, эта информация носит не разъяснительный, а запретительный характер с оттенками угроз, запретов. 31% испытуемых уверены в беспрепятственности первого употребления наркотика, 76% – регулярного употребления алкоголя, 98% – пива. Большинство не осознают проблемы алкоголизма и наркомании как социального явления. Зная, что наркомания – это зло, они не понимают, в чем именно выражается это зло. Интересно, что только 12% юношей указали на прекращение отношений со своими друзьями в том случае, если бы узнали, что последний употребляет наркотики, и только 1 испытуемый прекратил бы отношения с другом-алкоголиком. При этом все респонденты отрицают собственную возможность употребления наркотиков.

Испытуемые отмечают, что здоровый образ жизни – это не пить, не курить, заниматься спортом, не употреблять наркотики, правильное питание, соблюдение гигиены. 19% считают, что для здоровья необходимо вести осмысленную жизнь. Полноценную духовную жизнь как компонент здоровья отмечают 9% испытуемых. В системе представлений о здоровом образе жизни не выявлены психологические детерминанты, способствующих поддержанию здоровья. 6% испытуемых не видят необходимости придерживаться здорового образа жизни, а 10% считают, что им рано об этом думать.

Исследование личностных проблем, формирующих готовность к зависимости, показывает, что 76% опрошенных испытывают затруднения при общении. 66% указывают на трудность отказа близким людям. Неумение отстаивать свое «Я» от посягательства других может стать пусковым моментом для развития зависимых форм поведения. Настораживает установка половины испытуемых на удовольствие как конечный результат, к которому должен стремиться человек, которая, как известно, является очень важным фактором, способствующим употреблению ПАВ.

Одним из важнейших личностных факторов употребления психоактивных веществ является самооценка. Нами было проведено сравнение самооценки алкоголизирующихся и неалкоголизирующихся юношей (две группы по 30 человек) по при помощи методики Дембо-Рубинштейн [3]. Оказалось что среди юношей с ранней алкоголизацией значительно чаще, чем среди их неалкоголизирующихся ровесников, встречаются лица с низкой самооценкой своего характера, низкой удовлетворенностью собой и значительно реже встречаются юноши с низкой самооценкой оптимизма и здоровья. Юноши с ранней алкоголизацией менее удовлетворены собой в целом и своим характером в частности. Эта неудовлетворенность может способствовать развитию атактической мотивации к употреблению алкоголя. С другой стороны, среди алкоголизирующихся юношей меньше лиц с низкой самооценкой здоровья и оптимизма, т.е. они более оптимистичны, а потому антипропаганда алкоголя как средства подрывающего здоровье, может быть неэффективной.

На основании полученных данных мы можем сделать следующие выводы.

1. Представления юношей о здоровом образе жизни относятся в большей степени к физическому здоровью, и меньше – к душевному.

2. Информацию о наркотических веществах юноши получают в большей степени из средств массовой информации. Она имеет запугивающий характер и направлена на отдаленное будущее.

Роль родителей в воспитании здоровой личности имеет недостаточное значение.

3. У большинства опрошенных выявлены психологические факторы риска развития зависимого поведения, такие как гедонистические установки, проблемы отказа и общения, неудовлетворенность собой.

4. Существует необходимость больше уделять внимания формированию не стереотипных представлений о вреде наркотиков, вырабатывающих страх и любопытство одновременно, а представлений о здоровом образе жизни как ценности, включающей в себя и особые свойства личности, и распространяющейся на все сферы жизнедеятельности.

Литература

1. Личко А. Е., Битенский В. С. Подростковая наркология. –Л., 1991.
2. Профилактика наркомании: организационные и методические аспекты/ Коллективная монография, составитель И.П.Рущенко. – Харьков: Финарт, 2002.

Горбачова Ольга Вікторівна,

науковий співробітник

НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС ХНУВС

КСЕНОФОБІЯ: СОЦІАЛЬНА НОРМА ЧИ ПАТОЛОГІЯ?

Серед проблем тисячоліття можна назвати безліч явищ – екологічно небезпечних, суспільно негативних та таких, що загрожують існуванню всієї планети. Ми ж розглянемо тільки одне, яке за різних обставин може стосуватись кожного з нас – це явище ксенофобії.

Ксенофобія в тій чи іншій мірі існує в кожній країні. Вона корениться як у суспільній, так і в індивідуальній свідомості. Люди завжди схильні сприймати й оцінювати життєві явища крізь призму традицій і цінностей власної групи, що виступає як еталон у ланцюгу взаємодії: «Ми» (свої) – «Вони» (чужі). Не викликає сумніву факт, що на сьогодні світова спільнота крізь призму загальнолюдських цінностей та норм відносить ксенофобію до девіації. Але це соціальне явище притаманне всім суспільствам і є їх нормальною характеристикою, виходячи з того, що відхилення – необхідний елемент механізму змін і притаманне будь-якій системі апріорі. Постає питання: в яких випадках можна говорити про «захворювання» суспільства на ксенофобію? Саме питанню розмежування ксенофобії в системі координат «норма-патологія» присвячена дана доповідь.

У сучасному світі слово «ксенофобія» стало не лише широко-вживаним та модним, що відображає актуальність самої проблеми взаємодії членів соціуму в контексті глобалізації.

В Україні ця проблема набуває особливої важливості та гостроти з огляду на зростання за роки незалежності рівня ксенофобії (дані опитування КМІС: «Динаміка ксенофобії в Україні за 1994–2006 рр.»). У своїх щорічних доповідях констатують укоріненість проблем ксенофобії в Україні і ряд міжнародних організацій: Хьюман Райтс Вотч (Human Rights Watch), Міжнародна амністія, Міжнародна Гельсінська Федерація з прав людини [1]. Активізація діяльності радикальних угруповань, поява та поширення расистської символіки та літератури, зростання актів вандалізму, кількості злочинів, скоєних під впливом ксенофобських установок, – все це резонує у громадській думці, привертає до себе увагу і викликає потужний емоційний відгук.

Явище ксенофобії в пострадянських країнах ще тільки стає предметом серйозних наукових досліджень, виходячи з того, що офіційною радянською ідеологією був «пролетарський інтернаціоналізм», не сумісний з ксенофобією апріорі. Даній тематики у своїх працях торкаються Н. В. Паніна, В. Паніото, А. Д. Гудков, Ю. Левада, А. А. Кельберг, А. Верховский, Е. А. Паін, А. М. Дробіжева [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9].

Термін «ксенофобія» походить від грецьких слів *οξνπт* (*ксенос*), що означає «чужинець», «незнайомець», та *φωβος* (*фобос*), що означає «страх», і дослівно перекладається «страх перед чужим». Проаналізувавши довідкову літературу, можна звести зміст ксенофобії до наступного: це нав'язливий страх стосовно чужинців чи просто чогось незнайомого, незвичного та чужоземного; ненависть, нетерпимість та неприязнь до представників іншої нації, віросповідання, культури, іноземців чи представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого, незвичного, чужого. В нашому випадку слово «фобія» зазнало складної трансформації у вживанні, втративши свою психопатологічну конкретність, і стосується більше не патологічних страхів, а різко негативного відношення до чого-небудь чи кого-небудь.

В цілому ксенофобія – це складний, багаторівневий феномен, в основі якого чимало факторів: фізіологічних, психологічних, соціальних, політичних, економічних, демографічних, культурно-історичних тощо. Це свідчить про необхідність комплексного аналізу для розуміння природи, основних передумов та механізмів даного явища, а отже і розробки перспективних заходів для подальшого оздоровлення суспільства.

Ми можемо стверджувати, що таке соціальне явище як ксенофобія є негативною девіацією, коли ж відбувається його інсти-

туалізація – воно набуває рис соціальної патології. Найважливішим фактором розповсюдження ксенофобії стає наявність девіантних груп, де ксенофобські установки входять до особистісного ядра її членів, визначають спрямованість та форми активності членів групи. Це відбувається коли боротьба з «чужаками» стає основним мотивом діяльності як ідейна та світоглядна форма. Діяльність таких угруповань, по-перше, полегшує скоєння девіантних вчинків; по-друге, забезпечує психологічну підтримку та заохочення за участь в таких діях; по-третє, зменшує ефективність внутрішніх та соціальних контрольних механізмів, які могли б пригальмувати проявлення девіантних схильностей [10]. При послабленні соціального контролю та відсутності факторів стримування та протидії ксенофобський світогляд починає поширюватись, як вірус, на все суспільство.

Крайня форма патології проявляється при легітимації ксенофобії не лише у суспільній свідомості, а й на державному рівні: у ідеології та нормативних документах. Але ксенофобія, що характерна для певного суспільства, вступає в протиріччя з законами природного розвитку світової спільноти. Адже «хворе» на ксенофобію суспільство спотворює об'єктивні закономірності: аномальним стає норма, тобто терпимість, нормальним же – відхилення від неї – ксенофобія.

Не можна говорити про викорінення чи ліквідацію даного явища, мова може йти лише про інституціалізацію механізмів стримування/контролю ксенофобії, які знизять рівень ксенофобії до соціально безпечного. Для кожної з країн він варіює, що обумовлено різним менталітетом народів, соціально-економічними, демографічними, культурно-історичними тощо розбіжностями.

У якості висновку хотілось би відмітити: ксенофобія провокує та посилює соціальну напругу, слугує потужним фактором росту деструктивної агресивності, насилля та злочинності. Тому протистояння ксенофобії для України як нації, що формується, важливе не тільки з точки зору порозуміння між її сегментами: етнічними, територіальними, класовими чи лінгвістичними. Воно має стати протиотрутою від духовної та інтелектуальної деградації суспільства.

Література

1. Міжнародні інструменти та доповіді с прав людини [Електроний ресурс] Режим доступу: <http://helsinki.org.ua>
2. Паніна Н.В. «Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине» Социология: теория, методы, маркетинг № 4. С. 26-45. 2005.

3. Паніото В. «Динаміка ксенофобії в Україні» Соціологія: теорія, методи, маркетинг 2003 №3 С 74-92.
4. Гудков Л.Д. Негативная идентичность. Статьи 1997-2002, М.: Изд-во Новое литературное обозрение, 2004. – 816с.
5. Левада Ю. «Обобщенный чужой» Вестник общественного мнения: Данные. Анализ. Дискуссии. 2004 №3.
6. Кельберг А. А. «Ксенофобія як соціально-психологічний феномен» Вісник СПбГУ сер.6 вип.2 № 13 С49.
7. Верховский А. Политическая ксенофобия. Радикальные группы. Представления лидеров. Роль церкви. М.: Изд-во Панорама, 1999. – 192с.
8. Паин Е. А. Толерантность против ксенофобии. М.: Институт социологии РАН, 2005. – 108с.
9. Социология межэтнической толерантности/ Отв. ред. Дробижева Л.М. М.: ИС РАН, 2004.
10. Гилинський Я. І. «Соціологія девіантної поведінки як спеціальна соціологічна теорія» Социс №4 1991р. С.76

Зубарев Максим Юрьевич,
аспірант кафедри соціології ХНУ ім. В. Н. Каразіна

КСЕНОФОБИЯ В УКРАИНЕ И ЗА ЕЁ ПРЕДЕЛАМИ

В последнее время на Украине всё острее становится проблема ксенофобии, которая очень актуальна в современном украинском обществе. Её всё чаще относят к форме отклоняющегося поведения. Само по себе отклоняющееся поведение собирательный термин [1, с. 64]. Социологии девиантного поведения за рубежом положили такие учёные как Э. Дюркгейм, М. Вебер, П. Сорокин, Т. Парсонс, М. Хальбвакс, У. Томас, Ф. Знанецкий, А. Козер, Р. Дарендорф и др. [2, с. 483]. Социологи называют отклоняющееся поведение девиантным (от лат. *Deviatio* – уклонение) [3, с. 492]. Украинцы страдают очень высоким уровнем ксенофобии сравнительно с другими цивилизованными народами. По мнению некоторых социологов, ксенофобия в Украине – это норма. Однако весь мир борется с этим явлением, которое называют «сбоем генетического механизма». Формулирование понятия Ксенофобия (от греч. *οἰσμός*, «чужой» и *φόβος*, «страх») – ненависть, нетерпимость или враждебность к кому-то или чему-то чужого, незнакомого, непривычного. Восприятие чужого как непонятного, непостижимого, а от того – опасного и враждебного. Поднятая к рангу мировоззрения, ксенофобия дает основания к вражде по принципу национального, религиозного или социального распределения. Также может (редко) трактоваться буквально, как навязчивый страх перед другими людьми, т.е. фобия в клиническом смысле. Ксенофобию часто отождествляют с национализмом, тем не

менее, между этими понятиями является существенное отличие: приверженцы националистических взглядов необязательно имеют отрицательные чувства к людям других наций, этносов или религий. С другой стороны, ксенофобы могут называть свои взгляды «национализмом» с единой целью – предания им большей привлекательности. Также ксенофобия в конкретных проявлениях граничит и пересекается с шовинизмом. Авторы фантастических произведений используют этот термин для обозначения страха или ненависти к жителям других планет. Природа ксенофобии в природе ксенофобии лежит естественная боязнь перед неизвестным. Наиболее частое это понятие становится актуальным при условиях взаимной информационной изоляции сообществ, среди тех, кто не знает чужих обычаев. Так возникает мысль о варварских моралях «чужих», иногда искусственно распространяются недостоверные слухи. Ксенофобия и психологические манипуляции есть предположения относительно существующей практики намеренной культивации ксенофобии как проверенного метода управления группой лиц (масштаб и ситуации очень различаются). Принцип – объединение общей идеей (создание «образа врага», разжигание ненависти/ксенофобии относительно кого-то) для достижения своих, иногда извне неочевидных целей. Возможное неосознанное навязывание, передача чувства от одного поколения к другому, что может фиксироваться и устно, и письменно, в тех или других «священных книгах». Ксенофобия в наиболее яркой форме иррациональна, тем не менее, может оправдываться некоторыми логическими доказательствами. Человек может объяснить свою враждебность к группе X тем, что она не имеет плохих обычаев Y , а свое отрицательное отношение к обычаям Y – тем, что их придерживаются плохие люди X . При этом, он может вообще не знать ни людей X , ни обычаев Y . При личном знакомстве, установки часто изменяются на лучшие, люди узнают один об одном и страхе перед неизвестным отступает. Объекты ненависти могут быть разными: кто-то не любит, евреев, россиян кто-то – африканцев, азербайджанцев или американцев. Люди, которые ощущают на себе действие ксенофобии, также могут ощутить ксенофобию к другим. Полезно знать подобно другим социально-психологическим явлениям, ксенофобия укоренилась как в общественной, так и в индивидуальной мысли. Люди всегда склонны воспринимать и оценивать жизненные явления сквозь призму традиций и ценностей собственной группы, которая выступает эталоном: «мы» (свои) лучше, чем «они» (чужие). Это явление называется этноцентризмом. В самых старых обществах подозрительно-вражеское отношение к чужакам было необходимым условием формирования и соблюдение единства и идентичности собствен-

ной родоплеменной группы. Какая именно человеческая группа вызывает к себе наибольшую ненависть, и в каких сроках она выражается, зависит от характера культуры и конкретных социальных условий. Там, где господствующей формой общественного сознания есть религия, все предубеждение формулируется в религиозных сроках, а главным врагом является иноверец. Ветхозаветные сексуальные, как и пищевые, запреты направленные, прежде всего на то, чтобы отделить избранный народ от чужих: «Не скверните себя ничем из этого; так как этим осквернили себя народы, которых Я прогоняю от вас» (Левит 18:24) . «Правильная вера» отделяет «чистых» нас от «нечистых» чужих. А расхождения во внешнем виде и характере поведения представителей разных рас (а чаще всего – и субкультур) временами заметно сильнее, чем отличия между разными формами (хотя все человечество – представитель единого вида *Homo sapiens*). Итак, ксенофобия является сбоем генетического механизма, который объясняет ее иррациональность и неподвластность рациональным доказательствам.

Ксенофобия имела место на протяжении всей истории человечества, и имела разную степень и силу выражения у разных народов. Зачастую народы с ослабленным чувством ксенофобии не были способны противостоять вторжению извне и как, следствие, были вытеснены, истреблены. Например, египтяне были вытеснены арабами из Египта. В современном мире искусственное подавление естественного чувства ксенофобии осуществляется через СМИ, подконтрольные правительству или частным интересам. Например, в странах Запада такое положение дел ведет к невозможности местного белого населения полноценно противостоять вторжению на их территорию проживания мигрантов из «третьих стран», следствием чего стало частичное или полное замещение коренного населения в некоторых городах Европы и США. На Украине в последнее время и в средствах массовой информации, и в обществе стали подниматься темы нетерпимости к национальным меньшинствам. Средства массовой информации, играют большую роль в усилении настроений ксенофобии и сегодня количество публикаций данного характера в них увеличивается. «В связи с этим на базе нескольких региональных СМИ необходимо провести мониторинг изданий на предмет наличия в них подобных материалов и по его итогам организовать встречу с представителями средств массовой информации для более детального изучения проблемы проявления ксенофобии в журналистских материалах», – Превентивные меры всегда более выгодны, чем те, которые направлены на решение уже существующей проблемы. От этого напрямую зависит и эффективность ее решения.

Литература

1. Гишинский Я. И., Афанасьев В. С. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения: Учебное пособие. СПб: Филиал института социологии РАН, 1993
2. Добренков В. И, Кравченко А. И. «Социология» Т.3 Социальные институты и процессы. – М.: ИНФРА – М, 2000г. – 520с.
3. Lowry R. P., Rankin R. P. Sociology. Sociology. Social Science and Social Concern. N.Y., 1972. P.492.

Царькова Ольга Володимирівна,
здобувач, ХНУВС

Москаленко Андрій Петрович,
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС

ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ БАТЬКІВСЬКОЇ ПОВЕДІНКИ ОСІБ, ЯКІ ЗВІЛЬНЯЮТЬСЯ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, В ПРОЦЕСІ РЕ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Одним з нагальних питань сучасної пенітенціарної системи України є її гуманізація, формування кардинально нових моделей ресоціалізації осіб, які відбувають покарання, підготовки їх до життя у «вільному» суспільстві, що постійно змінюється та оновлюється.

Дослідження показують, що у людей, які перебувають у місцях позбавлення волі протягом довгого часу, поступово спотворюються поведінкові сценарії, особистісні якості, руйнуються батьківські почуття, цінності, установки, відбувається втрата навичок адаптивної сімейної взаємодії [1]. Велика кількість осіб, які звільняються з виправних колоній втрачають соціально корисні зв'язки із своїми сім'ями, що спричиняє соціальну ізоляцію та підготує вчорашніх в'язнів до здійснення нових злочинів. Але наслідком цього є й збільшення числа дисфункціональних сімей, які характеризуються сімейним насильством, асоціальними, девіантними формами поведінки їх членів, у тому числі і дітей, маргінальним суспільним статусом, відсутністю умов для особистісного розвитку.

Слід зазначити, що хоча серед чинників успішного становлення і функціонування ресоціалізації засуджених науковцями і виділяються «нормальні» стосунки у сім'ї, методологічному і методичному забезпеченню їх повноцінному встановленню сьогодні не приділяється достатньої уваги [1, 2].

Ми переконані, що фактор сімейних стосунків засуджених є одним з вирішальних у їх виправленні, поверненні до нормально-го життя в суспільстві. Відомо, що основну роль в соціалізації лю-

дини, результатом якої є присвоєння соціальних норм і цінностей в процесі взаємодії із іншими людьми, виконує саме сім'я. А оскільки, ресоціалізація – це процес повторної соціалізації, встановлення зруйнованих або втрачених особистісних структур, роль сім'ї в ньому важко переоцінити.

Нами був проведений тренінг з психокорекції батьківської поведінки у осіб, які звільняються з місць позбавлення волі. Він проходив в Білоцерківській виправній колонії №35 і складався із трьох етапів. Учасниками були чоловіки, які мають неповнолітніх дітей, і неодноразово відбували покарання в місцях позбавлення волі. Було створено дві групи по 12 осіб, в кожній з яких тренінг тривав 90 годин (один етап – 30 годин без врахування часу на діагностику). В 2007 році таку ж тренінгову програму ми застосували в Темнівській виправній колонії №100 в Харківській області, яка тривала 75 годин (три етапи по 25 годин) і в Безеренській ВК Київської області №95. В ній також брали участь чоловіки, які мають неповнолітніх дітей, і неодноразово відбували покарання.

Для досягнення поставленої мети ми виділили такі задачі:

1. Корекція, формування та розвиток тих психологічних структур особистості, які є підґрунтям адекватних сімейних стосунків: ідентичність, від якої залежать самооцінка, цінності, установки, мотиви, рольова поведінка особистості, а також, зрілість, яка полягає у відповідальності, здатності людини здійснювати вибір і приймати рішення на основі точного сприймання самої себе, оточуючих і конкретної ситуації.

2. Корекція когнітивного і емоційного аспектів взаємопов'язаних компонентів батьківської ролі засуджених: сімейних цінностей, установок, очікувань, ставлення і почуттів, позицій і стилів.

3. Спрямоване у майбутнє визначення власних життєвих цілей засуджених, формування навичок відвертої комунікації, навчання способам виявлення ознак зрілої і дисфункціональної сім'ї, усвідомлення кризових етапів у розвитку сімейної системи.

4. Активізація сімейних зв'язків засуджених, поглиблення їх емоційної відвертості ще під час перебування в місцях позбавлення волі (через листування, телефонні розмови, побачення).

Тренінгова програма складалась з трьох взаємопов'язаних блоків:

перший блок – орієнтувальний, на якому відбувались оцінка актуального стану учасників, встановлення довірливого контакту (альянсу) і підвищення рівня мотивації до змін, формулювання проблем, які потребують вирішення;

другий блок – реконструктивно-формуючий, який, в свою чергу, складався з трьох частин відповідно до таких тем:

– «Гнів, агресивність»: подолання гніву, агресивності, усвідомлення механізмів провини і прощення, розвиток навичок з саморегуляції психічних станів;

– «Сімейні стосунки»: аналіз сімейної історії, сімейних криз, цінностей, ролей, усвідомлення значення власної поведінки і батьківських почуттів, розвиток здатності до рефлексивної поведінки, самоконтролю, батьківської відповідальності, конструктивного подолання конфліктних ситуацій;

«Життєво смислові орієнтації»: аналіз минулого, теперішнього і майбутнього життя випробуваних, виявлення і розвиток життєвих цінностей, пошук власного призначення, підвищення самооцінки.

третій блок – рефлексивно-узагальнюючий, на якому підводились підсумки, узагальнювався досвід, отриманий у тренінгу, закріплювались отримані знання і уміння, намічались подальші перспективи самовдосконалення учасників.

Процедура оцінки ефективності тренінгу складалась із поточної оцінки, яка здійснювалась безпосередньо в ході тренінгу; оцінки по завершенню тренінгу з метою об'єктивного погляду на весь процес і подальшого його удосконалення; оцінки переносу отриманого під час тренінгу досвіду в особисте життя учасників. Цей тип оцінки, а також моніторинг особливостей сімейних стосунків учасників після звільнення, знаходиться зараз в розробці і планується нами здійснюватись в майбутньому.

В цілому аналіз результатів тренінгу показав, що в тому чи іншому ступені були реалізовані практично всі поставлені задачі, дав можливість свідчити про його ефективність та потенційні можливості в психокорекції батьківської поведінки у осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

Література

1. Шиханцов Г.Г. Юридическая психология: Учебник / Отв. ред. В. А. Томсинов. – М.: Зерцало, 1998. – 352 с.
2. Личность преступника / Под ред. В. Н. Кудрявцева. – М.: Юридическая литература, 1975. – С. 145–154.

Тюріна Валентина Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор
кафедри загальної психології та педагогіки ХНУВС

ФАКТОРИ ТА УМОВИ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ КУРСАНТІВ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ МВС УКРАЇНИ

Умови перебування курсантів у навчальних закладах системи органів внутрішніх справ характеризуються такими специфічними

ми особливостями: жорстка регламентація життєдіяльності курсанта (більш формалізовані і жорсткі вимоги до поведінки у побуті, проведення дозвілля, зв'язків і знайомств), звууження кола соціальних контактів, високий рівень зовнішнього контролю, що у свою чергу знижує соціально-психологічну адаптацію осіб, які навчаються у вищезазначених навчальних закладах. Особливості службової та навчальної діяльності курсантів у багатьох випадках потребують дуже значних щоденних витрат часу, фізичної напруги, посилених навантажень та перевантажень, скорочення свого вільного часу, віддачі усіх фізичних сил та можливостей.

Період навчання у вищому навчальному закладі МВС України співпадає з періодом професійного становлення курсантів, а отже, й з періодом їх первинної професійної адаптації.

Професійна адаптація курсанта вищого навчального закладу системи органів внутрішніх справ – це процес пристосування особи, яка тільки-но поступила до вищого навчального закладу системи ОВС, до вимог професії, умов навчання, до завдань і змісту спеціальності, специфічних особливостей служби, а також до курсантського колективу.

Професійна адаптація має складну структуру, в якій можна виділити такі аспекти: адаптація індивіда до фізичних умов фахового середовища (психофізіологічний аспект професійної адаптації); адаптація до професійних завдань, професійної інформації, до способів професійної діяльності (професійний аспект); адаптація до соціальних компонентів професійного середовища (соціально-психологічний аспект).

Адаптація курсанта до професійної діяльності підрозділяється на ряд етапів: первинна адаптація, період стабілізації, можлива дезадаптація, повторна адаптація. Для курсантів Національного університету внутрішніх справ вельми актуальним є питання первинної адаптації, особливо для дівчат-курсанток, для яких процес адаптації ускладнюється наявністю проблеми адаптації у чоловічому колективі.

Курсантів-першокурсників можна умовно поділити на такі категорії: 1) курсанти, які легко опановують спеціальність, швидко входять у колектив навчальної групи або підрозділу (ті, хто служив у системі ОВС, члени сімей працівників ОВС). Вони й до вступу до вузу знали основні вимоги та елементи професії; 2) курсанти, які легко опановують професію, але їм потрібна соціальна адаптація; 3) курсанти, які потребують адаптації і до професії, і до колективу. Ця категорія курсантів найскладніша, з позицій адаптації.

Періоди адаптації – це вельми складні і відповідальні періоди у житті молодої людини, оскільки у цей час змінюються і навіть ламаються стереотипи сприймання молодою людиною всього ото-

чуючого середовища, руйнуються і змінюються навички спілкування, діяльності, знання про оточуюче, що накопичувалися за період шкільного життя та у батьківській сім'ї. Починаючи своє навчання в Національному університеті внутрішніх справ відразу після закінчення школи, юнаки та дівчата повинні за короткий термін побудувати зовсім нову стратегію і тактику поведінки, змінити свій розпорядок дня, засвоїти норми та етику службових стосунків. Найбільші труднощі виникають внаслідок жорсткої регламентації життєдіяльності (78% опитуваних), високого рівня зовнішнього контролю (79%), суворої дисципліни (72%), наявності жорсткої системи стосунків «начальник – підлеглий» (63%). Під час первинної адаптації у курсантів виникає низка питань, що стосуються взаємостосунків з однокурсниками. Процес адаптації для багатьох курсантів триває від 7 до 19 місяців, при цьому курсантам, особливо дівчатам, доводиться певною мірою зазнавати стресових ситуацій, нервових зривів, долати нервову напруженість і загальну втому, вирішувати конфлікти та конфліктні ситуації. Додаткові складнощі мають взаємовідносини дівчат-курсантів з юнаками-курсантами. Тому не всі дівчата, не завжди і не відразу можуть знайти своє місце у колективі.

Результатом зазначеного є зростання всіх видів агресивності та її зовнішніх проявів у поведінці курсантів, формування агресивних поведінкових стереотипів, особливо у дівчат. Агресивність курсантів, особливо дівчат, зростає; вона існує на підсвідомому рівні, визначає внутрішній стан людини і сприяє виникненню й розвитку конфліктних ситуацій, проявляється у спілкуванні, поведінці, діях. Зростає кількість курсантів, зокрема, дівчат, у яких деякі види агресивності досягли максимального значення. Деформація особистості дівчат-курсантів проявляється через їх маскулінізацію та зростання у них агресивних видів поведінки, яка часто є інструментальною агресією, коли завдання шкоди є засобом розв'язування особистісно значущих питань, коли людина отримує суттєву користь від такої поведінки (у вигляді статусу, престижу, грошей тощо). Агресивна поведінка набуває значення особистісної поведінкової тактики і стратегії, що здійснюються для досягнення будь-якої мети, або як емоційний фон у стосунках з іншими людьми. У період з першого по третій курс навчання у курсантів, зокрема, у дівчат, спостерігається зростання всіх видів агресії, а отже, й конфліктності. Ці результати наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Види агресії	Абітурієнти	1 курс	2 курс	3 курс
фізична	42%	47%	73%	84%
Непряма	48%	51%	76%	86%
Дратівливість	39%	45%	74%	76%
Негативізм	56%	81%	83%	84%
Образливість	48%	54%	78%	79%
Підозрілість	42%	58%	59%	61%
Вербальна	68%	64%	78%	82%
Почуття провини	69%	68%	74%	73%
Загальна агресія	53%	62%	79%	85%

Як бачимо, адаптація курсантів до умов навчання у воєнізованому навчальному закладі відбувається значною мірою шляхом зростання їх агресивності, що, у свою чергу, веде до зростання конфліктності. Це створює сприятливі умови для формування відхилень у поведінці курсантів, тобто для формування девіантної поведінки. Девіантна поведінка, тобто поведінка, що відхиляється від норми, – це стійка поведінка, що відхиляється від найбільш важливих соціальних норм та завдає реальної шкоди суспільству або самій особистості, а також супроводжується соціальною дезадаптацією або низькою адаптацією цієї особистості. Саме про це й свідчать наведені результати.

Література

1. Змановская Е. В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения): – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.
2. Капська А.Й., Безпалько О. В., Вайнола Р.Х. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи / Під ред. А. Й. Капської. – К.; ДЦССМ, 2002. – 164 с.
3. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. – М.:ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.

Саливон К. І.,

здобувач кафедри загальної психології та педагогіки ХНУВС

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА ЯК ФОРМА ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС УКРАЇНИ

Однією з особистісних особливостей курсантів вищих навчальних закладів МВС України є те, що більшість з них має «активні» типи акцентуації, а отже, у конфліктах активна, виступає їх ініціатором. Цим пояснюється той факт, що більшість ку-

курсантів, адаптуючись до складних умов навчання у воєнізованому навчальному закладі, обирають агресивні види поведінки та спілкування. При цьому агресивність є засобом розв'язування особистісно значущих питань, коли курсант здобуває і захищає свій соціальний статус, престиж, свою гідність і незалежність. Це призводить до зменшення групової згуртованості, а отже, до уособлення більшості індивідів, до зниження їх емоційного комфорту. Крім того, курсант постійно відчуває вплив статуту і тиск статутних відносин, які здійснюються за принципом «начальник-підлеглий». Вони виникають і мають місце при взаємодії та спілкуванні з викладачами, курсовими офіцерами і навіть ровесниками.

Усе зазначене сприяє формуванню конфліктності особистості, виникненню внутрішніх і міжособистісних конфліктів, що, у свою чергу, веде до закріплення конфліктних, агресивних стереотипів поведінки, тобто до її небажаних проявів.

Не можна не погодитися з думкою Змановської О.В. про те, що вся історія людства є невід'ємною частиною життя особистості та суспільства. Більш того, агресія володіє потужною притяжною силою та властивістю заразливості – більшість людей на словах відкидає агресію, проте при цьому широко демонструє її в своєму повсякденному житті.

В перекладі з латинської «агресія» означає «напад». В теперішній час термін «агресія» застосовується надзвичайно широко. Даний феномен пов'язують з негативними емоціями (наприклад, гнівом) та з негативними мотивами (наприклад, прагненням нашкодити), а також з негативними установками (наприклад, расовими та етнічними упередженнями) та руйнівними діями [1, с. 82–83].

По суті агресія може бути як позитивною, що служить життєвим інтересам та виживанню, так і негативною, що зорієнтована на задоволення безпосередньо агресивного потягу.

Найбільшу небезпеку для суспільства викликає агресія, що направлена на інших людей. А. Бандура та Р. Уолтерс називають її асоціальною агресією та пов'язують з діями соціально-деструктивного характеру, в результаті яких може бути заподіяна шкода іншій особистості або майну [2, с. 8].

Найбільш звичними проявами агресії вважаються конфліктність, лихослів'я, тиск, примус, негативне оцінювання, погрози або застосування фізичної сили. Приховані форми агресії виявляються в униканні контактів, бездіяльності з метою нашкодити комусь, заподіянні шкоди собі та самогубстві.

Агресивний потяг може проявитися через різноманітні агресивні афекти, такі, як роздратування, заздрість, огида, злість, нетерплячість, шаленість, лють, скаженість та ненависть. Агресія

може виконувати такі важливі для індивіда функції, як відстоювання автономії, усунення джерела погрози або страждання, знищення перешкод на шляху до задоволення потреб, вирішення внутрішнього конфлікту, підвищення самооцінки. При цьому агресія може частково або в повній мірі не усвідомлюватися її господарем [1, с. 83–84].

Одним з найбільш інтенсивних та складних агресивних афектів, безперечно, є ненависть. Найважливішою метою людини, яку захопила ненависть, є знищення об'єкта агресії. Також ненависть може проявлятися в запальному бажанні мати владу, підкорювати або принижувати [3, с. 37].

Появу агресивної поведінки зумовлює багато факторів, в тому числі вік, індивідуальні особливості, зовнішні фізичні та соціальні умови. Проте вирішальну роль у формуванні агресивної поведінки особистості, на думку більшості дослідників даного питання, грає її безпосереднє соціальне оточення.

У дорослих людей, до яких ми можемо віднести курсантів вищих навчальних закладів, прояви агресивної поведінки більш різноманітні, оскільки визначаються переважно їх індивідуальними особливостями. В якості індивідуально-особистісних характеристик, що потенціюють агресивну поведінку, зазвичай розглядають такі риси, як побоювання суспільного несхвалення, дратівливість, підозрілість, забобони (наприклад, національні), а також схильність відчувати почуття сорому замість провини. Важливу роль в підтриманні схильності до насилля може грати переконаність людини в тому, що вона є єдиновладним господарем своєї долі (а інколи і інших людей), а також її позитивне відношення до агресії як корисного або нормального явища [4].

Іншою особливістю, що впливає на агресивну поведінку особистості, є її здатність переносити фрустрацію. Як відомо, під фрустрацією розуміють стан, викликаний перешкодою на шляху задоволення потреби або досягнення мети. Деякі автори розглядають фрустрацію як одну з провідних причин агресивної поведінки. В цілому фрустрація – вельми розповсюджене явище, і люди істотно розрізняються у здатності справлятися з нею.

Якщо оцінювати вплив іншого – статевого (гендерного) фактора, то чоловіки (хлопці) демонструють більш високі рівні прямої та фізичної агресії, а жінки (дівчата) – непрямой та вербальної. В цілому чоловічій статі приписується більша схильність до фізичного насилля, в той час як жінки частіше та успішніше удаються до його психологічного варіанту [1, с. 89].

Одним з найбільш суперечливих питань можна вважати вплив засобів масової інформації на агресивну поведінку особистості. Прихильники негативного впливу ЗМІ виходять з того фак-

ту, що люди вчаться вести себе агресивно, передусім, спостерігаючи за чужою агресією [4, с. 115].

В той час як вплив засобів масової інформації на поведінку особистості залишається не зовсім зрозумілим, родина в теперішній час вважається основним соціальним джерелом формування агресивної поведінки [1, с. 90–91].

Очевидно, що в нормі агресія носить оборонний характер і служить виживанню. Вона також виступає джерелом активності індивіда, його творчого потенціалу та прагнення до досягнень. Особистість може і повинна вміти розпізнавати різноманітні прояви агресії, виражати агресію в соціально прийнятних формах, уникати будь-яких проявів насилля.

Література

1. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003.
2. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М., 1999.
3. Кернберг О. Ф. Агрессия при расстройствах личности и пerversиях. – М., 1998.
4. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия: Учеб. пособие для студ. и аспирантов психол. фак., а также слушателей курсов психол. дисциплин на гуманитар. фак. вузов РФ. – СПб. : Питер, 1997.

Віденєєв Ігор Олександрович,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри прикладної психології ХНУВС

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОВС

На сьогоднішній час на теренах нашої держави виникло багато різнопланових проблем і постала чи мала кількість завдань різного плану. Це звичайно проблеми економічні і як наслідок соціальні проблеми. Стагнація процесу їх вирішення і конструктивного розв'язання призвела до тенденцій погіршення загального самопочуття «особистості» в суспільстві. У таких умовах виникає потреба до ефективного вирішення актуальних проблем, але з поправкою на обмеженість ресурсної бази наявної для вирішення поставлених завдань. У такому випадку необхідно використовувати ефективні методи і кваліфікованих фахівців які максимально повно і з мінімальними відхиленнями виконують поставлені завдання. Цей принцип виконання поставлених завдань і вирішення проблем можна розповсюдити на усі види людської діяльності у нашому суспільстві. Не є винятком і діяльність працівників органів внутрішніх справ. В умовах інтеграції нашої держави

і суспільства у європейську спільноту правоохоронна діяльність і дотримання як норм вітчизняного так і міжнародного права є невід'ємною частиною цього процесу. Зважаючи на це постає завдання забезпечення ефективної діяльності працівників ОВС. У ході діяльності по забезпеченню ефективної роботи працівників ОВС виникають питання чи може працівник міліції чи іншої служби ОВС, який тривалий час знаходиться на службі, доцільно розподіляти надані йому повноваження для виконання покладених на нього завдань? На жаль ми можемо зіткнутися з проблемою, коли працівник не в змозі якісно або зовсім не може виконати покладені на нього завдання і причиною того стають не фінансові або політичні проблеми, а проблеми особистості працівника. Однією з таких проблем є професійна деформація. Її роллю, у процесі виконання різного роду завдань і обов'язків, не можна нехтувати, тому, що це дійсно значущий і вагомий аргумент у професійній діяльності кожного фахівця. Одним з перших завдань служби психологічного забезпечення, фахівцями якої ми готуємося стати, повинно бути профілактика такого явища як професійна деформація співробітників ОВС.

Таким чином мета даної роботи є дослідження особливостей професійної деформації працівників ОВС з різним ризиком служби.

Об'єкт дослідження – психологічні особливості особистості працівників ОВС.

Предметом виступає особливості професійної деформації працівників ОВС з різним ступенем ризику служби.

В дослідженні прийняли участь працівники трьох підрозділів (ДАІ, ВКР, УБОЗ) Дослідження проводилось на базі УМВС України в Харківській області. Були використовувані наступні методики: опитувальник «Міні – мульт» (скорочений варіант мінесотського багатомірного особистісного опитувальника ММРІ), опитувальник «Визначення схильності до поведінки, що відхиляється (А. Н. Орел)», опитувальник «Визначення деструктивних установок в міжособистісних відносинах. (В. В. Бойко)

В результаті вивчення проблеми особливостей професійної деформації серед працівників ОВС з різним ступенем ризику служби були отримані наступні результати:

1. Працівники усіх опитаних підрозділів переживають стан «іпохондрії», що може говорити про негативний моральний стан працівників. Про небажання працювати з ентузіазмом та нахненням, реалізовувати свій потенціал, прагнути самовдосконалення і натикає на думку про виконання службових обов'язків «аби як» але враховуючі низькі результати за шкалою депресії можна вважати, що відхилень в поведінці не спостерігається.

2. Чітко виражена тенденція схильності працівників УБОЗ до істеричного стану, це може бути наслідком специфічних завдань поставлених для виконання цьому підрозділу, а саме завдання по боротьбі з організованими угрупованнями злочинців. Факт винятковості виконуваних завдань, а саме боротьба з організованою злочинністю, створює ілюзію незамінності цього підрозділу і надмірну важливість їх існування у порівнянні з іншими підрозділами, тому лише у працівників УБОЗ розвинута схильність до прагнення уваги, бажання здаватися більш значущими.

3. Відмінна тенденція до відкритої жорстокості існує у працівників ВКР і УБОЗ, це можна пояснити тим що при виконанні цими підрозділами своїх прямих службових обов'язків, вони часто стикаються з ситуаціями застосування фізичної сили та спеціальних засобів, що при багатократному повторенні не могло не залишити свій слід на особливостях особистості працівників цих підрозділів. Застосування фізичної сили (відкрита жорстокість), у розумінні працівників цих підрозділів, трансформувалася з крайніх заходів у найефективніші заходи впливу та виконання поставлених завдань.

5. Така особливість поведінки як «бурчання» у результаті вивчення була виявлена у працівників ДАІ, зважаючи на результати можна зробити припущення, що така риса у поведінці працівників є наслідком неодноразового повторення ситуацій пов'язаних з поясненням громадянам, або іншим особам, що стали учасниками дорожньо-транспортної пригоди, чи порушили правила дорожнього руху, процесуальних норм регламентуючих дотримання правил дорожнього руху та про відповідальність за їх порушення. Таким чином «бурчання» є наслідком впливу багаторазового повтору стереотипних ситуацій.

Отримані данні які свідчать про те, що працівники УБОЗ (як підрозділ з високим ризиком служби) мають найвищий рівень професійної деформації серед представлених у дослідженні підрозділах. Менш виражена професійна деформація виявлена у працівників ДАІ (як підрозділ з середнім рівнем ризику служби). Та найменш виражена професійна деформація у працівників ВКР (як підрозділ з мінімальним ризиком служби).

Література

1. Андросюк В. П., Козмиренко Л. Н., Медведев В. С. Профессionalная психология в ОВД. – Киев, 1995. – 111с.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ОВС

Наказ МВС України від 28.07.2004 № 842 затверджує «Положення про службу психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності ОВС України», та передбачає що діяльність Центрів практичної психології МВС України, відповідно до завдань служби, здійснюється за **4 напрямками** [1, п. 2.1 – 2.4]:

- 1) організація та проведення професійно-психологічного відбору й професійної орієнтації;
- 2) здійснення психопрофілактичної роботи та психологічне супроводження проходження служби;
- 3) організація та проведення соціально-психологічної роботи;
- 4) професійно-психологічна підготовка, психологічне супроводження оперативно-службової діяльності та впровадження новітніх психологічних технологій.

З метою покращення діяльності оперативних підрозділів працівники психологічної служби повинні здійснювати допоміжні заходи, перелік яких чітко визначений законодавством.

Однак, як показує практика, зараз ми можемо констатувати, що практична діяльність психолога в ОВС в основному зводиться до вирішення наступних завдань: надання допомоги особам у виборі професії (спеціальності) працівника ОВС шляхом професійної консультації; внесення пропозицій щодо раціонального розподілу працівників та випускників навчальних закладів на посади за спеціальністю, оптимізація соціально-психологічного клімату в колективах; проведення первинної психопрофілактики та психокорекції відхилень поведінки працівників; індивідуальна робота з працівниками, віднесеними до груп «ризик», консультування працівників із питань взаємодії з різними прошарками населення, представниками засобів масової інформації.

Практично без уваги залишаються проблеми надання психологічної допомоги працівникам, які перебували в екстремальних ситуаціях (застосування зброї та спеціальних засобів, отримання тілесних ушкоджень, бойових психічних травм тощо); участь у службових розслідуваннях надзвичайних подій (скоєння злочину, втрата зброї, суїцид та ін.); формування різних видів психологічної готовності (безпосередньої, загальної, спеціальної та ін.) до діяльності, аналіз кримінально-психологічних даних щодо правопорушників (злочинців); складання психологічних портретів; психологічне супроводження оперативно-розшукових та слідчих дій.

Узагальнивши, можемо сказати, що діяльність психолога в основному зводиться до виконання такої функції, як професійно-психологічний відбір на службу та навчання, лише в деякій мірі, супроводження проходження служби працівниками ОВС. Тобто відбувається звуження кола професійних обов'язків до мінімально необхідних.

У зв'язку з цим, а також базуючись на дослідженнях інших вчених, таких як Марусте Р. А., Медведєв В. С., Борисова С. Є., Зеєр Є. Ф., вважаємо доцільним вести мову про наявність професійної деформації серед психологів органів внутрішніх справ.

Зокрема, Р. А. Марусте відзначає, що «Шкала виявлення професійної деформації широка. Ослаблення самодисципліни, самоконтролю та самокритики, прагнення обмежитися в роботі лише необхідним, відсутність бажання виправити становище, людина замикається в вузькому колі своїх проблем... Спостерігається притуплення таких людських якостей, як доброта, делікатність, передбачливість, гуманність, справедливість, відчуття своєї провини та ін».[2].

На нашу думку, таке «застоявання» в межах одного виду діяльності, за умови невпинно зростаючого обсягу психологічних знань, виникнення нових галузей психологічної науки та практики, появи нових умінь та навичок практичної роботи психолога, ставить під загрозу існування практикуючого психолога як професіонала, адекватно реагуючого на потреби та вплив часу, що є недопустимим.

Працівники служби психологічного супроводження ОВС відзначають з часом зниження інтересу до роботи, ставлення до своїх професійних обов'язків як до виконання необхідного мінімуму вимог на добу, відсутність ініціативи. Хоча більшість з опитаних вважають свою роботу цікавою та необхідною, проте не виявляють бажання щось змінювати.

Таке ставлення до виконання службових обов'язків виникає не лише з вини самих психологів. Причинами такого ставлення до професії психолога ОВС називають: ускладнення та перешкоди в роботі психолога з особовим складом, що викликані небажанням співпраці з психологом з боку самих працівників (брак часу, невіра в «реальну» допомогу працівників психологічної служби) та керівництва; велике навантаження (400 – 460 осіб особового складу на одного психолога), а також віддаленість та зосередженість психологів в Центрах, а не на місцях, що перешкоджає тісній співпраці психолога зі співробітниками; відсутність стимулу до саморозвитку і як наслідок – відсутність бажання та прагнення до самовдосконалення.

Тому мізерною залишається частка психологів, які пройшли спеціалізовану підготовку та спроможні використовувати сучасні технології психологічного забезпечення в роботі з персоналом.

Продовжує мати місце недостатня увага керівництва на місцях до потреб служби, коли психологи, які обслуговують органи та підрозділи внутрішніх справ, попри їхні звернення, не забезпечуються транспортом, коштами на відрядження тощо. Недостатнє матеріально-технічне фінансування призводить до недооснащення служби психологічного забезпечення електронно-обчислювальною технікою, аудіо- та відеотехнікою, навчальними і методичними посібниками, психологічними тестами, діагностичним та психокорекційним обладнанням, обчислювальною технікою (налічується в середньому 1 технічний засіб на 3-х працівників), необхідними для повноцінної праці. Відсутні відповідні та необхідні кімнати психологічного розвантаження.

Безініціативність з боку деяких керівників служби на місцях призводить до низької активності та відсутності досвіду у багатьох працівників щодо вирішення масштабних, відповідальних завдань, які ставляться перед службою керівництвом МВС України.

На жаль, серед вимог не передбачені такі, які б стосувалися вивчення особистісних упереджень та індивідуально особистісних рис особистості психолога-професіонала, які б мали вплив на краще виконання ним своїх професійних обов'язків.

А як зазначає Р. А. Марусте: «...завжди знайдуться люди, які безвідповідально ставляться до своєї професії, зловживають службовим становищем, переоцінюють важливість своєї роботи та себе» [2, с. 56].

Керівництво має залучати психологів до роботи з кандидатами на посаду в складі даного спеціального підрозділу; для постійної психологічної підтримки індивідуальної та колективної бойової готовності; для зняття стресових й афективно-шоків станів, що із великою ймовірністю виникають при виконанні ризиконебезпечних завдань та при проведенні різних тренувань.

Відзначимо, що, на жаль, не завжди процес такого реформування служби проходив з урахуванням потреб представників різних служб міліції, що не сприяє вирішенню проблеми більш тісної взаємодії практичних працівників ОВС і психологів.

Для підвищення ефективності діяльності Центрів практичної психології при УМВС України в областях необхідно: забезпечити їм більш тісний контакт із працівниками райвідділів, для чого слід організувати повсякденні робочі місця психологів у райвідділах; будувати повсякденну діяльність психолога тільки з урахуванням специфіки конкретного підрозділу, з яким відбувається взаємодія; для практичних психологів, що вирішують проблеми психопрофілактики, необхідно обладнати спеціалізовані кабінети.

Література

1. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно – службової діяльності органів внутрішніх справ України // Наказ МВС України № 842 від 28.07.2004.
2. Марусте Р Учебный материал для курса «Общая и правовая психология». – Тарту, Изд-во Тарт. ун-та, 1990, с. 100.

Головінов Андрій Васильович,

викладач кафедри соціології та соціальної роботи ХНУВС

ПРОЦЕС ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОВС – НОРМА ЧИ ДЕВІАЦІЯ?

Процес формування працівника-професіонала завжди був актуальним для фахівців менеджменту персоналу, акмеології, соціології, та управлінців всіх ланок. І завжди одночасно з вивченням поняття «професіоналізація» ми звертаємо увагу феномен «профдеформації». Так само, як і в житті ці поняття майже завжди йдуть поруч. А чи можемо ми в нашому повсякденному житті уявити фахівця-професіонала ОВС з багаторічним досвідом без ознак профдеформації? Чи ми вже всі звикли до цього факту і приймаємо його як своєрідну плату за високий професійний рівень та досвід. Чи можливо, щоб багаторічна праця в стресових умовах, при дефіциті часу, публічності дій, жорсткого дотримання формальних норм не призвела до змін у внутрішньому світі людини, її образу життя, поведінці? Чи не стало це нормою у сучасному середовищі та у суспільній свідомості? Перш ніж відповісти на ці питання необхідно розкрити сутність таких понять як «норма», «девіація» та «профдеформація».

В найбільш широкому тлумаченні девіація – це відхилення від норми. Проблеми девіації приділяли увагу багато вчених та фахівців. Зокрема Дюркгейм вважав, що девіація відіграє позитивну роль на соціетальному рівні – сприяє збереженню соціального порядку. Відповідно до теорії аномії Р.Мертон, девіантна поведінка виникає насамперед тоді, коли суспільно прийняті й задані цінності не можуть бути досягнуті деякою частиною суспільства. У контексті теорії соціалізації, до девіантної поведінки схильні люди, соціалізація яких проходила в умовах заохочення або ігнорування окремих елементів (насилство, аморальність). У теорії стигматизації вважається, що поява девіантної поведінки стає можливою вже при одному тільки визначенні індивіда як соціально відхиленого й застосуванні до нього репресивних або виправних мір [1].

Загальновизнана позиція американських соціологів визначає такі форми девіантної поведінки як кримінал, делінквентність, героїчні вчинки, самогубство, бунт, геніальність, сексуальні прис-

тавання, наркоманія, і т.д. Це по суті розуміння девіантності в широкому змісті.

У вузькому значенні девіантність позначає незначні провини, ті, що не підпадають під статтю кримінального кодексу. Для більше серйозних форм порушення фахівці застосовують додаткові терміни, а саме делінквентність і злочинність (кримінальне поведіння).

Поняття «девіація» невідривне від поняття «норма». Соціальні норми бувають двох типів: 1) писані – формально зафіксовані в конституції, кримінальному праві й інших юридичних законах, дотримання яких гарантується державою; 2) неписані – неформальні норми й правила поведінки, дотримання яких не гарантується правовими аспектами держави. Вони закріплені лише традиціями, звичаями, етикетом, манерами, мовчазними домовленостями між людьми. Порушення формальних норм називається делінквентною (злочинною) поведінкою, а порушення неформальних норм – девіантною поведінкою.

Тобто в широкому розумінні усяка поведінка, що не схвалюється суспільною думкою, називається девіантною. Тобто, щоб визначити профдеформацію як девіантну поведінку необхідно визначити від яких неформальних норм виникає відхилення. Але тут постає інше питання. Неформальні норми виробляються як самим суспільством, так і субкультурою окремої групи. І ці норми можуть як співпадати, так і суперечити одна одній. Тобто в той час, коли позиція суспільства по відношенню до профдеформації може бути несхвальною, позиція працівників міліції, як соціальної групи, може базуватись на тезах «це закономірно», «інакше в наших умовах працювати неможливо».

Саме ці аспекти девіації розглядав Т.Шибутані. Він зазначає, що соціальний феномен девіація може розглядатися як розбіг норм особистісних і соціальних, і відіає три типи поведінки, що відхиляється: конформна, імпульсивна, компульсивна. Конформна поведінка визначається тим, що особистість притримується норм малої групи, тоді як на рівні великих соціальних груп або суспільства в цілому такі норми оцінюються як такі, що не співпадають із загальносоціальним стандартами. Імпульсивна поведінка є наслідком тимчасової втрати особистістю самоконтролю і може розглядатися як варіант афективної соціальної дії (за класифікацією М.Вебера). Звичайно така поведінка носить тимчасовий характер і рідко є наслідком деформації особистості. Компульсивна поведінка, на відміну від імпульсивної, тісно пов'язана з деформаційними змінами особистості, оскільки обумовлена її низькою соціальною адаптивністю. У людини формуються стійкі орієнтації, які постійно знаходять свій прояв незалежно від змін ситуації. Навіть усвідомлення того, що поведінка стала безрозсуд-

ною, небезпечною для особистості, не призводить до її зміни, породжуючи так званий «дух протиріччя» [3].

Для розуміння суті проблеми профдеформації та девіації необхідно звернутися до поглядів фахівців акмеології та менеджменту персоналу. Так, вони зазначають, що професійна деформація – це певні зміни (зазвичай негативного характеру) в структурі свідомості та діяльності працівника, які відбуваються під впливом особливостей професійної діяльності і проявляються у професійній поведінці, міжособистісних формальних та неформальних стосунках з колегами, а також в повсякденному житті. Це визначення найбільш широке і не вказує на відхилення від норм. Інша позиція містить більш розгорнуте визначення професійних деформацій як явища різкого загострення, огрубіння й перенесення назовні професійних звичок, стилю мислення, спілкування та взаємодії з іншими людьми, що ускладнює таку взаємодію та часто робить їх поведінку неадекватною обставинам [2]. Тобто ми бачимо відхилення від норм професійного та міжособистісного спілкування. Ще один погляд на проблему професійних деформацій правоохоронців визначає її як комплекс специфічних змін окремих якостей останніх, який включає гіпертрофію професійно важливих рис, їх трансформацію у свою протилежність; актуалізацію і розвиток соціально негативних; пригнічення та атрофію якостей, що суб'єктивно оцінюються як другорядні або зайві; дисгармонійні, спотворені співвідношення та взаємодію окремих якостей і їх груп. Це визначення робить акцент на відхиленні особи від особистісних норм, загальнолюдських цінностей.

Отже, професійні деформації працівників органів внутрішніх справ являють собою негативні зміни в структурі свідомості та діяльності людини, що відбуваються під впливом особливостей професійної діяльності і знаходять свій прояв у трудовій поведінці, міжособистісних службових та неформальних стосунках з колегами, а також в повсякденному житті [2].

Тобто, наука дає профдеформації одноставне визначення – це девіація. При чому девіація, яка множитьсся, та породжує інші форми девіантної поведінки. Або, навіть, призводить до деліквенції та злочинності. Тоді чому ж у підрозділах ОВС на цю проблему дивляться крізь пальці. Чому профдеформація сприймається як неминуче зло, а факти її прояву замовчуються або сприймаються по бажанню? Ці питання потребують поглибленого теоретичного та емпіричного вивчення, оскільки безпосередньо впливають на ефективність діяльності ОВС та імідж міліції.

Література

1. Кравченко А. И. Социология девиантности.
<http://lib.socio.msu.ru>
2. Лапшина В. Професіоналізм в діяльності ОВС: проблеми теорії та практики. Підручник. – Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005.
3. Шибутани Т. Социальная психология. – М.: Прогресс, 1969.

Проскурякова Оксана Сергіївна,
науковий співробітник

НДЛ соціальної та психологічної роботи в ОВС ХНУВС

ТРАДИЦІЯ МОБІНГУ В ОВС УКРАЇНИ ЯК РІЗНОВИД ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ПАТОЛОГІЇ

Напади та пригноблення з боку колег по роботі, як достатньо розповсюджене соціальне явище, відомо давно. У соціальній психології воно отримало назву мобінгу (від англ. *mobbing* – пригноблювати та переслідувати когось, комусь грубити, нападати або чіплятися). Психологи на протязі тривалого часу займаються дослідженням даної проблеми, причин її виникнення та наслідків на рівні окремих індивідів або малих груп. За результатами їх досліджень мобінг має руйнівні наслідки не тільки для працівників – жертв мобінгу та колективів, де він проявляється, але й для всієї організації. Тому дана тема є достатньо актуальною для дослідження в рамках соціології організації та управління.

За своїми характеристиками мобінг можна віднести до різновидів організаційної патології. У вітчизняній соціології творча робота категорії організаційної патології зустрічається у А. І. Прігожина, С. І. Кордона, С. В. Комарова, Ю. А. Прохорова та інших. Як правило, під організаційною патологією розуміється дисфункція організацій, тобто стійке порушення нормального функціонування, коли в організації по якимось важливим причинам виявляються збої. Патологічні стани організації проявляються у численних відхиленнях, що виникають у структурі, процесі управління, поведінці членів організації, їх взаємовідносинах, тощо [1, с. 44]. У більшості випадків, як свідчить досвід різноманітних організацій, патології не приводять до гибелі, проте, знижують ефективність управління організацією та значно впливають на її функціонування і розвиток.

Для багатьох підрозділів ОВС України мобінг носить традиційний характер і являється крайнім вираженням традиції перевірки нових працівників. За результатами опитування працівників ОВС України, що проводилося автором у 2008 році методом

напівструктурованого інтерв'ю (опитано 30 респондентів з різних областей України), ця традиція, в першу чергу, діє по відношенню до молодих спеціалістів, які тільки закінчили навчальний заклад та прийшли на роботу у практичний підрозділ.

При цьому перевірка новачків носить легітимний (у соціологічному розумінні цього терміну) характер, тобто визнається працівниками ОВС як необхідне та позитивне явище. На думку опитаних правоохоронців, новачкам традиція мобінгу допомагає адаптуватися до умов праці, стати психологічно сильнішими та отримати важливий для подальшої роботи досвід. На рівні підрозділу подібна перевірка необхідна, перш за все, для вивчення нового працівника, виявлення, наскільки можна йому довіряти та наскільки безпечно приймати його у свій колектив. Тобто можна сказати, що працівники сприймають мобінг як явище, направлене на виконання функції підтримання соціального порядку, рівноваги та солідарності у колективі.

Проте, результати різноманітних досліджень соціологів, психологів, економістів свідчать про дисфункціональність мобінгу на різних рівнях.

За результатами дослідження, що проводилося в США у 2003 році спеціалізованою організацією The Workplace Bullying & Trauma Institute (WBTI), мобінг визиває значні зміни у трудовій поведінці, оскільки впливає на здоров'є працівників. В опитуванні приймали участь 1000 респондентів, які відмітили наступні реакції на мобінг: стрес (76%), параноя (60%), головні болі (55%), почуття відсторонення (41%), сумніви, сором й почуття провини (38%). За межею організації наслідки мобінгу часто проявляються у нічних кошмарах (49%), безсонні та розгубленості (по 71%). У 35% випадків опитані вказували на значні зміни у вазі тіла, в 28% провокує надмірне вживання алкоголю, сигарет, медикаментів, їжі. У кожного четвертого респондента (25%) з'являлися думки про самогубство або про здійснення насильства у відношенні інших осіб [2, с.46-47]. Крім цього необхідно зазначити, що зміни у стані здоров'я працівника негативно впливають на показники роботи новачка та його відносини у сім'ї, він починає відчувати себе невпевнено, сумніватися у своїх силах та здібностях, відчувати страх опинитися у неприємній ситуації.

Що стосується колективів, де існує явище мобінгу, то в них спостерігається погіршення морально-психологічного клімату, зниження працездатності, текучість кадрів тощо [3].

Але найбільш пагубні наслідки мобінг має для всієї організації. Психологічний терор по відношенню до новачків з боку старих працівників блокує розвиток системи. В першу чергу, це пов'язано з тим, що новим працівникам не дають можливості

проявляти та самореалізовувати себе, використовувати новітні знання, щойно набуті у навчальному закладі, під час виконання професійних обов'язків. Наприклад, в ОВС України молодим фахівцям, які прийшли на роботу після закінчення учбового закладу, традиційно кажуть: «Забувайте все те, чому вас навчали в університеті та починайте робити так, як прийнято у нас». При цьому обмежується будь-яка ініціатива. В результаті «новачок» опиняється перед вибором: або звільнитися, або конфліктувати та відстоювати своє право на самореалізацію через використання отриманих під час навчання знань, або працювати «по-старому» і поводитися «як прийнято». Таким чином, мобінг є однією з причин високої текучості кадрів в ОВС України, особливо молодих фахівців; в організацію не поступають нові знання та ідеї, не виникають «позитивні» девіації, які є джерелом інновацій; організація починає деградувати, одночасно знижується якість її кадрового наповнення. Крім того, мобінг призводить до однорідності якісного складу її персоналу, що, в свою чергу, виступає фактором зниження опірності організації зовнішнім впливам та значно знижує ефективність її функціонування.

Література

1. Комаров С. В., Кордон С. И. Организационная патология с точки зрения социолога, менеджера и консультанта по управлению // Социологические исследования – 2000. – №1
2. Романова, Н. П. Моббинг: Учебное пособие. – Чита: ЧитГУ, 2007. – 110с.
3. Моббинг: эмоциональное насилие на работе. [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.markus.spb.ru

Лебедева Світлана Юріївна,
кандидат психологічних наук,
провідний науковий співробітник НДЛ
екстремальної та кризової психології
Університету цивільного захисту України

Психологічний супровід особистості, схильної до суїцидальних форм поведінки

Аналіз вітчизняної й закордонної наукової літератури, присвяченої визначенню змісту й обсягу поняття «суїцидальна поведінка особистості», дозволив виявити неоднозначність відношення до самогубства протягом всієї історії людства серед філософів, представників різних релігійних конфесій тощо, і уточнити його в понятті «особистість, схильна до суїцидальних форм поведінки». Це обумовлено тим, що суїцидальна поведінка виражається при наяв-

них передумовах, або наявності вже існуючих суїцидальних ознак як внутрішньо, так і зовні, тобто як суїцидальна дія (суїцидальна спроба й завершений суїцид), так і суїцидальний прояв (суїцидальні думки, уявлення, переживання, суїцидальні задуми й наміри) – має різну форму й ступінь активності. У свою чергу, визначилася необхідність увести поняття «несуїцидальні форми поведінки особистості», що містить у собі ті ж прояви й дії, але не класифікуються як суїцидальні за всіма компонентами моделі суїцидальної поведінки особистості, тобто зниження рівня саморуйнування до показника норми й відсутності суїцидальних форм поведінки.

З погляду психології, самогубство є дуже складним, комплексним явищем і не треба його ідентифікувати як звичайний, випадковий, імпульсивний, логічний або, навпроти, не пояснимий вчинок. У самогубства як явища існує своя психологія, що дозволяє зрозуміти даний феномен, і, отже, запобігти йому.

Самогубство як усвідомлена дія, що не є прерогативою психічного захворювання, має свою модель, яку можна розглядати виходячи із чотирьох компонентів: суїцидально-когнітивного (відбиває зміни пізнавальних процесів, звуження свідомості й відповідне відношення до зовнішнього миру й себе), суїцидально-емотивного (відбиває душевні страждання, біль по своїй суті психологічну, котра є джерелом фрустрації психологічних потреб, у багатьох випадках стан афекту; при цьому зовнішній привід є незначним, причини – загальні для девіантної поведінки, а мотиви індивідуальні), суїцидально-аксиологічного (характеризується відсутністю сенсу життя, а також тим, що для особистості все втрачає цінність, у тому числі життя), суїцидально-діяльнісного (містить у собі зовнішні прояви психологічних корелятивів, провісники й способи самогубства).

Розходження в класифікаціях видів суїцидальної поведінки відбивають різноманіття форм розглянутої реальності. На основі цього можна розділяти суїциди на чотири основні групи: правдиві або власне-суїцидальні (спрямовуються бажанням умерти, не бувають спонтанними, хоча іноді й виглядають несподіваними); демонстративні або демонстративно-шантажні (не пов'язані з бажанням умерти, а є способом звернути увагу на свої проблеми, покликати на допомогу, вести діалог); приховані або непрямі (дії, що супроводжуються високою ймовірністю летального результату, націлені на ризик, на гру зі смертю – так зване, суїцидально обумовлена поведінка); афективні (характеризуються необдуманим ухваленням рішення про самогубство, відсутністю демонстративного характеру, а також наявністю великої сили афективної напруги).

Суїцидальний акт, маючи свої стадії проходження, риси, характеристики, види, також має групу суїцидального ризику, що

формується, багато в чому виходячи із впливу безлічі факторів, що розділяються на основні класифікаційні групи факторів: соціальні, економічні, політичні, філософські, психологічні, релігійні.

Самогубство – це завжди рівнодіюча із трьох складових: особливості особистості, фактор причинний і фактор сприятливий.

У походженні суїцидальної поведінки основну роль відіграють фактори трьох видів: соціальні (економічні умови, епоха, військовий або мирний час, рід заняття, родинний стан і коло спілкування, міська або сільська місцевість), індивідуальні (стать, вік, релігійна приналежність, наявні раніше спроби самогубства), клінічні (психічні розлади, стан здоров'я, алкоголізм і наркоманія). Вплив даних факторів на людину є рушійною силою, що визначає характер або окремі риси суїцидальної поведінки особистості, що формує групи суїцидального ризику.

Необхідно мати на увазі, що ті, у кого є навіть трохи факторів ризику самогубства, далеко не завжди його здійснюють, і навпаки, самогубство можуть вчинити люди, що не мають до нього, здавалося б, ніяких передумов, тому пророчити самогубство складно. Але суїцидальна особистість, маючи свою модель поведінки, характеризується певними критеріями, по яких її можна визначити й розпізнати.

Психологічний супровід особистості, схильної до суїцидальних форм поведінки являє собою систему роботи з даною особистістю, що включає три основних компоненти: змістовний (сутність проведеної роботи з даною особистістю): суїцидальна поведінка особистості розглядається як предмет психологічної корекції; операційно-діяльнісний (умови реалізації психологічного супроводу даної особистості): відбиває умови реалізації психологічного супроводу особистості, схильної до суїцидальних форм поведінки: засвоєння когнітивного алгоритму аналізу суїцидально-орієнтованої інформації, формування оптимальних способів вирішення внутрішнього конфлікту в процесі індивідуальних консультацій, закріплення несуйцидальних форм поведінки в процесі тренінгових занять; оціночно-регулятивний (результативність реалізації психологічного супроводу даної особистості): зниження суїцидальності по компонентах моделі суїцидальної особистості, а саме когнітивному, емотивно-аксіологічному й діяльнісному.

Розглянуті нами критерії психологічного супроводу особистості, схильної до суїцидальних форм поведінки, дозволяють у сукупності з компонентами моделі суїцидальної поведінки особистості відобразити умови й засоби реалізації психологічного супроводу такої особистості.

Серед засобів психологічного супроводу особистості, схильної до суїцидальних форм поведінки, одне є непрямим (зовнішнім, необ-

хідним для психолога, педагога, соціального працівника) – когнітивний алгоритм аналізу суїцидально-орієнтованої інформації; два інших засоби є прямими, спрямованими на безпосередній супровід суїцидальної особистості – індивідуальне (очне й заочне) і групове (у вигляді тренінгових занять) психологічне консультування.

Шевченко Іван Олексійович,
директор Департаменту кадрової політики
МНС України

СУЇЦИДАЛЬНА ПОВЕДІНКА ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ДІЮ НЕГАТИВНИХ СТРЕС-ФАКТОРІВ

Однією з форм девіантної поведінки є суїцид. Це явище власне лише людині, адже ні одна тварина свідомо ніколи не позбавить себе життя. Активне вивчення цього феномену породжує ще більшу кількість питань, на котрі дуже важко отримати однозначні відповіді. І як надалі, то все більше виникає точок зору стосовно пояснення поведінки людини, яка вирішила звести рахунки з життям. На сьогодні існує безліч теорій суїциду [2]. Так, Зигмунд Фрейд вважав, що бажання людини покінчити з собою є проявом інстинкту смерті – Танатосу. Самогубство за Фрейдом – це прояв аутоагресії, який не можна виправдати, але якого можливо уникнути. Альфред Адлер пояснював самогубство кризь бажання людини викликати співчуття інших до самої себе та «покарати» тих, хто викликав у неї причини, що обумовили неповноцінність особистості. Карл-Густав Юнг говорив, що спричиняючи самогубство, людина прагне переродження. Один з учнів К.-Г. Юнга Джеймс Хілмен вважав самогубство законним засобом досягнення людиною смерті. Двох останніх авторів можна назвати захисниками суїциду та права людини на самогубство [1-2].

В свою чергу Еміль Дюркгейм трактував самогубство як реакцію людини на ті життєві обставини, в які вона потрапила. Іншими словами, за Дюркгеймом, людина чинить суїцид в тих випадках, коли потрапляє у безвихідну ситуацію, з якою не може впоратись [2].

Безумовно, кожна людина, яка вирішує чинити суїцид, знаходиться у важкій ситуації, з якої дуже часто не бачить виходу. На сьогодні і досі однозначно не вирішено, чи можна вважати суїцидента психічно здоровою людиною, чи ні. Незмінним та не потребуючим доказів залишається той факт, що перед тим як піти на самогубство людина отримала дуже важку для неї травму. Іншими словами, завжди існує чинник або низка чинників, що підштовхують людину до такої форми девіантної поведінки.

Так, окрім певних життєвих негараздів та особистих складнощів в якості причин, що можуть обумовлювати появу у людини думок про самогубство, знаходиться так званий професійний фактор. Зауважимо, що як правило розрізняють два типа суїцидентів. До першого відносять людей з низьким рівнем соціалізації, що відрізняються низьким соціальним статусом, неповагою до існуючих норм та правил, з виразними формами девіацій. До другого типу відносять особистостей з досить високим рівнем соціалізації, у яких не спостерігалось проявів девіантної поведінки до моменту скоєння суїциду. Зазначена особливість є дуже актуальною для фахівців екстремального профілю, зокрема – фахівців рятувальних підрозділів МНС України, професійна діяльність яких відрізняється підвищеним ступенем ризиконебезпечності та психологічним навантаженням.

У силу особливостей своєї професії рятувальникам доводиться стикатись з нещастям та втратами інших людей. Особливо важко це сприймають особистості, які відрізняються підвищеними вимогами до самого себе та з загостреним почуттям відповідальності. Нemoжливiсть допомогти та врятувати людей, поранення та загибель колег при виконанні своїх службових обов'язків спричиняє фахівцям-рятувальникам дуже важку психічну травму. Отже, професійна діяльність працівників рятувальних підрозділів МНС України є психологічно важкою і, навіть, психологічно небезпечною для суб'єкту діяльності. Адже, як наслідок дії професійних стрес-факторів у фахівців рятувальних підрозділів можуть виникнути негативні психічні стани (психічна напруга, депресивний стан, тощо), які можуть загострюватись при додатковому впливі інших негативних обставин – міжособистісних конфлікти, незадоволеність матеріальним становищем, проблеми в родині та ін. В таких умовах у людини змінюється сприйняття світу взагалі та свого майбутнього зокрема. Це в свою чергу викликає загальну слабкість у людини, зниження активності та життєвих сил, тощо. Саме такі тяжкі емоційні стани можуть провокувати виникнення у особистості важкого почуття вини та, як наслідок, думок про самогубство.

Відмічено, що переважна кількість самогубств здійснено колишніми фахівцями МНС України, професійний стаж яких не перебільшував 5 років [4]. Спираючись на це, можна припустити, що найменш досвідчені фахівці-рятувальники є більш вразливими до дій негативних стрес-факторів. Отже, питання профілактики суїцидальної поведінки у фахівців екстремального профілю вимагає невідкладного вирішення. Ще на етапі професійно-психологічного відбору кандидатів на службу до підрозділів МНС України необхідно враховувати всі індивідуально-психологічні

особливості людини та, при можливості, прогнозувати специфіку поведінки фахівця при виконанні ним професійних обов'язків в надскладних ситуаціях. Окрім цього, дуже важливе значення має спеціальна психологічна підготовка рятувальників, в процесі якої будуть сформовані та розвинені професійно-важливі якості фахівців МНС України, які дозволять їм виконувати свої обов'язки в умовах підвищеної складності.

Література

1. Предотвращение самоубийств // Психиатрия / Под ред. Р. Шейдера. – М.: Практика, 1998. – С. 212–221.
2. Суицид: Хрестоматія по суїцидології. – К.: А. Л. Д., 1996. – 216 с.
3. Тімченко О. В., Тімченко О. В. Аутоагресивна поведінка працівників органів внутрішніх справ України: Соціально-психологічні детермінанти виникнення, методи превенції та профілактики: Монографія. – Донецьк: ДІВС, 2003.
4. Тімченко О. В., Шевченко І. О. Психологічний та соціально-демографічний портрет суїцидента – колишнього працівника професій екстремального профілю. // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 2. – Харків: УЦЗУ, 2007. – 333 с.

Оніщенко Наталія Вікторівна,
старший науковий співробітник
НДЛ екстремальної та кризової психології
Університету цивільного захисту України

ПРОФІЛАКТИКА ВИНИКНЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПРАЦІВНИКІВ РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МНС УКРАЇНИ

Сьогодні, коли постійно зростає кількість виникнення надзвичайних ситуацій в Україні, дуже актуальним є вирішення питання якісної всебічної підготовки фахівців екстремального профілю до діяльності в надзвичайних умовах, а саме підвищення надійності їх діяльності. В рамках такої підготовки окреме місце відведено заходам з профілактики виникнення певних форм девіантної поведінки у фахівців-рятувальників як відповіді або реакції на негативний вплив професійних стрес-факторів. З метою вдосконалення процесу підготовки проводиться низка досліджень, що присвячені всебічному вивченню особистості фахівців екстремального профілю, зокрема працівників рятувальних підрозділів МНС України. Одним з напрямків досліджень є вивчення наслідків впливу професійних стрес-факторів на суб'єкт діяльності, а саме на його психічний стан.

Статистичні дані свідчать про те, що професійна діяльність фахівців рятувальних підрозділів МНС України вважається одні-

єю з самих небезпечних для суб'єкту діяльності. З метою визначення суб'єктивної оцінки ступеню важкості професійної діяльності нами було проведено опитання фахівців-рятувальників, результати якого дозволили встановити наступне. Більше половини, а точніше 61,89% опитаних фахівців МНС, відмітили високу ступінь складності своєї діяльності; 24,06% респондентів вказали на середній ступінь складності і лише 14,05% з усіх опитаних вважають свою професійну діяльність неважкою. На питання, що саме при виконанні професійних обов'язків спричиняє максимальне навантаження на особистість, більшість фахівців-рятувальників відмітили два фактори. На першому місці знаходиться загибель чи поранення дітей, колег по роботі; друге місце відведено неможливості врятувати людей та допомогти постраждалим в надзвичайній ситуації. Зауважимо, що поряд з цим в розмові працівники рятувальних підрозділів МНС України відмічали високу психологічну напруженість своєї діяльності та говорили про те, що після ліквідації наслідків надзвичайної ситуації не часто можна констатувати успішність її завершення. Тобто, найчастіше при виконанні своїх професійних обов'язків фахівці-рятувальники відмічають незадоволеність та відчувають на собі дію негативних стрес-факторів.

На запитання про те, як фахівці можуть охарактеризувати свій стан після виконання професійних обов'язків, більшість опитаних (64,52%) відмітили, що найчастіше спостерігають у себе головні болі, загальну слабкість та безсоння. Інші респонденти навпаки говорили, що їм властиві психологічна напруженість, дратівливість, збудженість. Також майже третина опитаних рятувальників свідчать, що після ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій вони відмічають у себе появу думок про сутність смислу життя, про життя та смерть, про життєві цінності. Необхідно відмітити, що зазначені особливості є проявом депресивних станів та свідчать про високий рівень нервово-психічної напруженості особистості. Безумовно все це є своєрідним тягарем для людини, якого їй просто необхідно позбавитись. Саме на цьому етапі людина обирає засоби боротьби з негативними психічними станами, які можна поділити на дві великі групи:

- Раціональні або конструктивні – використання особистістю навичок саморегуляції психічного стану та прийомів релаксації.
- Нераціональні або деструктивні – окремі форми поведінки, що відхиляється, зокрема вживання алкоголю, сильних заспокійливих засобів, тощо.

Зауважимо, що обрання особистістю того, чи іншого засобу боротьби з негативними психічними станами залежить мінімум

від двох складових. Перший фактор утворюють індивідуально-психологічні особливості особистості, а саме емоційно-вольові характеристики, рівень розвитку моральних якостей, особистісний локус контролю, впевненість в своїх силах, тощо. До другої складової слід віднести особливості професійно-психологічної підготовки фахівця – професійні знання вміння та навички, суб'єктивний досвід, володіння та вміння використовувати спеціальні психологічні техніки, націлені на захист психологічної цілісності особистості та збереження психологічної рівноваги, і як слідство – психологічної надійності фахівця.

Необхідно зауважити, що при недостатньому рівні сформованості хоча б одного з зазначених факторів підвищується імовірність того, що людина в якості засобів зменшення психічної напруги буде використовувати окремі форми девіантної поведінки. І якщо на перший фактор практично не можливо суттєво вплинути, то спеціальній професійно-психологічній підготовці фахівців рятувальних підрозділів МНС України необхідно приділяти максимум уваги. Отже, слід зауважити, що все вищевикладене свідчить про необхідність введення до курсу спеціальної підготовки фахівців-рятувальників навчання їх конструктивним засобам боротьби з негативними психічними станами та заходам психопрофілактики їх виникнення.

Лебедєв Денис Валерійович,
науковий співробітник
НДЛ екстремальної та кризової психології
Університету цивільного захисту України.

**АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ВИНИКНЕННЯ ПОВЕДІНКИ,
ЩО ВІДХИЛЯЄТЬСЯ, У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ФАХІВЦІВ-ВОДОЛАЗІВ АВАРІЙНО-РЯТУВАЛЬНИХ
ПІДРОЗДІЛІВ МНС**

На теперішньому етапі розвитку психологічної науки не існує єдиної теорії, яка б повною мірою пояснювала механізм розвитку поведінки, що відхиляється, немає систематизації причин і властивостей особистості у вигляді створення, наприклад, загальної моделі поведінки, що відхиляється. Існуючі підходи висвітлюють яку-небудь одну сторону цієї проблеми, не охоплюючи всієї картини в цілому. Нами не знайдено робіт, які б стосувалися розробки даної проблеми стосовно до професійної діяльності представників професій екстремального профілю, зокрема фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів Міністерства з надзвичайних ситуацій. Наявні негативні процеси, вчинки в межах психології діяльності в особливих умовах розглядаються в межах поняття нервово-

психічної стійкості. Однак вона є лише одним з факторів, що забезпечують ефективність діяльності та її надійність. Не можна отождествлювати поняття «нервово психічної стійкості» і «надійності», як це роблять деякі автори. Надійність є більш ємним поняттям й включає не тільки такі фактори, як емоції, воля, мотиви, але й такі характеристики як, відповідальність, самооцінка, самоконтроль, кожне з яких також є інтегративною властивістю.

Стосовно до професійної діяльності не було введено поняття «поводження, що відхиляється,». У неявному виді дана проблема розглядається в плані вивчення помилових дій, відмов людини-оператора в стресових умовах, порушень діяльності в аварійній ситуації. В інженерній психології дослідження неадекватної поведінки велося в напрямку вивчення причин зниження ефективності виконання робочих завдань і погіршення психічного стану у відповідність із розкриттям динаміки працездатності, основних її фаз, виявленням тих факторів, від яких залежить її тривалість. В основному, зазначені напрями базуються на вивченні фізіологічних і психофізіологічних особливостей людини-оператора, що визначають порушення в протіканні психічних процесів (пам'яті, мислення, уваги, волі), зміни настрою й психосоматичного стану, ніж відхилення в поведінці. Головним предметом дослідження при цьому є помилкові дії людини.

На підставі аналізу наявного експериментального матеріалу можна зробити висновок, що емоційний фактор має велике значення в розвитку порушень діяльності й поведінки, що відхиляється, в екстремальних умовах. Це узгоджується з висловленням Г.С. Никифорова про те, що для професій «пов'язаних з переживанням психічної напруженості в силу найвищої відповідальності за прийняті оператором рішення ... висока емоційна стійкість і добре сформований самоконтроль набувають першорядного значення серед інших професійно важливих якостей».

Значення факторів інтроверсія-екстраверсія й особливості нейродинаміки різними авторами інтерпретуються неоднозначно. Характеризуючи вплив особливостей нейродинаміки на професійну діяльність дослідники використовують такі параметри, як швидше, повільніше, раніше, пізніше, розглядаючи їх стосовно до процесу підтримання оптимальної працездатності в задані проміжки часу й до здійснення помилових дій.

Таким чином, роль факторів типу нервової системи й екстраверсії-інтроверсії не є істотною (значимою) у розвитку поведінки, що відхиляється. Дані характеристики більшою мірою, ніж всі інші можуть бути компенсовані.

Основу надійності особистості, включеної в професійну діяльність, становить і рівень її моральності. Відсутність належної мо-

тивації може викликати зниження інтенсивності самоконтролю, а також зневагу до сигналів неузгодженості з еталоном, що призводить до виникнення помилкових дій.

Експериментальні дослідження поведінки людей в екстремальних умовах показали, що індивідуальні розходження в поведінці при стресі проявляються залежно від ступеня екстремальності стресогенного фактора. При порівняно невисокій його екстремальності в більшості людей виникає активна поведінка, що характеризується збільшенням швидкості реакцій, зменшенням числа помилкових дій тощо. У тих же умовах у меншого числа людей відзначається пасивна стресова поведінка, що проявляється в уповільненні дій, у зниженні вольових імпульсів, зменшенні самоконтролю та інш. При порівняно високій екстремальності фактора діючого на людей у більшості з них проявляються пасивні форми стресової поведінки, число активно реагуючих – зменшується.

Екстремальні й особливі умови діяльності багато авторів пов'язують із виникненням стану психічної напруженості. Його пов'язують із глибокими й інтенсивними емоційними переживаннями, надмірною виразністю емоційних реакцій, з розбіжністю між мотивом і метою діяльності, між об'єктивним значенням характеру мети діяльності і її особистісним змістом для людини, що може бути обумовлено захисними біологічними реакціями організму. Психічна напруженість може виражатися в станах втоми, переляку, тривожності, депресії, страху, паніки, що призводять до порушення адекватності професійної діяльності, дисципліни праці, зриву роботи. Найбільш виражений стан емоційної напруженості спостерігається при виконанні високо відповідальної роботи, лімітованої в часі, в обставині, що представляє загрозу для життя.

Зіставлення наведених характеристик з ознаками різних періодів адаптації, основних стадій стресу свідчить про значні риси їхньої подібності із проявами періоду дезадаптації або стадії виснаження при стресі.

Всі властивості особистості перебувають у певному взаємозв'язку. При цьому можлива компенсація невиразності одних, за рахунок більшої розвиненості інших.

Стан емоційної напруженості, призводячи до декомпенсації психічної діяльності фахівця, сприяє прояву слабких місць, прихованих дефектів у структурі особистості, що призводить до зривів у професійній діяльності, грубих порушень статутного порядку.

Узагальнюючи сказане можна висунути припущення про те, що поведінка, що відхиляється, у професійній діяльності виникає в результаті неузгодженостей і порушень у структурі особистості, що виникають у результаті невідповідності особистісних особливостей умовам діяльності. Розуміючи під поведінкою, що відхиля-

ється, дії, що не відповідають заданим нормам, вважаємо, що на прикладі дослідження діяльності фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС, є можливим максимально повно врахувати особливості даного поняття.

Осинский Евгений Константинович,
начальник отдела охраны
ООО «Девелопмент Констракшн Холдинг» г. Киев

ЗНАЧЕНИЕ ЛИЧНОЙ ОХРАНЫ В ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ ЗАКАЗНЫХ УБИЙСТВ

Термин «киллер» (от англ. killer- убивать) начал использоваться прессой для обозначения человека, совершившего убийство по заказу. В уголовном праве используется иной термин – исполнитель преступления. В данном случае – убийства по заказу, совершенное из корыстных побуждений (за вознаграждение).

В конце 80-х – начале 90-х годов в СССР/СНГ наемными убийцами обычно становились ранее судимые или морально деградировавшие и потерявшие социальные ориентиры лица. В ряде случаев заказные убийства совершали лица, находящиеся в розыске за совершение преступлений – они шли на убийство в связи с нелегальным положением и связанных с этим материальных затруднений. Заказные убийства, большинство из которых совершались на бытовой почве (конфликты из-за жилья, наследства, ревность, месть и т.п.), совершались случайными исполнителями и достаточно успешно раскрывались правоохранительными органами. Это позволило криминологам составить социальный портрет наемного убийцы: безработный, потерявший надежду найти хорошо оплачиваемую работу; финансовые проблемы (наличие крупных долгов); судимость или общение в криминальной среде.

Однако с изменением экономической и политической обстановки в странах СНГ им на смену пришли киллеры-профессионалы. В основном, это бывшие бойцы подразделений специального назначения или участники локальных вооруженных конфликтов. Уволенные со службы и умеющие только профессионально владеть оружием, имеющие опыт проведения силовых операций, они стали востребованными криминальными структурами.

По данным МВД России данная категория составляет до 70% киллеров-профессионалов. Киллеров можно разделить на две группы. К первой относятся высококвалифицированные киллеры-одиночки. Их могут использовать для всего 2-3 ликвидаций, но на самом высоком профессиональном уровне и за большую плату. К другой группе относятся киллеры, выполняющие заказы лидеров организованных преступных групп (ОПГ). Они, из-за низкого уро-

вня профессиональной подготовки, не представляют особой ценности. Поэтому после совершения заказного убийства их уничтожает другой киллер ОПГ, так как они располагают информацией, представляющей оперативный интерес. Например, киллеров из новокузнецкой ОПГ Лабоцкого, считавшихся одноразовыми обычно уничтожали сразу после исполнения заказа (по соображениям безопасности и ради экономии денег).

Для обеспечения личной безопасности высших должностных лиц государства и VIP-персон в большинстве стран мира созданы специальные подразделения. Например, Управление государственной охраны и Департамент Государственной службы охраны при МВД Украины, Федеральная служба охраны Российской Федерации, Служба личной охраны президента США (Presidential Protective Division, PPD), Группа охраны президента Франции (Groupe de Securite du President de la Republique, GSPR) и др. Кроме государственных органов, во многих странах мира охранные услуги оказывают коммерческие структуры. По сведениям Украинской Федерации сотрудников негосударственных служб безопасности в стране выдано более 2 тыс. лицензий на охранную деятельность, в которой задействовано более 500 тыс. человек. В России действует почти 24 тысячи охранно-сыскных структур, персонал которых превышает 650 тыс. человек. В зависимости от статуса или положения в социальной иерархии для обеспечения безопасности многие VIP-персоны широко используют телохранителей (security) или сотрудников личной охраны. Телохранитель, обладающий широким спектром специальных знаний и навыков, должен обеспечить безопасность охраняемого лица. Отличной физической подготовки для этого недостаточно. Необходимы знание психологии, способность быстро оценить сложную обстановку, прогнозировать возможные варианты ее развития и умение принять адекватное решение. От этого будет зависеть жизнь телохранителя и охраняемого им лица. Телохранитель-профессионал должен предотвратить возможность нападения на охраняемое лицо, не допустить возникновения экстремальной ситуации. Он должен так строить свою работу, чтобы полностью исключить потенциальную угрозу охраняемому лицу. Так, 29 мая 2008 года телохранитель директора московского выставочного комплекса «Экспоцентр» В. Малькевича при попытке покушения на охраняемое лицо, застрелил двух вооруженных нападавших и одного ранил.

Сегодня реалии таковы, что немногие сотрудники, работающие в личной охране, имеют специальную подготовку. Согласно концепции подготовки телохранителей основная задача – это за короткий период времени (объем учебной программы 80-140 часов) научить кандидата стрельбе из штатного оружия, элементар-

ным приемам рукопашного боя, основам права и тактики. При этом на психологическую подготовку будущего телохранителя, чья профессия относится к разряду экстремальных, отводится всего от 1,5% до 5% учебного времени. Хорошо известно, что под патогенным воздействием стресс-факторов экстремальной ситуации у человека могут возникать тревожность, страх, паника и другие негативные формы поведения, которые не позволяют ему действовать адекватно. Таким образом, игнорируя психологическую подготовку как один из основных направлений профессиональной подготовки, руководители курсов заранее обрекают выпускника на неэффективные действия в экстремальных условиях. Поэтому нужны специализированные учебные заведения, которые на высоком профессиональном уровне готовили телохранителей. Кроме этого, для установления законодательного регулирования охранного бизнеса в Украине и унификации правового статуса института частной охраны необходимо принятие закона, аналогичного Закону РФ «О частной детективной и охранной деятельности в Российской Федерации». Тогда мы избавимся от многих неувязок и неточностей. Охраняемые лица будут чувствовать себя уверенней, зная, что их безопасность обеспечивают настоящие профессионалы, действующие всегда надежно и в строгом соответствии с законами.

ТЕЗИ ВИСТУПІВ УЧАСНИКІВ КРУГЛОГО СТОЛУ	11
РУЩЕНКО Ігор Петрович. Теорія «бар'єрів» як спроба узагальненого пояснення девіацій	11
ЗЕМЛЯНСЬКА Олена Володимирівна. Роль правових норм в соціалізації особистості.....	14
СВЄЖЕНЦЕВА Юлія Олександрівна. Роль загальної довіри та довіри до влади в становленні продуктивних соціальних інститутів	16
ПОКЛАД Василь Іванович. Структура преступления как девиантного поведения.....	19
БОЛОТОВА Вікторія Олександрівна, ЛЯШЕНКО Наталія Олександрівна. Соціальне здоров'я як фактор девіантної поведінки.....	21
ДУБРОВСКИЙ Ігорь Михайлович. Девиации и безопасность социальных систем	24
САДКОВИЙ Олег Володимирович. Порухення в ціннісно-смиловій сфері особистості як чинник девіантної поведінки	27
ВАРЕНИЦА Владимир Антонович. Диалоговые технологии как инновационный механизм преодоления системных девиаций	29
ШЕВЧЕНКО Лариса Олександрівна. Про деякі особливості злочинної поведінки жінок	32
МАКАРЕНКО Павло Валентинович. Особливості агресивної поведінки неповнолітніх.....	35
ГРИЩЕНКО Максим Віталійович, МЕЛЬНИКОВ Владислав Олександрович. Підліткова агресивність як фактор, що сприяє розвитку делинквентної поведінки особистості.....	38
САППА Ганна-Марія Миколаївна. Теоретичні пояснення феномену дитячої делінквентності.....	40
БЕЛИХ Ольга Євгеніївна, ГУЗЬМАН Олена Анатоліївна. Соціалізація «дітей вулиць» в умовах державних установ (на прикладі ХОП для неповнолітніх)	43
ИВАЩЕНКО Виктория Михайловна. Дети-улицы как социальный феномен	46

СОЛОХІНА Лариса Олександрівна. Девіантна поведінка молоді як психосоціальна проблема.....	49
КОБЗІН Денис Олександрович. Семейное насилие. Масштабы и оценка стоимости явления в Украине.....	51
ПРИКОЛОТИНА Юлія Леонідівна. Проблема конструирования нормы при исследовании насилия, совершаемого родителями в отношении детей	54
ГРИЩЕНКО Максим Віталійович, ПРОКОПЕНКО Олексій Юрійович. Корупційна дія, як делінквентна поведінка державного службовця.....	55
РЕШЕТНЯК Сергій Борисович. Ненормативні відносини і корупція в українських вузах та шляхи їх подолання.....	57
РОМАС Роман Володимирович. Корупційні дії як прояв девіантної поведінки	61
СЕРДЮК Олексій Олексійович, МАРКОВСЬКА Ганна Олександрівна. Взаємозв'язок споживання наркотиків і злочинності: дослідження серед ув'язнених, що тримаються в установах виконання покарань Харківського регіону.....	63
ЛІТВІНОВА Оксана Володимирівна. Деякі причини та умови, що сприяють поширенню наркотичних засобів в Україні	68
СТРЕЛЯНИЙ Володимир Іванович, ПОГРЕБНЯК Оксана. Деякі аспекти легалізації наркотичних засобів та вплив на стан наркоманії в Україні.....	71
МАКЄЄВ Олексій Олегович. О некоторых причинах алкоголизации.....	73
ШТРЫГОЛЬ Дарья Вячеславовна. Представления о здоровом образе жизни и отношении к нему у юношей	77
ГОРБАЧОВА Ольга Вікторівна. Ксенофобія: соціальна норма чи патологія?	79
ЗУБАРЕВ Максим Юрьевич. Ксенофобия в Украине и за её пределами.....	82
ЦАРЬКОВА Ольга Володимирівна, МОСКАЛЕНКО Андрій Петрович. Психологічна корекція батьківської поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, в процесі ре соціалізації	85

ТЮРИНА Валентина Іванівна. Фактори та умови формування девіантної поведінки курсантів вищого навчального закладу МВС України.....	87
САЛИВОН К. І. Агресивна поведінка як форма прояву девіантної поведінки курсантів ВНЗ МВС України	90
ВІДЕНЄСВ Ігор Олександрович. Особливості професійної деформації працівників ОВС	93
РОМАНЕНКО Оксана Володимирівна. Особливості професійної деформації практичних психологів ОВС	96
ГОЛОВІНОВ Андрій Васильович. Процес деформації працівників ОВС – норма чи девіація?	99
ПРОСКУРЯКОВА Оксана Сергіївна. Традиція мобінгу в ОВС України як різновид організаційної патології	102
ЛЕБЕДЄВА Світлана Юріївна. Психологічний супровід особистості, схильної до суїцидальних форм поведінки.....	104
ШЕВЧЕНКО Іван Олексійович. Суїцидальна поведінка фахівців екстремального профілю як відповідь на дію негативних стрес-факторів.....	107
ОНЩЕНКО Наталія Вікторівна. Профілактика виникнення девіантної поведінки у працівників рятувальних підрозділів МНС України	109
ЛЄБЄДЄВ Денис Валерійович. Аналіз механізмів виникнення поведінки, що відхиляється, у професійній діяльності фахівців-водолазів аварійно-рятувальних підрозділів МНС.....	111
ОСИНСКИЙ Евгений Константинович. Значение личной охраны в предупреждении заказных убийств.....	114

Наукове видання

**Девіантна поведінка:
соціологічний, психологічний, юридичний аспекти**

Матеріали круглого столу

Харків, 16 квітня 2008 р.

Відповідальний за випуск І. П. Рущенко
Комп'ютерна верстка О. Ф. Півень

Підп. до друку 28.03.2008. Формат 60x84 ¹/₁₆. Друк трафарет. Папір
офсет. Ум. друк. арк. 6,9. Обл.-вид. арк. 6,6. Тираж 100 прим. Зам. №28.

Видавництво

Харківського національного університету внутрішніх справ.
61080, Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27

Свідоцтво про Державну реєстрацію ДК № 3087 від 22.01.2008 р.